

**ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ
БЕОГРАД**

**СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И
РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ЗА ПЕРИОД
ОД 2023. ДО 2030. ГОДИНЕ**

Београд, 2023.

Наслов документа: СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ЗА ПЕРИОД ОД 2023. ДО 2030. ГОДИНЕ

Наручилац: ГРАД ВРАЊЕ, ГРАДСКА УПРАВА,
Градска управа, Краља Милана бр. 1, 17500 Врање

Извршилац: ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ (ИЕП),
Волгина бр. 15, 11060 Београд

Руководилац пројекта: Проф. др Јонел Субић, научни саветник

Руководилац истраживачког тима: Др Маријана Јовановић Тодоровић,
научни сарадник

Секретар пројекта: Мастер инжењер Ирина Марина, истраживач приправник

Координатори радних група Института за економику пољопривреде у Београду:

Координатор радне групе за развој сектора пољопривреде: Др Маријана Јовановић Тодоровић, научни сарадник

Координатор радне групе за заштиту животне средине: Др Бојана Бекић Шарић,
стручни саветник

Координатор радне групе за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу: Др Предраг Вуковић, виши научни сарадник

Координатори радних група града Врања:

Координатор рада свих радних група: Небојша Стаменковић, дипл. инж. пољопривреде

Координатор радне групе за развој сектора пољопривреде: Александар Ђорђевић

Координатор радне групе за заштиту животне средине: Милан Илић

Координатор радне групе за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу: Тања Ивановић

Истраживачки тим

Институт за економику пољопривреде, Београд:

1. Проф. др Јонел Субић, научни саветник, Директор Института
2. Др Весна Поповић, научни саветник
3. Проф. др Бранко Михаиловић, научни саветник
4. Проф. др Борис Кузман, виши научни сарадник
5. Проф. др Зоран Симоновић, виши научни сарадник
6. Др Весна Параушић, виши научни сарадник
7. Др Владо Ковачевић, виши научни сарадник
8. Др Љиљана Рајновић, виши научни сарадник
9. Др Марко Јелочник, виши научни сарадник
10. Др Наташа Кљајић, виши научни сарадник
11. Др Предраг Вуковић, виши научни сарадник
12. Др Антон Пушкарић, научни сарадник
13. Др Биљана Грујић Вучковски, научни сарадник
14. Др Лана Настић, научни сарадник
15. Др Мирослав Недељковић, научни сарадник
16. Др Радмила Јовановић, научни сарадник
17. Др Славица Арсић, научни сарадник
18. Др Маријана Јовановић Тодоровић, научни сарадник
19. Др Бојана Бекић Шарић, стручни саветник
20. Ма Ирина Марина, истраживач приправник
21. Ма Велибор Потребих, стручни саветник
22. Мр Нада Мијајловић, стручни сарадник

Акредитовани консултант Националне академије за јавну управу:

Проф. др Иван Бошњак, за области: заштита животне средине; пољопривреда и рурални развој; безбедност у локалној заједници.

САДРЖАЈ

АКРОНИМИ И СКРАЋЕНИЦЕ	1
УВОДНА РЕЧ ГРАДОНАЧЕЛНИКА ГРАДА ВРАЊА	3
УВОД	4
КОНЦЕПТ РАДА	5
МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТРАТЕГИЈЕ	7
ПРВИ ДЕО: АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ	11
I СОЦИО-ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА СТАЊА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ГРАДА ВРАЊА	12
1.1. ОПШТИ ПОДАЦИ ГРАДА	12
1.1.1. Административни и географски положај.....	12
1.1.2. Карактеристика насељске мреже	13
1.1.3. Демографске карактеристике	17
1.2. ОСНОВНИ МАКРОЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ	19
1.2.1. Основни макроекономски индикатори Републике Србије.....	19
1.2.2. Структура привреде и значај пољопривреде и агроиндустрије у привредној структури града Врања	23
1.2.3. Незапосленост и тенденције на тржишту рада.....	32
1.3. ПРИРОДНИ УСЛОВИ И РЕСУРСИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	34
1.3.1. Рељеф и педолошке карактеристике.....	34
1.3.2. Основни климатски индикатори	38
1.3.3. Хидрографска мрежа и водни ресурси	40
1.3.4. Обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта	42
1.3.4.1. Квалитет, обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта	42
1.3.4.2. Комасација	44
1.3.4.3. Пољопривредно земљиште у државној својини.....	44
1.3.5. Шумски фонд и ловни потенцијал.....	44
1.3.6. Минерални ресурси и обновљиви извори енергије.....	48
1.3.7. Заштита животне средине, биодиверзитета и предела	49
1.4. ТРЖИШНИ СУБЈЕКТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ И ПРЕРАДИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА	54
1.4.1. Породична пољопривредна газдинства.....	54
1.4.2. Предузећа и предузетници у сектору пољопривреде.....	56
1.4.3. Земљорадничке задруге	56

1.4.4. Прерада пољопривредних производа у сектору предузетника и правних лица	57
1.5. ПРОИЗВОДЊА И ТРЖИШТЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА	58
1.5.1. Ратарска производња	58
1.5.2. Производња поврћа и печурака	60
1.5.3. Воћарско-виноградарска производња	62
1.5.4. Производња ароматичног, лековитог и зачинског биља	64
1.5.5. Производња цвећа	65
1.5.6. Сточарство	66
1.5.7. Пчеларство и рибарство	69
1.5.8. Органска производња и прерада	71
1.5.9. Агротехничка опремљеност: механизација и опрема	73
1.5.10. Складишни и дорадни капацитети	74
1.5.11. Тржишни ланац пољопривредних производа	75
1.5.12. Удружења пољопривредника	76
1.5.13. Трансфер знања и иновација	77
1.6. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА РУРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ	78
1.6.1. Економско-социјална оцена развијености руралних подручја	78
1.6.2. Диверсификација руралне економије кроз додатне економске активности носиоца пољопривредних газдинстава	79
1.6.2.1. Прерада пољопривредних производа	80
1.6.2.2. Развијеност руралног туризма и могућности унапређења постојећег стања у области туризма на територији Града Врања (Врање и Врањска Бања)	82
1.6.2.3. Остали видови других профитабилних активности пољопривредних газдинстава: народна радиност и стари занати, активности у шумарству и обрада дрвета, узгој рибе за продају	84
1.6.3. Организације цивилног друштва	85
1.7. ИНФРАСТРУКТУРА	87
1.7.1. Водопривредна структура	87
1.7.1.1. Водоснабдевање, канализациона мрежа и пречишћавање отпадних вода	87
1.7.1.2. Наводњавање пољопривредног земљишта и одводњавање	90
1.7.3. Енергетска инфраструктура	92
1.7.4. Телекомуникациона инфраструктура	93
1.7.5. Управљање отпадом	95
1.8. СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ	97
1.8.1. Васпитање и образовање деце и омладине	97
1.8.2. Здравствена и социјална заштита становништва	98

1.8.3. Спорт.....	100
1.8.4. Култура.....	100
1.9. ИНВЕСТИЦИЈЕ И ФИНАНСИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА.....	103
1.9.1. Инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја.....	103
1.9.2. Буџетска подршка са нивоа Републике	103
1.9.3. Буџетска подршка на нивоу града Врања	105
1.9.4. Остали извори финансирања	107
II SWOT АНАЛИЗА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА	109
ДРУГИ ДЕО: ПЛАТФОРМА, ЦИЉЕВИ И СТУБОВИ СТРАТЕГИЈЕ.....	119
III ВИЗИЈА, СТРАТЕШКИ ЦИЉ И ПРИОРИТЕТНА ПОДРУЧЈА УНАПРЕЂЕЊА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ	120
IV СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ И МЕРЕ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊЕ ДО 2030. ГОДИНЕ.....	122
V МЕРЕ И ПРОЈЕКТНЕ АКТИВНОСТИ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ.....	125
ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ.....	125
А. УНАПРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ЈАЧАЊЕ РАДА УДРУЖЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА – МЕРЕ ПОДРШКЕ.....	125
Б. ОЧУВАЊЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ - МЕРЕ ПОДРШКЕ	125
В. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА ДОХОТКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА И ПОДРШКА МЛАДИМ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИМА - МЕРЕ ПОДРШКЕ.....	125
Г. УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РУРАЛНИМ НАСЕЉИМА КРОЗ РАЗВОЈ ИНФРАСТРУКТУРЕ - МЕРЕ ПОДРШКЕ.....	126
Д. ТРАНСФЕР ЗНАЊА И ИНФОРМАЦИЈА, ПРОМОТИВНЕ АКТИВНОСТИ И ПОДРШКА ПАРТНЕРСТВИМА ЗА ТЕРИТОРИЈАЛНИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ - МЕРЕ ПОДРШКЕ	126
VI ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА	141
6.1. БУЏЕТСКА СРЕДСТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ГРАДА ВРАЊА	141
6.2. ПРЕДПРИСТУПНА ПОМОЋ ЕУ ЗА РУРАЛНИ РАЗВОЈ	142
6.3. ОСТАЛИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА	144
VII ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ	146
ЛИТЕРАТУРА	150
ПРИЛОЗИ.....	155

АКРОНИМИ И СКРАЋЕНИЦЕ

EFTA	Европска асоцијација за слободну трговину
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations/ Организација за храну и пољопривреду
GIZ	Немачка организација за техничку сарадњу
ЈКП	Јавно комунално предузеће
KfW	Немачка развојна банка
ОИЕ	Обновљиви извори енергије
UNICEF	Међународни фонд за децу и омладину
USAID	Агенција САД за међународни развој
АПР	Агенција за привредне регистре
БДП	Бруто домаћи производ
ВПС	Вештачки подигнута својина
ГЈ	Газдинска јединица
ГУ Врање	Градска управа Врање
ЕУ	Европска унија
ЗЗ	Земљорадничка задруга
ИПАРД	Инструмент претприступне помоћи за рурални развој
ИПАС	Индикатор привредне активности Србије
ЈЛС	Јединица локалне самоуправе
ЈП	Јавно предузеће
КО	Катастарска општина
КПЗ	Коришћено пољопривредно земљиште
ЛАГ	Локална акциона група
ЛУ	Ловачко удружење
МПШВ	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

НБС	Народна банка Србије
ОГШ	Основа газдовања шумама
ОШ	Основна школа
п.п.	Процентни поен
ПВЦ	Поливинил хлорид
ПГ	Пољопривредно газдинство
ПГПЛП	Пољопривредна газдинства правних лица и предузетника
ПДВ	Порез на додатну вредност
ПИО Власина	Предео изузетних одлика Власина
ППГ	Породична пољопривредна газдинства
ПССС Врање	Пољопривредна саветодавна стручна служба Врање
РЗПГ	Расположиво пољопривредно земљиште
РЗС	Републички завод за статистику
РС	Република Србија
СЗТР	Самостална занатска трговинска радња
СТО/WTO	Светска трговинска организација / World Trade Organization
УАП	Управа за аграрна плаћања
УГ	Условна грла
ЦЕФТА/CEFTA	Централноевропски уговор о слободној трговини / Central European Free Trade Agreement
ШГ	Шумско газдинство

УВОДНА РЕЧ ГРАДОНАЧЕЛНИКА ГРАДА ВРАЊА

Поштовани пољопривредни произвођачи,

Производња хране представља највећи изазов наше генерације и нашег времена, јер је то друштвено – привредни задатак од чијег успешног развоја зависи, највише и најнепосредније, укупан напредак и благостање како за град Врање, тако и за нашу државу и човечанство у целини.

Подручје града Врања располаже великим природним потенцијалима за развој пољопривредне производње, како са аспекта природних услова, тако и климатских и педолошких, те је могуће веома успешно организовати производњу у свим областима пољопривреде.

Да би се развила конкурентност пољопривредног сектора и подстакao рурални развој неопходно је применити низ стратешких мера. Активности на овом плану укључују пре свега већу повезаност науке и праксе, одрживи рурални развој, диверсификацију дохотка пољопривредних производа кроз прераду самих пољопривредних производа и других непољопривредних активности, развој руралне инфраструктуре и унапређење квалитета живота сеоског становништва, подршку младим пољопривредницима, раду удружења и задруга.

Модерно пољопривредно газдинство мора бити организовано уз примену савремене технике и агротехнике, а самим тим и за постизање високе продуктивности и рентабилности производње.

Моја су очекивања да ће Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања за период од 2023. до 2030. године бити од користи, пре свега пољопривредним произвођачима, удружењима, задругама, правним лицима, предузетницима са територије града Врања, али и свим другим чиниоцима развоја пољопривреде и руралних средина.

Др Слободан Миленковић,
Градоначелник града Врања

УВОД

Град Врање представља доминантно руралну и пољопривредну средину, која је богата историјским и културним наслеђем. Богата је природним потенцијалима, са посебним туристичким садржајем. Породична пољопривредна газдинства су носиоци развоја пољопривреде и руралног развоја, при чему се највећи обим и тржишност пољопривредне производње остварује у сектору биљне и сточарске производње и руралног туризма.

Пољопривредна производња и друге економске вредности на пољопривредним газдинствима (прерада пољопривредних производа, рурални туризам и сл.) нису довољно конкурентни. Због неразвијености физичке и социјалне инфраструктуре у селима, млади одлазе из сеоских средина у потрази за бољим квалитетом живота и запослењем.

Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања за период 2023-2030. година (у даљем тексту Стратегија), даће јасне смернице будућег одрживог развоја и конкурентног пољопривредног и укупног социо-економског развоја Града. Стратегија ће бити заснована на локалним специфичностима и потребама пољопривредних произвођача уоченим кроз непосредну сарадњу. Такође, Стратегија ће се заснивати и на јасним опредељењима и званичним документима Републике Србије у области пољопривреде и руралног развоја, а која ће град Врање представити као модеран европски град.

Стратегија, заснована на подацима добијеним у SWOT анализи, односно на идентификованим снагама и слабостима у области пољопривреде и руралног развоја на територији града Врања али и претњама и могућностима, представљаће базни документ за креирање и спровођење разних мера и акција релевантних субјеката у области развоја пољопривреде и руралног развоја на територији града Врања.

Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју дата је могућност да ЈЛС може да утврђује мере подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за подручје своје територије и да изабране мере које финансира средствима буџета ЈЛС. Намера града Врања јесте и да доношењем оваквог стратешког документа *олакша* и *унапреди* оперативно програмирање буџетске подршке будућем развоју пољопривреде и руралном развоју.

Доношењем Стратегије, локална самоуправа, цивилни сектор и други субјекти добијају основ за конкурисање ка осталим финансијским средствима буџета Републике Србије, фондова ЕУ и других донаторских програма. Документ даје основу и за развој међуградске, регионалне, међурегионалне и прекограничне сарадње, као и за успостављање локалних акционих група и јавно-приватних партнерстава у пољопривреди и руралном развоју.

Стратегија је резултат вишемесечног рада и сарадње истраживачког тима Института за економику пољопривреде у Београду, Партнерског форума и Стратешког тима за координацију и бројних заинтересованих актера за развој пољопривреде и рурални развој Града (организације цивилног друштва, пољопривредни произвођачи и слично).

КОНЦЕПТ РАДА

За потребе израде Стратегије потребно је формирати одговарајућа тела и дефинисати њихову основну улогу и задатке током израде Стратегије.

Партнерски форум. Омогућава да се у процес израде Стратегије укључе сви кључни и заинтересовани актери (стејкхолдери) на подручју града Врања. Партнерски форум, пре свега, укључује:

- Градоначелника (као председника Партнерског форума);
- Начелника и Заменика начелника Градске управе (као чланове Партнерског форума);
- Представнике јавног сектора и сл. (као чланове Партнерског форума).

Стратешки тим за координацију. Задатак тима је да управља, организује и координира радом радних група у процесу планирања, да усваја сва припремљена документа радних група и да их прослеђује Партнерском форуму на даље разматрање и усвајање. Стратешки тим за координацију у свом раду обезбеђује логистичку подршку Партнерском форуму, бави се административним потребама процеса планирања, обезбеђује техничку подршку и обједињује напоре свих сегмента потребних за ефикасан рад на стратешком планирању. Чланови Стратешког тима за координацију су:

- Руководилац Одељења за привреду и економски развој Градске управе (председник Стратешког тима за координацију);
- Руководилац Одељења за друштвене делатности Градске управе (члан Стратешког тима за координацију);
- Руководилац Одељења за урбанизам, имовинско правне послове, комунално-стамбене делатности и заштиту животне средине (члан Стратешког тима за координацију);
- Координатор радне групе за сектор пољопривреде (члан Стратешког тима за координацију; члан пројектног тима Института за Економику пољопривреде у Београду);
- Координатор радне групе за заштиту животне средине (члан Стратешког тима за координацију; члан пројектног тима Института за Економику пољопривреде у Београду);
- Координатор радне групе за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу (члан Стратешког тима за координацију; члан пројектног тима Института за Економику пољопривреде у Београду).

Радне групе. Задатак групе је да изврши детаљну анализу стања и потреба у следећим областима: пољопривредна производња, животна средина, рурални развој, као и да идентификују заједничке економске циљеве и активности, проблеме и потенцијалне шансе и правце развоја у сектору пољопривреде и руралног развоја. У складу са овим, потребно је формирати три радне групе:

- **Радна група за развој сектора пољопривреде.** Чланови су: запослени у Одељењу за привреду и економски развој, запослени у Одељењу за друштвене делатности, представници реалног сектора (пољопривредна предузећа, задруге) и цивилног сектора (удружења пољопривредника).

Координатор ИЕП: Маријана Јовановић Тодоровић

Координатор града Врања: Александар Ђорђевић

- **Радна група за заштиту животне средине.** Чланови су: запослени у Одељењу за урбанизам, имовинско правне послове, комунално-стамбене делатности и заштиту животне средине и релевантни представници цивилног сектора у овој области (удружења).

Координатор ИЕП: Бојана Бекић Шарић

Координатор града Врања: Милан Илић

- **Радна група за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу.** Чланови ове Радне групе су: запослени у Одељењу за привреду и економски развој, запослени у Одељењу за друштвене делатности, представници Туристичке организације Врање, директори јавних предузећа у области социјалне заштите, образовања, културе, здравства, затим представници цивилног сектора и сл.

Координатор ИЕП: Предраг Вуковић

Координатор града Врања: Тања Ивановић

Координатор рада свих радних група: Небојша Стаменковић, дипл инж. пољопривреде, Члан Градског већа за ресор - пољопривреда, агрономија и развој села, екологија и заштита животне средине.

Представници Партнерског форума и конституисаних радних група, са истраживачким тимом Института за економику пољопривреде у Београду, у току процеса израде Стратегије, одржавају састанке и фокус групе (у седишту Градске управе или Института за економику пољопривреде у Београду), као и комуникацију на даљину (телефон, мејл, zoom апликација и сл.).

Акредитовани консултант НАЦИОНАЛНЕ АКАДЕМИЈЕ ЗА ЈАВНУ УПРАВУ:

Проф. др Иван Бошњак - за области: заштита животне средине; пољопривреда и рурални развој; безбедност у локалној заједници.

МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТРАТЕГИЈЕ

У процесу израде Стратегије користи се методологија која се у Србији користи за израду стратешких и развојних докумената, а која је дефинисана Уредбом о структури, методологији израде, начину усклађивања развојних докумената, начину спровођења јавне расправе, као и начину и роковима излагања на јавни увид развојних докумената регионалног развоја (Сл. гласник РС, број 15/2011).

Израда Стратегије базира на уважавању принципа и концепата: (1) *стратегујског менаџмента и стратешког планирања*, (2) *одрживог развоја*, (3) *управљања јавним политикама*; (4) *партнерства, једнакости и отворености* и (5) *LEADER приступа руралном развоју*:

1. Посматрано на нивоу ЈЛС¹, стратешко планирање јесте процес који помаже локалним властима да реализују своје развојне визије, постављањем циљева и задатака на систематичан начин (Богданов, Богуновић, 2015). *Стратегија*, као један од елемената стратешког планирања, на нивоу ЈЛС представља избор *најбољег начина* управљања и коришћења ресурса ЈЛС (природних, материјалних, привредних, људских), који помаже локалним властима, привредном и цивилном сектору у остваривању дефинисане визије и циљева одрживог развоја.
2. Развојна оријентација Србије усмерена је ка томе да се мора осигурати да економски раст обезбеди добробит и друштву и животној средини у целости, те је *одрживост* прворазредни дугорочни циљ Србије (Студија о достигнућима и перспективама на путу ка зеленој економији и одрживом расту у Србији, 2012).
3. *Концепт циклуса јавне политике* односи се на креирање пољопривредне политике и подразумева утврђивање развојних циљева и очекиваних резултата. У том контексту, дефинисање проблема у развоју пољопривреде и руралних подручја и предлагање циљева чија реализација води до њиховог решења и унапређења постојећег стања, најзначајнији су кораци у процесу дефинисања стратегије.
4. *Поштовање принципа партнерства, једнакости и отворености* значи да су сви релевантни актери за пољопривредни и рурални развој града Врања били консултовани у процесу креирања Стратегије. Стога је Стратегија заснована на *општем консензусу* о жељеним достигнућима и правцима развоја пољопривреде и руралних подручја града Врања.
5. *LEADER приступ руралном развоју* подразумева подстицање и активацију властитих потенцијала локалних заједница за развој руралних подручја, уз промовисање иницијативе „одоздо према горе” („*bottom-up*“). Овај приступ подразумева формирање партнерстава за рурални развој, тј. локалних акционих група (ЛАГ)² на одређеној територији са јединственим идентитетом. ЛАГ-ови управљају развојем у складу са специфичним потребама локалног становништва/територије – кроз доношење одлука, дизајн локалне стратегије руралног развоја, алокацију финансијских средстава и имплементацију пројеката (Regulation EU No. 1305/2013).

¹ ЈЛС - Јединица локалне самоуправе.

² ЛАГ – Локална акциона група.

Стратегија је усклађена са специфичним локалним потребама и приоритетима развоја, а методолошки и са **законодавним, стратешким и планским документима града Врања, Региона, Републике и ЕУ³**:

- ✓ **Стратешка и планска документа на нивоу града Врања и Региона:** План развоја града Врања за период 2021 – 2030. године; Град Врање - Бренд стратегија 2018 – 2023.; Град Врање - Урбанистички планови. **Национална законска и стратешка документа:** Закон о пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 41/09, 10/13 – и др. закон, 101/2016, 67/2021, - и др. закон и 114/2021), Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, број 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016, 35/2023); Законом о планском систему Републике Србије (Сл. гласник РС, број 30/2018); Правилник о обрасцу и садржини Програма подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја (Сл. гласник РС, број 24/2015; 111/2015, 110/2016 16/2018, 87/2019); Стратегија пољопривреде и руралног развоја РС 2014-2024. година (Сл. гласник РС, број 85/14); Национални програм за прихватање правних тековина ЕУ 2022-2025 (Канцеларија за европске интеграције, јул 2022); ИПАРД⁴ програм за Републику Србију 2014-2020 (Сл. гласник РС, број 84/2017); Национални програм за препород села Србије (Институт за економику пољопривреде, Београд 2020.); Национални програм за пољопривреду за период 2022-2024. година и Национални програм руралног развоја за период 2022- 2024. година (Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије).
- ✓ **Регулатива ЗПП⁵ ЕУ за период 2014-2020 која регулише питања подршке руралном развоју (Regulation (EU) No. 1305/13).**
- ✓ **Препоручена начела и методологија за израду стратешких докумената у области пољопривреде и руралног развоја** (Богданов, Богуновић, 2015).

Стратегија обухвата све уобичајене фазе и активности, који обезбеђују да документ буде заснован на реалној и критичкој анализи природних, материјалних и људских ресурса, те на свеобухватној и респектабилној сагласности широког круга актера и заинтересованих страна. Израда Стратегије подразумева реализацију следећих активности:

I ПРИПРЕМНЕ АКТИВНОСТИ, које укључују: формирање тима истраживача и задатака истраживачког тима; дефинисање методологије израде Стратегије; конципирање плана рада, оперативних активности и рокова; успостављање одговарајуће сарадње на терену и идентификација заинтересованих страна уз подршку Градске управе града Врања и слично.

II АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ ГРАДА ВРАЊА. Поред ситуационе анализе, обухвата израду SWOT⁶ матрице, и ослања се на следећа истраживања:

2.1. Секундарно истраживање. Подразумева прикупљање релевантних података и информација везаних за:

- оцену стања и развијености сектора привреде, пољопривреде и укупне руралне економије;

³ Европска унија.

⁴ Инструмент за претприступну помоћ у области руралног развоја.

⁵ ЗПП - Заједничка пољопривредна политика.

⁶ SWOT анализа (акроним енглеских речи: *Strengths* - снаге, *Weaknesses* - слабости, *Opportunities* - шансе, *Threats* - претње).

- област заштите животне средине;
- развијеност физичке и друштвене инфраструктуре и слично.

Извори података су:

- статистички извори,
- законска, стратешка, планска и друга документа у области пољопривреде и руралног развоја за ниво ЕУ, Републике, града Врања и Региона;
- званични и јавно доступни извештаји јавног, привредног и цивилног сектора, стручна литература, интернет стране и слично.

2.2. Примарно истраживање (анализа стања на терену) има за циљ:

- квалитативну оцену стања у области пољопривреде и руралног развоја;
- верификовање података добијених секундарним истраживањем;
- заједничку идентификацију проблема, потреба, циљева и будућих приоритета и праваца развоја пољопривреде и руралних подручја града Врања.

У овој фази рада консултују се сви релевантни актери пољопривредног и руралног развоја града Врања путем телефонских анкета, личних контаката, слањем анкетних упитника, путем е-поште, друштвених мрежа и слично.

SWOT матрица града Врања у сектору пољопривреде и руралног развоја представља важну аналитичку технику и оквир стратешког планирања. Преко ове матрице на најбољи начин обезбеђује се систематизација ситуационе анализе: интерних (локалних) ресурса, односно снага и слабости Града у области пољопривреде и руралног развоја, као и шанси и претњи домаћег и међународног окружења.

III ДОСТАВЉАЊЕ РАДНЕ ВЕРЗИЈЕ СИТУАЦИОНЕ АНАЛИЗЕ СА SWOT МАТРИЦОМ НАРУЧИОЦУ НА МИШЉЕЊЕ И ВЕРИФИКАЦИЈУ. Рок за доставу примедби, сугестија и коментара Наручиоца је до 15 дана од дана добијања исте.

IV ПЛАТФОРМА, ЦИЉЕВИ И СТУБОВИ СТРАТЕГИЈЕ: ДЕФИНИСАЊЕ ВИЗИЈЕ, ЦИЉЕВА, СТРАТЕШКИХ ПРАВАЦА РАЗВОЈА И КОНКРЕТНИХ МЕРА И АКТИВНОСТИ. Ова фаза рада укључује следеће активности:

- ✓ Дефинисање визије и стратешког циља развоја пољопривреде и руралних подручја града Врања;
- ✓ Фокусирање: дефинисање приоритетних праваца развоја пољопривреде и руралних подручја града Врања;
- ✓ Дефинисање специфичних циљева по приоритетним правцима развоја пољопривреде и руралних подручја (развојним приоритетима);
- ✓ Дефинисање мера и пројектних активности по приоритетним правцима развоја пољопривреде и руралних подручја;
- ✓ Анализа потенцијалих извора финансирања предложених мера и пројектних активности;
- ✓ Предлагање начина имплементације, евалуације и надзора у реализацији Стратегије.

V ДОСТАВА ПРВЕ (РАДНЕ) ВЕРЗИЈЕ НАЦРТА СТРАТЕГИЈЕ НАРУЧИОЦУ ЗА МИШЉЕЊЕ И ВЕРИФИКАЦИЈУ.

Временски рок за израду прве верзије документа Стратегије је до 180 календарских дана од дана закључења Уговора.

Након достављене прве верзије документа, Наручилац ће у року од 15 дана доставити мишљења и коментаре. Након достављања мишљења и коментара Наручиоца, понуђач ће у року од 15 дана извршити потребне измене и припремити финалну верзију документа Стратегије.

VI ИЗРАДА И ДОСТАВЉАЊЕ ФИНАЛНОГ ДОКУМЕНТА НАЦРТА СТРАТЕГИЈЕ.

Након сагледавања и разматрања свих примедби и сугестија Наручиоца, коригује се радна верзија документа и формулише и доставља финална верзија нацрта Стратегије.

VII ЈАВНА РАСПРАВА: ПРЕЗЕНТАЦИЈА НАЦРТА СТРАТЕГИЈЕ ПРЕДСТАВНИЦИМА НАРУЧИОЦА И ОСТАЛИМ РЕЛЕВАНТНИМ АКТЕРИМА ОДАБРАНИМ ОД СТРАНЕ НАРУЧИОЦА

Реализација развојних пројеката датих у Стратегији подразумеваће:

- ✓ даље јачање људских и материјалних капацитета Градске управе у процесу планирања, буџетирања и управљања пољопривредним и руралним развојем;
- ✓ развој различитих партнерских иницијатива (јавног, привредног и цивилног сектора), које би требало да припремају и имплементирају пројекте, који за циљ имају развој пољопривреде и/или рурални развој;
- ✓ јачање предузетничког духа и инвестиционих капацитета/способности, како чланова пољопривредних газдинстава, тако и укупног становништва, посебно младих и слично.

Такође, имплементација Стратегије зависиће и од институционалног амбијента и пословног окружења и климе у коме се одвија привредни и рурални развој Србије уопште: обезбеђеност макроекономске и политичке стабилности, успостављање ефикасног система финансирања и осигурања пољопривредне производње, ефикасно функционисање тржишта пољопривредно прехранбених производа, јачање и заштита конкуренције на тржишту и слично.

**ПРВИ ДЕО: АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И
ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У СЕКТОРУ
ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ**

I СОЦИО-ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА СТАЊА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ГРАДА ВРАЊА

1.1. ОПШТИ ПОДАЦИ ГРАДА

1.1.1. Административни и географски положај

Са административног аспекта Врање има статус града, а лоцирано је у Пчињској области, унутар региона Јужне и Источне Србије (Табела 1.). Географски гледано, град Врање се налази у југоисточном делу Србије, са положајем детерминисаним у пресеку следећих координата: 42°33'15" северне географске ширине и 21°53' 50" источне географске дужине, те заузима површину од око 860 km².

Табела 1. Административно подручје града Врања, основни подаци

Град	Област	Регион	Површина у km ²	Број становника 2022.	Број насеља ⁷	Број становника по km ²	Број КО ⁸
Врање	Пчињска ⁹	Јужна и Источна Србија	860	75.258	105	91	107

Извор: РЗС: Региони у Републици Србији 2022. 2022; Први резултати Пописа становништва, домаћинстава и станова 2022. Београд, 2023. година

Град Врање се граничи са осам општина. На југу се ослања на општине Бујановац и Трговиште, на северу се граничи са општинама Владичини Хан и Сурдулица, на истоку са општином Босилеград, и у северозападном делу са три општине јужне српске покрајине Косово и Метохија – Косовска Каменица, Ново Брдо и Гњилане. (Слика 1.).

Слика 1. Географски положај града Врања

Извор: https://sh.wikipedia.org/wiki/Grad_Vranje#/media/Datoteka:Pcinjski_district.gif

⁷Насељена места чине град Врање и општине Босилерад, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица и Трговиште.

⁸На територији града Врања налази се 105 насељених места са пре свега руралним карактеристикама: Александровац, Барбарушине, Барелић, Бели Брег, Бојин Дел, Бресница, Буљесовце, Буштрање, Вишевце, Власе, Вртогоч, Големо Село, Горња Отуља, Горње Жапско, Горње Пуношевце, Горње Требешине, Горњи Нерадовац, Градња, Гумериште, Давидовац, Добрејанце, Доња Отуља, Доње Жапско, Доње Пуношевце, Доње Требешине, Доњи Нерадовац, Драгобужде, Дреновац, Дубница, Дулан, Дупељево, Златокоп, Катун, Клашнице, Копањане, Коћура, Крушева Глава, Купинине, Лалинце, Лепчинце, Луково, Марганце, Мечковац, Мијаковце, Мијовце, Миланово, Миливојце, Моштаница, Наставце, Нова Брезовица, Обличка Сена, Оптра Глава, Павловац, Пљачковица, Преображење, Ранутовац, Ратаје, Рибинце, Ристовац, Рождаце, Русце, Сикирје, Смиљевић, Содерце, Средњи Дел, Станце, Стара Брезовица, Стрешак, Стрпско, Струганица, Студена, Суви Дол, Сурдул, Тесовиште, Тибужде, Трстена, Тумба, Туковац, Турковица, Урманица, Ушевце, Црни Луг, Честелин. Сеоска насеља на територији Врањске бање су: Бабина Пољана, Бујковац, Врањска Бања, Дуга Лука, Изумно, Клисурица, Корбевац, Корбул, Крива Феја, Кумарево, Лева Река, Липовац, Несврта, Паневље, Првонек, Превалац, Себеврање, Сливница, Стари Глог, Топлац, Црни Врх. КО - катастарске општине.

Према Уредби о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину, град Врање спада у 2. групу, коју чине јединице локалне самоуправе чији је степен развијености у распону од 80% до 100% републичког просека, односно чији је бруто домаћи производ по глави становника у распону од 80% до 100% републичког просека.

Истичу се две географске целовитости: Врањска Потопина и Врањско Поморавље. Потопину сачињавају котлине: Врањска, Бујановачка и Масуричка котлина. Врањску котлину чине два дела: котлинско ободно побрђе наведених котлина и долињски део Јужне Мораве са њеним притокама овога подручја. Врањска и Бујановачка котлина заједно чине јединствен појам „у смислу низијског котлинског простора“ (која се наставља на Грделичку клисуру). Даље, Грделичка клисура је стара тектонска удолина, где је Јужна Морава епигенетски усекла своју долину у ствари је најизразитија планинска област у току реке Јужне Мораве (Вукановић, Т, 1978).

Град Врање се простире у брдско-планинском пределу; тачније у северозападном делу Врањске котлине, на левој обали Јужне Мораве. Просечна надморска висина је 480 m. Смештен је у подножју планине Пљачковице (1.231 m н.в), Крстиловице (1.154 m н.в) и Пржара (731 m н.в).

Саобраћајни положај је једна од предности града Врања, управо због повољног географског положаја у односу на главне саобраћајне коридоре у Србији. Реку и град пресеца магистрални пут и железничка пруга, који на северу воде ка: Лесковцу (72,7 km), Нишу (120,33 km) и Београду (346,12 km), а на југу ка: Куманову (56,6 km), Скопљу (98,9 km) и Солуну (301 km).

1.1.2. Карактеристика насељске мреже

Град Врање има 107 катастарских општина, 105 насељена места (град Врање (КО I и II), градска општина Врањска Бања и 103 сеоска насеља), 52 Месне заједнице и 26 Месних канцеларија, од тога 16 за насељено место Врање и 10 за насељено место Врањска Бања. Град Врање спада у ред градова средње величине. На основу урбанистичко-архитектонског критеријума који се користи за категоризацију приградских насеља; приградском подручју Врања припада 12 сеоских насеља (Симоновић, 1980). Критеријум је удаљеност приградских насеља до 5 km до Града. То су: Пљачковица, Суви Дол, Мечковац, Ђуковац, Златокоп, Ранутовац, Дулан, Горњи Нерадовац, Доњи Нерадовац, Содерце, Рибинце и Стрпско (Стаменковић, 1995). Број становника према попису становништва из 2022. године у граду Врању износио је 75.258 становника. Од укупног броја становника у 103 насеља сеоског типа живи 19.167 становника, док у два насеља градског типа живи 67.591 становника (Врање) и 7.667 становника у Врањској Бањи. У односу на броја становника и просечну густину насељености од 91 ст/km², територија града Врања спада у претежно урбано подручје.

Граница Града Врања пружа се планинским венцима од Орлове Чуке (1.274 m н.в) на северозападу, па преко Копиљака (1.126 m н.в) на северу до Кукавице (врх Лисац 1.345 m н.в), затим преко Јужне Мораве на истоку до Бесне Кобиле (1.922 m н.в) па преко Патарице (1.806 m н.в) на југу, Коћуре (1.567 m н.в) и Мотине (1.307 m н.в) спушта се преко Јужне Мораве па се пење до врха Св. Илија (1.207 m н.в) и Китка (1.287 m н.в), па на северу до Орлове Чуке. Центар Градске територије Врања је град Врање. Град се налази у северозападним делу Врањске котлине (900 km²), на левој обали Јужне Мораве. Смештен је у подножју планина Пљачковице (1.231 m), Крстиловице (1.154 m), Пржара (731 m) и Бориног Брда (690 m) (Просторни план града Врања, „Службени гласник Града Врања“, бр. 4/2016)).

Највећа насеља су Врање, Бабина Пољана, Крива Феја и Врањска Бања, а потом Вртогош и Големо Село; док су расположивом површином најмања насеља Русце; Превалац и Дубница (Табела 2.). Територија града Врања простире се на око 86.000 хектара, од чега су 32.478 ха шуме и шумско земљиште, а површину 44.685 ха чини пољопривредно земљиште. Укупна површина пољопривредног земљишта је распоређена у 107 КО, са следећом структуром: обрадиво пољопривредно земљиште обухвата 32.359 ха, од чега њиве и вртови чине 22.670 ха, или 70% , виногради 1.122 ха или 3,5%, воћњаци 2.298 ха или 7,1% и ливаде 6.267 ха, што чини 19,4% обрадивих површина, док је остатак од 11.394 ха под пашњацима, што представља 25,5% укупних пољопривредних површина. (Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину (http://www.eupropisi.com/dokumenti/zemljisteVR28_18.pdf)).

Окосницу мреже насеља Града Врања чине градске општине: Врање и Врањска Бања. Градска општина Врање је административно – управни, културни, здравствени, индустријски центар Града Врања коме гравитирају сва насеља. Друга по величини градска општина је Врањска Бања.

Гравитирање одређених насеља ка општинским центрима у највећем делу је условљено расположивом мрежом саобраћајница. У односу на важну саобраћајну раскрсницу путева високе категорије, најважнији положај има насеље Врање, које представља и саобраћајно чвориште града Врања. Ауто-путем који се налази на коридору 10 на европском путу Е75 повезано је са Београдом, Нишем и осталим већим градовима Србије на северу. Истим коридором и европским путем ка југу повезано је са Скопљем и Солуном, односно са суседним земљама Северном Македонијом и Грчком.

Табела 2. Величина катастарских општина (у km²)

Р.б.	Катастарска општина	Укупна површина (у km ²)
1.	Александровац	3,93
2.	Бабина Пољана	26,21
3.	Барбарушинце	7,93
4.	Барелић	4,93
5.	Бели Брег	1,77
6.	Бојин Дел	5,74
7.	Бресница	2,33
8.	Бујковац	11,46
9.	Буљесовце	2,86
10.	Бунушевац	2,48
11.	Буштрање	13,01
12.	Вишевце	6,69
13.	Власе	11,55
14.	Врање Град (I и II)	62,8
15.	Врањска Бања	7,89
16.	Горњи Вртогош	17,63
17.	Големо Село	26,17
18.	Горња Отуља	4,31
19.	Горње Жапско	3,42
20.	Горње Пуношевце	5,52
21.	Горње Требешине	3,9
22.	Горњи Нерадовац	2,88
23.	Градња	8,46
24.	Гумериште	6,54
25.	Давидовац	2,81
26.	Добрејанце	6,44

27.	Доњи Вртогош	3,82
28.	Доња Отуља	2,34
29.	Доње Жапско	4,93
30.	Доње Пуношевце	3,66
31.	Доње Требишиње	7,47
32.	Доњи Нерадовац	4,49
33.	Дреновац	2,57
34.	Дубница	1,55
35.	Дуга Лука	6,02
36.	Дулан	2,19
37.	Дупељево	3,88
38.	Златокоп	3,06
39.	Изумно	9,8
40.	Катун	6,5
41.	Клашњице	5,19
42.	Копањање	4,59
43.	Корбевац	9,92
44.	Корбул	5,49
45.	Коћура	18,04
46.	Крива Феја	43,68
47.	Крушева Глава	7,1
48.	Кумарево	3,39
49.	Купинице	2,18
50.	Лалинце	14,27
51.	Лева Река	7,15
52.	Лепчинце	7,97
53.	Липовац	4,36
54.	Луково	12,76
55.	Марганце	2,2
56.	Мечковац	3,49
57.	Мијаковац	4,79
58.	Мијовце	5,13
59.	Миланово	5,06
60.	Миливојце	3,03
61.	Моштаница	8,24
62.	Наставце	3,58
63.	Несврта	20,58
64.	Нова Брезовица	7,82
65.	Обличка Сена	4,62
66.	Оштра Глава	4,23
67.	Павловац	4,68
68.	Паневље	4,65
69.	Првонек	19,75
70.	Превалац	1,91
71.	Преображење	6,07
72.	Ранутовац	2,93
73.	Ратаје	6,56
74.	Рибнице	2,13
75.	Ристовац	3,58
76.	Рожаце	11,07
77.	Русце	0,22
78.	Себеврање	8,55
79.	Сикирје	7,42

80.	Сливница	17,35
81.	Смиљевић	4,12
82.	Содерце	5,73
83.	Средњи Дел	8,05
84.	Станце	5,07
85.	Стара Брезовица	12,39
86.	Стари Глог	11,31
87.	Стрешак	8,6
88.	Стропско	2,25
89.	Струганица	2,04
90.	Студена	9,96
91.	Суви Дол	2,75
92.	Сурдул	9,2
93.	Тесовиште	3,71
94.	Тибужде	13,94
95.	Топлац	8,81
96.	Трстена	15,14
97.	Тумба	20,67
98.	Ђуковац	8,6
99.	Ђурковица	4,8
100.	Урманица	2,75
101.	Ушевце	4,67
102.	Црни Врх	Без података
103.	Црни Луг	Без података
104.	Честелин	Без података
	Укупна површина	860

Извор: РЗС: Региони у Републици Србији 2022; Београд, 2022. година

Места која се налазе на територији градске општине Врање са бројем становника према попису из 2022 су: Александровац (409), Барбарушинце (38), Барелић (45), Бели Брег (74), Бојин Дел (24), Бресница (342), Буљесовце (42), Буштрање (330), Вишевце (72), Власе (289), Вртогош (1045), Големо Село (575), Горња Отуља (3), Горње Жапско (77), Горње Пуношевце (19), Горње Требешиње (182), Горњи Нерадовац (329), Градња (36), Гумериште (1), Давидовац (448), Добрејанце (34), Доња Отуља (59), Доње Жапско (265), Доње Пуношевце (6), Доње Требешиње (691), Доњи Нерадовац (842), Драгобужде (29), Дреновац (57), Дубница (654), Дулан (35), Дупељево (8), Златокоп (746), Катун (349), Клашњице (9), Копањане (19), Коћура (33), Крушева Глава (52) Купининце (85), Лалинце (34), Лепчинце (47), Луково (59), Марганце (5), Мечковац (136), Мијаковце (5), Мијовце (24), Миланово (173), Миливојце (71), Моштаница (321), Наставце (21), Нова Брезовица (45), Обличка Сена (10), Оштра Глава (19), Павловац (510), Пљачковица (114), Преображење (31), Ранутовац (426), Ратаје (489), Рибинце (412), Ристовац (329), Рождаци (24), Русце (69), Сикирје (54), Смиљевић (26), Содерце (468), Средњи Дел (37), Станце (51), Стара Брезовица (30), Стрешак (24), Стропско (168), Струганица (9), Студена (38), Суви Дол (633), Сурдул (5), Тесовиште (20), Тибужде (1224), Трстена (8), Тумба (9), Ђуковац (964), Ђурковица (1), Урманица (8), Ушевце (79), Црни Луг (206), Честелин (0).

Места која се налазе на територији градске општине Врањска Бања са бројем становника према попису из 2022 су: Бабина Пољана (6), Бујковац (692), Дуга Лука (94), Изумно (288), Клисурсица (53), Корбевац (567), Корбул (1), Крива Феја (406), Кумарево (213), Лева Река (26), Липовац (22), Несврта (44), Паневље (159), Првонек (57), Превалац (143), Себеврање (68), Сливница (33), Стари Глог (19), Топлац (379), Црни Врх (8) (Према подацима Пописа становништва, домаћинства и станова у Србији у 2022. години, књига 2, РЗС, Београд 2023, стр. 640-654).

1.1.3. Демографске карактеристике

Протеклих деценија, села на територији Пчињске области су погођена изразитом депопулацијом, уз висок ризик од сиромаштва и друштвене маргинализације. Пољопривредна производња као један од кључних привредних сектора Региона Јужне и Источне Србије није довољно конкурентна, а потенцијали за друге привредне активности на селу нису довољно развијени. Стога, млади у потрази за запослењем и већим животним стандардом и даље одлазе из својих села.

Након поређења података из Пописа становништва из 1991., 2002., 2011. и 2022. године, запажено је да укупан број становника на територији града Врања има тенденцију пада у односу на ниво Републике Србије; посебно после 2022. године. (Табела 3.). Ово је последица пре свега негативног природног прираштаја, те израженијих миграција локалног становништва ка иностранству и већим градским срединама.

Континуирано смањивање укупног броја становника, а самим тим и расположивог радног потенцијала на територији Града Врања, негативно утиче на даљи развој пољопривреде, рурални развој и уопште на привреду Пчињске области. Са аспекта пољопривреде, изражени тренд депопулације утицаће на смањивање броја радно способних лица на породичним пољопривредним газдинствима, као и на погоршање старосне структуре.

Табела 3. Упоредни приказ броја становника за Републику Србију, Пчињску област и град Врање, за период 1991-2022. година

Територија	Година				Стопа (%)		
	1981.	1991.	2011.	2022.	2002/1991	2002/2011	2022/2002
Република Србија	7.822.295	7.498.001	7.186.862	6.869.504	-4,15	-4,15	-6,90
Пчињска област	243.529	227.690	159.081	193.802	-6,50	-30,13	21,183
Град Врање	86.518	87.288	83.524	75.258	0,89	-4,31	-10,95

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2011. години, књига 20, РЗС, 2012. и Први резултати Пописа становништва, домаћинства и станова 2022.

Према подацима Републичког завода за статистику (2022) старосна структура становништва у граду Врању је слична у односу на републички ниво (Табела 4.). Наиме, удео становништва старијег од 65 година (17,79%), као и индекс старења (137) у граду Врању су нижи у поређењу са просеком на републичком нивоу.

Табела 4. Старосна структура становништва у Републици Србији, Пчињској области и граду Врању

Територија	Становништво млађе од 15 година	Становништво старије од 65 година	Индекс старења	Просечна старост
Република Србија	14,28	21,95	149,7	43,85
Пчињска област	15,14	17,84	118,7	41,73
Град Врање	14,31	17,79	137,0	43,27

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2011. години, књига 2, РЗС, 2012 Општине и региони у Републици Србији, РСЗ, Београд 2020. и Први резултати Пописа становништва, домаћинства и станова 2022.

Са аспекта образовне структуре становништва Града (Табела 5.), може се приметити да она има приближно исту тенденцију у односу на тренутну структуру на обласном нивоу, односно да је овакав тренд сличан и у односу на ниво Републике Србије. Ова чињеница је сигурно од значаја за развоја пољопривреде засноване на знању, те могућност

овладавања савремених техничко-технолошких решења ангажованих лица у пољопривредној производњи.

Табела 5. Образовна структура становништва¹ у Републици Србији, Пчињској области и граду Врању

Територија	Без школе са непотпуним основним образовањем	Основно образовање	Средње образовање	Више и високо образовање
Република Србија	6,3	17,8	53,1	22,4
Пчињска област	9,7	24,5	48,7	16,7
Град Врање	6,1	21,6	51,3	20,6

Извор: Школска спрема, писменост и компјутерска писменост – подаци по општинама и градовима, Београд, РЗС, 2023, стр. 38-112.

1.2. ОСНОВНИ МАКРОЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ

1.2.1. Основни макроекономски индикатори Републике Србије

Влада Републике Србије усвојила је Фискалну стратегију за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину, којом се предвиђа да ће Србија, упркос светској економској кризи, остварити привредни раст од 3,5% БДП у 2022. години, што значи да рецесије неће бити (Ревидирана фискална стратегија за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину.)

У документу се, између осталог, наводи да се Република Србија успешно изборила са здравственом и економском кризом изазваном пандемијом и да је у две године пандемије остварен кумулативни раст БДП од 6,4%, што је један од најбољих резултата у Европи.

У том периоду обезбеђена су три пакета помоћи државе, који су допринели повећању ликвидности привредних субјеката и олакшању пословања. Кроз државну новчану помоћ становништву подстицана је домаћа тражња, чиме се индиректно утицало на економску активност. Раст економске активности и пакет економске подршке резултирали су стабилним кретањима на тржишту рада. Очувана су радна места и зараде, а стопа незапослености у 2021. години била је испод нивоа пре пандемије. Истовремено, није нарушена ни унутрашња ни спољна равнотежа уз стабилан прилив страних директних инвестиција које су обезбеђивале више него пуну покривеност дефицита текућег рачуна. Повећана експанзивност фискалне политике није угрозила одрживост јавних финансија. Боља наплата прихода, пре свега пореских, услед бржег раста привреде од очекиваног, одразила се на очување фискалне стабилности.

Како се наводи у Фискалној стратегији, геополитичким тензијама и избијањем кризе у Украјини појачана је неизвесност, што је за последицу имало раст цена енергената, светских цена примарних пољопривредних производа и метала, које су се приближиле историјски највишим нивоима. Геополитичка криза је краткорочне инфлаторне притиске учинила перманентним уз велику вероватноћу њиховог дугорочног присуства у глобалној економији. Због тога је неизвесност присутна код пројекција датих у том документу далеко већа од уобичајене због природе и обима шокова на глобалном нивоу (Ревидирана фискална стратегија за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину).

Влада Србије континуирано доноси мере које имају за циљ ублажавање последица изузетно неповољног утицаја међународног окружења на привреду и становништво и очување енергетске стабилности. Идеја је да оваква оријентација остане у фокусу креатора економске политике и у наредном периоду, а задржавање јавног дуга испод 60% биће и даље основно правило за вођење фискалне политике. Поред тога, препозната је неопходност проналажења нових извора раста, па су иновације, истраживање и развој и креативне индустрије у сталном фокусу приликом дефинисања будућих политика.

Према званичним подацима (Републички завод за статистику, Министарство финансија Републике Србије, Народна банка Републике Србије), евидентиране су следеће тенденције основних макроекономских индикатора Републике Србије:

- Према Индикатору привредне активности Србије (ИПАС) **укупна економска активност** у августу 2022. године била је реално већа за 2,2%. Главни покретач раста остао је услужни сектор који је остварио повећање од 4,5%, захваљујући расту промета у трговини на мало од 4,6%, туризма 21%, док је саобраћај према процени Министарства финансија био већи за око 10%. Индустрија је забележила благи раст од 0,3% и имала је неутрални допринос расту БДП. С друге стране, сушна сезона се одразила на пад пољопривреде од око 8%, док је грађевинарство према процени

забележило смањење економске активности у августу од око 5,5%.

- **Потрошачке цене:** Потрошачке цене у новембру 2022. године, у поређењу са истим месецом претходне године, повећане су за 15,1%, док су у поређењу са децембром 2021. године у просеку повећане за 14,6%.

Посматрано по главним групама производа и услуга класификованих према намени потрошње, у новембру 2022. године, у односу на претходни месец, раст цена је забележен у групама Ресторани и хотели (1,7%), Одећа и обућа (1,3%), Храна и безалкохолна пића (1,2%), Становање, вода, електрична енергија, гас и остала горива, Транспорт и Опрема за стан и текуће одржавање (за по 1,0%), Алкохолна пића и дуван, Рекреација и култура, Здравље и Образовање (за по 0,5%) и у групи Комуникације (0,1%).

- **Цене произвођача производа пољопривреде и рибарства** у октобру 2022. године, у односу на исти месец 2021. године, повећане су за 30,0%.

Посматрано по главним групама производа, у односу на исти месец претходне године, највећи утицај на раст цена забележен је у групама: Жита (34,2%), Стока и живина (36,1%) и Сточни производи (80,0%).

Цене произвођача производа пољопривреде и рибарства у октобру 2022. године, у односу на септембар 2022. године, у просеку су повећане за 2,7%.

Посматрано по главним групама производа, у односу на претходни месец, највећи утицај на раст цена забележен је у групи Сточни производи (16,5%).

Цене произвођача производа пољопривреде и рибарства у периоду јануар-октобар 2022. године, у односу на исти период 2021. године, у просеку су повећане за 25,2%.

Посматрано по главним групама производа, у периоду јануар-октобар 2022. године у односу на исти период 2021. године, највећи утицај на раст цена забележен је у групама: Жита (35,1%), Стока и живина (26,7%) и Сточни производи (28,1%).

Табела 6. Индекси цена произвођача производа пољопривреде и рибарства

Република Србија						
	<u>X 2022</u> X 2021	<u>X 2022</u> IX 2022	<u>X 2022</u> Ø 2021	<u>I-X 2022</u> Ø 2021	<u>I-X 2022</u> I-X 2021	<u>I 2022</u> XII 2021
<i>По групама производа укупно</i>						
Жита	134.2	101.2	142.5	132.4	135.1	132.9
Пшеница	139.5	105.3	165.4	144.4	151.6	126.7
Кукуруз	133.4	100.7	139.4	126.4	126.6	133.7
Индустријско биље	106.9	101.9	110.7	111.7	111.8	107.7
Поврће	124.5	114.8	134.6	115.0	109.9	129.5
Кромпир	142.9	107.3	217.1	173.2	168.3	154.7
Воће	105.9	98.6	95.1	109.6	109.0	105.5
Стока и живина	136.1	99.1	144.6	124.4	126.7	130.3
Говеда	130.8	100.0	137.1	125.2	127.2	127.6
Свиње	141.8	96.3	151.0	126.4	129.2	133.4
Живина	123.0	109.6	132.8	113.5	114.1	125.9
Сточни производи	180.0	116.5	184.5	126.5	128.1	170.0
Млеко	191.1	119.6	195.6	126.9	128.3	181.5
Јаја (конзумна)	155.9	102.9	160.0	131.8	134.6	139.4

Извор: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20221130-promet-robe-u-trgovini-na-malo-oktobar-2022-godine/>

- **Промет робе у трговини на мало** у Републици Србији у октобру 2022. године, у односу на исти месец претходне године, већи је у текућим ценама за 23,8%, а у сталним ценама за 5%. Уколико се упореде првих десет месеци 2022. године са истим периодом

2021. године, промет робе у трговини на мало већи је у текућим ценама за 22,9%, а у сталним ценама за 7,1%. Промет у трговини на мало добијен је на основу редовног статистичког истраживања „Месечни извештај трговине на мало“, реализованог на узорку и на основу пријава ПДВ-а добијених од Пореске управе. Индекси промета робе у сталним ценама (реални индекси) добијени су дефлационирањем индекса у текућим ценама (номинални индекси) одговарајућим индексима потрошачких цена, из којих су искључени: вода (из комуналних система), струја и моторна возила, мотоцикли и делови.

Све објављене индексе треба третирати као претходне, што значи да може доћи до извесних корекција на основу оцењених резултата из редовних статистичких истраживања која спроводимо на већем броју јединица у узорку (Табела 6.).

- **Укупна индустријска производња** у августу је међугодишње већа за 0,3% док је прерађивачка индустрија остварила раст од 1,3%.

- **Укупна спољнотрговинска размена** Србије за период од јануара до октобра 2022. године износи:

- 56.814,2 милиона долара – пораст од 17,4% у односу на исти период претходне године;

- 53.694,0 милиона евра – пораст од 32,3% у односу на исти период претходне године.

Извезено је робе у вредности од 23.674,0 милиона долара, што представља раст од 12,8% у односу на исти период претходне године, а увезено је робе у вредности од 33.140,2 милиона долара, што је за 20,9% више него у истом периоду претходне године. Извоз робе, изражен у еврима, имао је вредност од 22.394,2 милиона, што чини раст од 27,2% у поређењу са истим периодом претходне године. Увоз робе имао је вредност од 31.299,8 милиона, што представља повећање од 36,1% у односу на исти период претходне календарске године. Дефицит износи 9.466,2 милиона долара, што чини повећање од 47,6% у односу на исти период претходне године. Изражен у еврима, дефицит износи 8.905,6 милиона, што је повећање од 65,6% у поређењу са истим периодом претходне године. Покривеност увоза извозом је 71,4% и мања је од покривености у истом периоду претходне календарске године, када је износила укупно 76,6%. Спољнотрговинска робна размена била је највећа са земљама са којима Србија има потписане споразуме о слободној трговини.

Земље које су чланице Европске уније чине 58,8% укупне размене. Наш други по важности партнер јесу земље ЦЕФТА, са којима имамо суфицит у размени од 2.234,4 милиона долара, који је резултат углавном извоза: пољопривредних производа (житарице и производи од њих), нафте и нафтних деривата, гвожђа и челика, пића и електричних машина и апарата. Извоз Републике Србије износи 3.693,1 а увоз 1.458,7 милиона долара за посматрани период. Покривеност увоза извозом је 253,2%. Изражено у еврима, извоз износи 3.496,0 милиона евра, а увоз 1.381,8 милиона евра (суфицит је 2.114,2 милиона евра, а покривеност увоза извозом 253,0%).

- **Стопа незапослености:** Према Анкети о радној снази за треће тромесечје 2022. године, посматрано у односу на претходно тромесечје, на тржишту рада су забележене благе промене.

Стопа незапослености је у трећем тромесечју 2022. године непромењена у односу на друго тромесечје 2022. године и износила је 8,9%, што је испод просека за целу 2021. годину, кад је била 11,0%.

- **Стопа запослености** је у трећем тромесечју 2022. године износила 50,8%, што је незнатан пад за 0,1 процентних поена у односу на претходно тромесечје.

- **Јавни дуг** Србије: Ревидирана фискална стратегија поставља јавни дуг Србије на сигурну опадајућу путању у односу на бруто домаћи производ. Када је реч о јавном дугу, процена је да ће јавни дуг опште државе на крају ове године износити 54,6% БДП (претходна пројекција 56,5% БДП), а да ће на крају 2023. године износити 53,1% БДП (претходна пројекција 55,3% БДП).

- **Девизне резерве** Народне банке Србије (НБС): Бруто девизне резерве на крају новембра 2022. године износиле су око 17,3 милијарде евра што је нови највиши ниво крајем месеца од када се прате подаци.

У новембру су бруто девизне резерве повећане за 396 милиона евра.

Како је саопштено од стране НБС, на овом нивоу девизних резерви обезбеђује се покривеност новчане масе М1 од 151% и пет месеци увоза робе и услуга, што је скоро двоструко више од стандарда. Нето девизне резерве (девизне резерве умањене за девизна средства банака по основу обавезне резерве и другим основима) на крају новембра износиле су 14,2 милијарде евра и у односу на крај претходног месеца биле су више за 297,4 милиона евра.

Повећање девизних резерви првенствено је резултат активности НБС на домаћем девизном тржишту (прилив по основу куповине девиза у износу од 410 милиона евра), а на повећање девизних резерви у новембру додатно су утицали нето приливи по основу девизне обавезне резерве банака, управљања девизним резервама, донација и по другим основима (у укупном износу од 169,2 милиона евра).

Ти приливи били су више него довољни да покрију нето одливе ради измирења девизних обавеза државе по основу кредита и хартија од вредности у нето износу од 88,6 милиона евра, као и по другим основима (укупно 33,2 милиона евра).

Ефекат тржишних фактора био је негативан у нето износу од 61,4 милиона евра и у највећој мери резултат је слабљења долара према евр у на међународном тржишту за око четири одсто, навела је централна банка.

Бруто девизне резерве Народне банке Србије на крају октобра износиле су 16,87 милијарди евра и биле су за 369 милиона евра више него на у октобру прошле године.

Обим реализоване трговине девизама на међубанкарском девизном тржишту у новембру износио је 887,6 милиона евра и био је за 96,9 милиона евра већи него у претходном месецу. Од јануара до краја новембра у међубанкарској трговини реализовано је око 8,8 милијарди евра, саопштила је НБС.

Вредност динара према евр у новембру готово је непромењена, док је од почетка године динар номинално ојачао према евр за 0,2 одсто. НБС је на међубанкарском девизном тржишту у новембру купила 350 милиона евра, док је од почетка године нето купила 450 милиона евра, ради одржавања релативне стабилности курса динара према евр.

- **Бруто друштвени производ:** Ревидирана Фискална стратегија доноси реалистичније прогнозе макроекономских кретања која су сад приметно лошија у односу на ранија очекивања. Прво значајније унапређење стратегије су кредибилније макроекономске пројекције. Стратегија оцењује да су тренутна макроекономска погоршања нешто трајније природе. Тако раст БДП у 2022. години износи 3,5%. Ревидираном стратегијом се прогнозира раст БДП-а у 2023. години од свега 2,5%, уз достизање стопе раста од 4% тек у 2025. години.

Инфлација: Слично томе, и просечна инфлација у 2023. пројектује се на доста високом нивоу од 11,1%, а њено враћање у циљни коридор НБС (3±1,5%) очекује се тек 2025. године (евентуално крајем 2024. године). Међугодишња инфлација у новембру 2022. године износила је 15,1%, а месечна 1%, од чега је близу 70% доприноса и даље последица раста цена хране и енергената. Настављен раст цена енергената на светском тржишту и увозне инфлације услед конфликта у Украјини, уз ефекте суше не само на домаћем тржишту, већи је и у већем делу Европе, који се одражава на даљи раст цена хране, за последицу има наставак раста инфлације.

Инфлација се у периоду од седам година пре избијања актуелне кризе у просеку кретала на нивоу од око 2%. Просечна инфлација у 2021. години износила је 4,0%.

1.2.2. Структура привреде и значај пољопривреде и агроиндустрије у привредној структури града Врања

Степен развијености

Град Врање је по степену развијености сврстан у II групу градова и општина у Републици Србији, што значи да се налази у распону између 80% и 100% републичког просека развијености (АПР) (Табела 7.).

Табела 7. Становништво и површина

Површина (у km ²)	860
Број становника према Попису 2002	87.288
Број становника према Попису 2011	83.524
Број становника 2022 – Попис 2022	75.258

Извор: АПР, 2022; РЗС (2023): Први резултати Пописа становништва, домаћинстава и станова 2022. године

Привреда

Град Врање се налази на југу Србије, на Коридору 10, у близини границе са Бугарском и Северном Македонијом. Услед добрих транспортних конекција, из града Врања се лако може приступити тржиштима југоисточне Европе (ЦЕФТА) и Европске уније, уз све царинске олакшице које Србија има у трговини са овим земљама. Град Врање има дугу традицију у индустријској производњи, трговини и туризму и богата је природним ресурсима, као што су шуме и геотермални извори (Републички завод за статистику, 2022: Општине и региони у Републици Србији 2021, Београд).

До половине 20. века, град Врање је била занатлијска варош. Били су заступљени следећи занати: мутавцијски, воденичарски, асуфијски занат и фијакерски занат. Са почетком индустријализације 60-их година многи од ових заната су нестали. У том периоду отворено је неколико предузећа: Дуванска индустрија Врање (ДИВ), СИМПО, Фабрика обуће Коштана, Памучни комбинат Јумко, Индустрија техничке робе Алфа Плам, СЗП Заваривач Врање. Са отварањем нових фабрика растао је и број запослених. У 1961. години забележено је 1.525 запослених; 1971. године - 4.374 запослених, док је 1998. године забележено 32.758 запослених (28.347 у привреди, а 4.411 запослених ван привреде).

Од краја 2000-те број запослених је почео да пада, услед затварања многих фабричких гиганата. У току 2010. године било је запослено 18.958 лица, док је незапослених било 7.559 лица.

У структури привреде града Врања доминира прерађивачка индустрија, трговина на велико и мало, саобраћај, грађевинарство. У привреди су најзаступљеније следеће делатности: дрвна индустрија, индустрија одеће, обуће и намештаја, хране и пића. Следе пољопривреда, текстилна индустрија, хемијска индустрија, грађевинска индустрија, индустрија машина и опреме и пословне услуге. У граду Врању послује преко 2.500

предузећа. Потенцијалним инвеститорима стоји на располагању неколико индустријских зона, које су регулисане планским документима и опремљене инфраструктуром (<http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries/asp/Home.aspx>).

Међу компанијама који су већ ту и уживају у повољном пословном окружењу овог града су British American tobacco, Компанија Симпо (један од симбола врањске индустрије), Младеновић Д.О.О, Кенда Фарбен, Deni Stajl, OMV i Helenik Petroleum, винарија Алексић. Град Врање је оснивач укупно 6 јавних предузећа: ЈП Водовод, ЈП Управа Бање, ЈКП Комрад, ЈП Нови Дом, ЈП Завод за урбанизам, ЈКП Паркинг сервис. Јавна предузећа у Врању су способна за реализацију инвестиција у сарадњи са градом Врањем, одржавању капиталних пројеката попут изградње система за водоснабдевање „Првонек“, изградња еколошке депоније „Метерис“, као и других пројеката у партнерству са донаторима регије.

Слободна зона Врање

Слободна зона је физички ограђена и означена у складу са упутствима царинских органа, инфраструктурно адекватно опремљена, где се обављају производне и услужне делатности уз одређене стимулативне погодности, које несумњиво привлаче инвеститоре. Привредно друштво „Слободна зона Врање“ д.о.о. Врање, обавља све послове којима се обезбеђују просторни, енергетски, технички и други услови за обављање делатности у Слободној зони.

Слободна зона Врање је регионалног карактера и једина на југу Србије. Део Слободне зоне Врање на површини од преко 105 ha гринфилд локација је предмет разраде пет Планава детаљне регулације. У саставу Слободне зоне Врање је и преко 40.000 m² браунфилд локације (у оквиру комплекса Компаније Јумко) (<http://www.freezonevranje.com/>). У саставу Слободне зоне је и подручје покривено Планом детаљне регулације привредно радне зоне "Бунушевац проширење" површине од око 1,0 ha.

У децембру 2017. године усвојен је један од најважнијих планских докумената – *План капиталних инвестиција града Врања 2018 - 2022. године*. Усвојен је и *План развоја креативних индустрија града Врања 2019 - 2024. године*. Израђен је и усвојен *План развоја града Врања за период 2021 - 2030 године*.

Слободна зона Врање је по многим погодностима јединствена у Србији и као таква пружа идеалне услове инвеститорима (пример: пословање компаније „Ditre Italia“).

Погодности које ову зону чине другачијим од осталих зона у Србији су следеће:

- локацијски услови (непосредна близина Коридора 10, који се налази на само 5 km удаљености; близина аеродрома и лука; расположивост квалитетне, образоване, радно неангазоване радне снаге; ефикасна локална администрација по принципу One-stop-shop);
- споразуми о слободној трговини (прелазни трговински споразум са ЕУ; споразум ЦЕФТА; споразум о слободној трговини са чланицама ЕФТА; споразум о слободној трговини са Русијом, Белорусијом, Казахстаном и Турском; Преференцијални режим пословања са Сједињеним Америчким Државама за преко 4.500 производа);
- фискалне погодности (ослобађање од плаћања ПДВ-а на унос добара у слободну зону, као и пружање превозних и других услуга у вези са уносом добара; ослобађање од плаћања ПДВ-а на промет добара и услуга у слободној зони и на промет добара између корисника две слободне зоне; ослобађање производних корисника плаћања ПДВ-а на потрошњу енергената; ослобађање од појединих пореских оптерећења за директне стране инвестиције);

- царинске погодности (царински реферат у склопу Слободне зоне; поједностављена царинска процедура за кориснике Слободне зоне; извоз и увоз робе и услуга су слободни и на њих се не плаћа царина и друге дажбине; ослобођења од плаћања царине и других увозних дажбина за робу која је намењена обављању делатности и изградњи објеката у слободној зони - репроматеријал, опрема, грађевински материјал; дозвољено је привремено изношење робе ван Слободне зоне ради дораде или презентације),
- погодности локалне самоуправе (предвиђено је потпуно или делимично ослобађање локалних пореза, накнада и такси које су у надлежности локалне самоуправе);
- финансијске погодности (омогућен је слободан проток капитала, профита и дивиденди; предвиђена су средства из буџета Републике Србије за финансирање инвестиционих пројеката у производном сектору и сектору услуга које могу бити предмет међународне трговине);
- *User friendly* управа (корисницима слободне зоне су на располагању следеће логистичке услуге по повлашћеним ценама: организација транспорта, претовар, утовар, шпедитерске услуге, агенцијске услуге, услуге осигурања и реосигурања, банкарски послови и др).

Описани, изузетно повољан положај Слободне зоне Врање утиче на значајно смањење трошкова пословања, што представља значајну предност инвеститорима.

Рудна богатства

Територија града Врања обилује рудним богатствима. После руда бакра, најзначајније металичне руде су руде олова и цинка која се тренутно експлоатише у 5 активних рудника (у околини Врања, као и суседној општини Босилеград). Поред њих постоје налазишта молибдена, који је редак и цењен метал и служи као оплемењивач челика дајући му на отпорности при великим притисцима. Верује се да у околини села Клиновца постоје неистражена налазишта јадарита, минерала у којем су литијум и бор, чије је истраживање код реке Јадар изазвало велику пажњу у последњих неколико година. Литијум је стратешки минерал када је реч о складиштењу енергије, користи се у индустрији стакла и керамике, затим за производњу батерија, те у хемијској и нуклеарној индустрији.

У селу Златокоп се налази богато налазиште зеолита, једно од најпознатијих у Србији и очекује се да ће он имати све већу примену у екологији и заштити животне средине. Зеолит представља хидратисани алумосиликат калцијума, натријума и калијума. Користи се у индустрији као адсорбент гасова и течности, као катализатор и пречишћивач и средство за елимисање урана; има огромна лековита дејства и велики значај за пољопривреду.

Примена природних зеолита у пољопривреди:

- Зеолит побољшава физичко-механичке особине земљишта,
- Зеолит повећава способност упијања и задржавања воде у земљишту,
- Зеолит повећава способност задржавања хранљивих елемената у земљишту,
- Зеолит снижава киселост земљишта,
- Зеолит побољшава исхрану биљака, развија коренов систем, интензивира раст и плодност,
- Зеолит смањује болести биљака,
- Зеолит садржи неопходне елементе за развој биљака: магнезијум, калијум и калцијум,
- Зеолит на земљиште делује као мелиорант.

Зеолит се у ратарству користи као мелиоранат у циљу повећања плодности земљишта (у дозама од 200 kg до 10 t ha⁻¹), наноси се на земљиште заједно са минералним и органским ђубривима или без њих. Механизам дејства зеолита је разноврстан: побољшава структуру земљишта, повећава пропустљивост и способност задржавања влаге, смањује киселост земљишта, везује токсичне тешке метале (Pb, Cd, Hg и др.) и тиме отежавају њихов улазак у растине, заштићује покретне форме ђубрива од испирања из земљишта итд. Зеолит упија важне елементе за исхрану биљака, укључујући азот и калијум, а затим их лагано отпушта синхроно расту биљака.

У пољопривреди природни зеолити се примењују у повртарству и ратарству за:

- за повећање плодности земљишта,
- за повећање рода пољопривредних култура,
- као минерални и органо-минерални супстрат који служи као додатак за гајење воћа и поврћа у саставу ђубрива са циљем повећања њихове ефикасности и дужине дејства,
- као носилац и активатор дејства хербицида,
- као препарат за стимулацију раста итд.

Најефикаснији природни зеолит је стена са преко 85% садржаја клиноптилолита. Дејство стена које садрже клиноптилолит је многообразно и утиче како на особине земљишта, тако и на раст, развој и продуктивност биљака, а такође и на квалитет продукције. Побољшава се исхрана биљака, развија се јачање кореновог система, интензивира се раст и плодност. Клиноптилолит повећава клијавост семена, а смањује оболевање биљака. У оптималним варијантама испитивања под утицајем зеолита запажа се повећање нивоа рода разних култура - ратарских, повртарских и цветних. Пшеница повећава род за 6-15%, јечам за 6-15%. Запажено је повећање приноса овса и пасуља од 18-20%.

Због високог садржаја значајних елемената: Mg, K, и Ca и продуженог дејства на ђубриво смањује се количина коришћеног минералног ђубрива, проређује се број прихрањивања у процесу вегетације биљака и смањује се загађеност животне средине. Зеолит снижава киселост земљишта, побољшава се ваздушна пропустљивост и апсорпциона способност супстрата, повећава се осветљавање биљака. Мелирациона дејства зеолита се исказују у побољшању физичко-механичких особина, посебно на глиновитом земљишту. Деловањем зеолита у глиновитим земљиштима долази до повезивања хидроксида гвожђа, укрупњавања глиновитих агрегата, увећава се шупљикавост, ваздушна и водена пропустљивост. Долази до смањеног образовања покорице услед промене влажности у сувим условима.

Примена зеолита у виноградима за редовну производњу грожђа

Гранулометријски састав природних зеолита од 1-3 mm, примењује се за производњу садних калемова приликом њихове садње. Зеолит се додаје у бразде поред калемова у количини од 600 g/m² или 0,6 kg/m² Његова примена доприноси бољем пријему лозних калемова и добијању већег процента калемова и класе. При садњи винове лозе зеолит се додаје у јамице и то 0,4 kg по калему (садном месту). Примењени зеолит доприноси бољем пријему винове лозе, њеном расту и развићу ластара као и добијању рода већ у другој години старости. Код винограда у роду, зеолит се додаје уз ђубриво и друге мелиоративне додатке у бразде с једне и друге стране реда чокота. Његовом применом повећава се принос грожђа уз несмањен квалитет грожђа (садржај шећера и укупних киселина) што је важно, с обзиром да се више сорти грожђа користи за производњу вина.

При гајењу повртарских култура (парадајза, паприке) природни зеолит се примењује у комбинацији са органским ђубривом (стајњаком) што доприноси повећању приноса уз

несмањен квалитет гајених култура. Удео зеолита у овој органско-минералној смеши износи 30-50%. Природни зеолит се примењује растурањем заједно са другим мелиоративним додацима и плитко закопава у земљиште тако да се депонује у близини кореновог система биљке. Нека искуства показују да се применом природног зеолита (клинотилолита) у количини од 0,1-0,5 t ha⁻¹ могу знатније повећати приноси воћа. Природни зеолити се врло успешно примењују и у сточарству, рибарству, медицини, пречишћавању вода итд. (Геолошки Институт Србије, Београд).

Пољопривреда

Економске тешкоће у претходном периоду значајно су погоршале стање у пољопривреди и прехрамбеној индустрији целе земље, а посебно на нивоу Пчињске области. Финансијски потенцијал области је ослабљен, што је условило напуштање пољопривредне производње и села.

Проблеми у пољопривреди југа Србије настају услед уситњености поседа, недостатка и застарелости механизације и недостатка знања, недостатка субвенција, нерегулисаних откупних цена, итд. У Пчињској области, као један од највећих проблема у пољопривреди су лоши прилазни путеви или непостојање прилазних путева до појединих сеоских средина и пољопривредних газдинстава.

Конкурентност пољопривреде Пчињске области је веома ниска, пре свега због недовољног броја програма подршке пољопривредним газдинствима, неповољних кредитних услова банака, уситњених поседа, недовољне примене савремене опреме и механизације у процесу производње на пољопривредним газдинствима, ниског степена прераде пољопривредних производа, незаинтересованости младих за бављење пољопривредном производњом и др.

Подручје града Врања припада брдско-планинском подручју југоисточне Србије. У овом крају рељеф је веома хетероген и издиференциран. Врањска котлина представља најзначајнији пољопривредни ресурс овог подручја. Пружа се у правцу североисток-југозапад, укупне дужине линије пружања од око 45 km. У односу на дужину пружања, ширина пружања је релативно мала и креће се од 4 до 10 km.

Коришћено пољопривредно земљиште износи 16.859 ha односно свега 37,63% од укупног пољопривредног земљишта на територији града Врања. У структури коришћења пољопривредног земљишта на територији града Врања, највеће учешће имају њиве и вртови (50,96%), ливаде и пашњаци (39,44%) и воћњаци (6,83%).

Град Врање се налази у области са познатом традицијом у воћарско-виноградарској производњи и производњи дувана. Узимајући у обзир повољан географски положај и климатске услове уз правилну контролу земљишта и правилну примену агротехничких мера, развој производње воћа и грожђа али и дувана, у овом подручју има изузетно велики потенцијал.

Сточарска производња на територији града Врања је недовољно развијена. На газдинствима углавном је заступљен традиционални начин сточарске производње. Из године у годину смањује се сточни фонд. Објекти за смештај стоке су углавном старије градње, док су новији већег капацитета.

Механизација коју поседују пољопривредна газдинства, по броју и застарелости је на веома ниском нивоу. Просечна старост механизације је већа од 30 година.

Пољопривредом се бави углавном старије становништво са нижим образовањем, док је млађих и образованијих људи мање. Носиоци пољопривредних газдинстава су углавном старији чланови домаћинства, и то мушкарци. Активно становништво се осим

пољопривреде бави и другим делатностима.

Већи број сеоских насеља која се налазе у равничарском делу Пчињске области имају развијену инфраструктуру и добру повезаност са Врањем, административним центром Пчињске области и другим насељима у области. У овим насељима постоји одређен број пољопривредних газдинстава, али и привредних субјеката који се баве не само пољопривредном производњом, већ и прерадом пољопривредних производа. У њима се налази све већи број мешовитих пољопривредних газдинстава, у којима чланови газдинства поред пољопривреде приходе стичу и из ванпољопривредних активности. Сеоска насеља у брдско-планинском подручју, али и сеоска насеља која се налазе на већој удаљености од градског подручја Врања, немају развијену саобраћајну и комуналну инфраструктуру, што негативно утиче на развој пољопривреде и квалитет живота становништва.

Град Врање има велики потенцијал за развој руралног туризма (повољан географски положај, значајна природна и културна богатства), али рурални туризам још увек није адекватно развијен. Неопходно је радити на афирмацији туризма, маркетингу и промоцији туристичких потенцијала града Врања, али и инвестирати у туристичку инфраструктуру.

На територији града Врања, удруживање пољопривредних произвођача је на завидном нивоу. Постоји неколико задруга, док се број регистрованих удружења у области пољопривреде повећава током година, пре свега захваљујући програмима које спроводи град Врање на пољу стимулисања удруживања пољопривредних произвођача и обезбеђивању неопходне опреме за унапређење пословања свих чланова удружења. У раду задруга и удружења постоји велики број проблема: недостатак руководећег - управљачког кадра у делу организације пословања и других послова везаних за производњу и пласирање пољопривредних производа.

Одређени број пољопривредних произвођача, пре свега младих, стално улаже у стицање нових знања и вештина, прати промене на тржишту (коришћење новије опреме и механизације; унапређење технологије производње, примењивање савета стручних лица у производњи и преради пољопривредних производа). Насупрот њима, знатно већи број пољопривредних произвођача је пасиван у погледу прикупљања нових информација у области производње и прераде пољопривредних производа, технологији производње и др., и тиме не постиже очекиване резултате.

Све већи број пољопривредних произвођача на територији града Врања, почиње да размишља у правцу органске производње, која се за разлику од конвенционалне производње заснива на високом поштовању еколошких принципа путем рационалног коришћења природних ресурса, употребе обновљивих извора енергије, очувања природне разноликости и заштите животне средине. Узимајући у обзир да стално расте тражња са органским производима и чињеницу да овај производни метод може бити веома профитабилан, уколико се на прави начин користе природни ресурси, знање и производно искуство, потребно је радити на повећању производње органских пољопривредних производа и њихових прерађевина.

Пољопривреди је на територији града Врања, као и на територији Републике Србије, због специфичности производног циклуса, спорог обрта капитала, ниске профитабилности производње, неопходна стална финансијска и кредитна подршка. Финансирање пољопривреде представља велики проблем како на националном нивоу тако и на територији града Врања.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде у складу са Законом о

подстицајима у пољопривреди и руралном развоју и другим релевантним актима, сваке текуће године одобрава разне подстицаје за пољопривредна газдинства, регистрована у Регистар пољопривредних газдинстава. Тако су током 2022. године, одобрени подстицаји који се у потпуности финансирају из средстава републичког буџета, који обављају:

- **директна плаћања** - у оквиру ових мера су: премија за млеко, подстицаји за биљну производњу, подстицаји за сточарство и регрес за трошкове складиштења у укупном износу од 35.161.686.000 динара на нивоу Републике Србије;
- **мере руралног развоја** - обухватају инвестиције усмерене ка повећању конкурентности пољопривредних газдинстава, унапређење животне средине, унапређење квалитета живота у руралним подручјима, спровођење локалних стратегија руралног развоја и система преноса знања у укупном износу од 5.523.759.000 динара на нивоу Републике Србије;
- **кредитну подршку у пољопривреди** - у укупном износу од 600.000.000 динара и посебне подстицаје који обухватају спровођење одгајивачких програма, за промотивне активности у пољопривреди и за производњу садног материјала, сертификацију и клонску селекцију укупне вредности 245.000.000 динара;
- **IPARD** - обим средстава за IPARD износи 6.294.000.000 динара.

У оквиру пројекта Конкурентна пољопривреда реализована су два позива и то: Први јавни позив за унапређење воћарства и Други јавни позив за унапређење сточарства. Минимални износ инвестиције је био 20.000 евра, а максимални износ 50.000 евра по подносиоцу захтева. Од укупног износа, 50% су бесповратна средства - 40% је кредит банке, а 10% сопствено учешће. На територији града Враћа је било велико интересовање пољопривредника и за Први и за Други позив.

Град Враће је препознао значај пољопривреде, као најважније стратешке привредне гране, тако да последњих година спроводи бројне програме који имају за циљ стимулисање пољопривредне производње и повећање њене конкурентности.

Током 2021. године формиран је Фонд за подстицај развоја пољопривредне производње у Враћу, у партнерству са Регионалном развојном агенцијом Пчињског округа д.о.о. Враће и Фондацијом Ане и Владе Дивац, са циљем развоја пољопривредне производње и побољшања материјалног положаја пољопривредника на територији града Враћа и пружање вишегодишње подршке пољопривредницима путем коришћења средстава Фонда. У оквиру овог програма носиоци регистрованих пољопривредних газдинстава могу остварити право на подстицајна средства у износу до 300.000,00 динара. Субвенција града Враћа износи до 10% вредности улагања, односно до 30.000 динара по кориснику подстицајних средстава. Преостали износ подстицајних средстава корисник ће враћати без камате, у периоду од 3 године од дана потписивања уговора. Подстицајна средства, у оквиру Јавног позива објављеног 2021. године намењена су за: куповину нове опреме и механизације потребне за пољопривредну производњу и прераду пољопривредних производа, набавку квалитетних приплодних грла стоке, подизање вишегодишњих засада воћака и винове лозе.

Јавни позив који је расписан током 2022. године, али и у 2023. години је проширен тако да поред пољопривредне производње укључује и ванпољопривредне активности - сеоски туризам. Основни циљ је проширен и тако гласи: побољшање материјалног положаја пољопривредника и становника у враћским селима кроз вишегодишње подстицаје у развој пољопривредне производње, прераду пољопривредних производа и развој ванпољопривредних активности на селу. Подстицајна средства у оквиру Јавних позива у

2022. и 2023. години намењена су за: куповину нове опреме, механизације и репроматеријала, набавку квалитетних приплодних грла стоке, подизање вишегодишњих засада воћака и винове лозе и за развој сеоског туризма: грађевинске радове, опремање постојећих објеката стварима и уређајима потребним за обављање угоститељске делатности, као и за куповину и постављање дворишног мобилијара и реквизита за рекреацију и забаву туриста.

Током 2021. године додељена су подстицајна средства у укупном износу од 5.200.841,70 динара за укупно 18 носиоца регистрованих пољопривредних газдинстава, а у оквиру позива из 2022. године укупно 5.438.358,80 динара за укупно 20 носиоца регистрованих пољопривредних газдинстава.

У 2023. години град Врање у партнерству са Регионалном развојном агенцијом Пчињског округа д.о.о. Врање, кренуо је са реализацијом пројекта под називом „Оснаживање младих пољопривредника на територији града Врања у 2023. години“. У оквиру овог програма предвиђена су подстицајна средства за ученике завршних разреда Средње пољопривредно-ветеринарске школе „Стеван Синђелић“ из Врања и за ученике који су завршили четврти разред наведене школе у школској 2022/2023 години, а носиоци су регистрованог активног пољопривредног газдинства и који су у предвиђеном року доставили сву потребну документацију у складу са условима Јавног позива. Намена подстицајних средстава је куповина опреме у циљу унапређења пољопривредне производње на пољопривредном газдинству.

Структура привреде и предузетничка клима (период 01.01 - 30.06.2022. године)

Укупан број активних привредних субјеката који послују на територији града Врање износи 3.750, с тим што је број предузетника знатно већи у односу на број привредних друштава. Број новооснованих привредних субјеката у посматраном периоду од 2019. до краја јуна 2022. године износи 1.117 (привредних друштава: 230 и предузетника: 887) а угашених 1.094 (привредних друштава: 341 и предузетника 753) (Табеле 8. и 9.).

Табела 8. Број привредних друштава

Опис	2019.	2020.	2021.	2022.
Активних	999	1.021	1.035	1.119
Новооснованих	54	61	72	43
Угашених	207	39	45	50

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>

Табела 9. Број предузетника

Опис	2019.	2020.	2021.	2022.
Активних	2.508	2.345	2.420	2.640
Новооснованих	341	226	263	176
Брисаних - Угашених	207	224	191	131

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>

Евидентан је укупан позитиван тренд кретања броја привредних субјеката у граду Врању. Почев од 2019. године, број активних привредних субјеката је растао за око 20 сваке године. Број угашених привредних друштава је значајно смањен у 2020. години, а у наредне две године се благо повећао, док је број активних предузетника благо порастао, број новооснованих је имао тенденцију смањивања као и број угашених предузетника, који је мањи од броја новоснованих.

Пословање привредних субјеката

Број запослених у привредним друштвима чини око 50% укупно запослених на територији целог града Врања. У периоду од 2019. до 2021. године, број запослених у привредним друштвима је благо опадао, број привредних друштава је благо повећан, а приходи су у 2020. години имали мањи пад, да би у 2021. години уследио раст мање од 10%. Обим пословних прихода по запосленом у овом сектору у периоду 2019. до 2021. године износио је 115.007,788 динара. Према подацима АПР-а, од укупног броја привредних друштава са територије града Врања, нешто мање од петине послује са губитком (Табела 10.).

У посматраном периоду, према подацима Агенције за привредне регистре, примећује се раст привредних активности на територији града Врања, изражен кроз увећање прихода, увећање капитала и смањење губитака код привредних субјеката са седиштем на територији града Врања. Наведено повећање привредних активности имаће позитивне импликације на приходе буџета града Врања кроз локалне таксе и порезе.

Табела 10. Финансијске перформансе привредних друштава

Индикатори	2019.	2020.	2021.
Број привредних друштава	934	938	920
Број запослених	12.946	12.855	12.015
Пословни приходи	63.632.256	61.527.293	69.595.796
Нето добитак	2.638.433	3.574.416	5.019.087
Број привредних друштава са нето добитком	557	519	552
Нето губитак	1.972.617	2.699.986	1.550.514
Број привредних друштава са нето губитком	188	250	208
Укупна актива	87.235.459	87.641.448	92.173.962
Капитал	40.406.203	40.634.577	44.243.612
Губитак	25.894.213	30.375.857	28.000.856
Број привредних друштава са губитком изнад висине капитала	171	209	193

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>

Укупан број запослених код предузетника представља мање од 10% укупно запослених лица на територији града Врања. У периоду од 2019. до 2021. године, број запослених је углавном уједначен уз мање осцилације. Приходи су у 2019. и 2020. години били приближни, а у 2021. години остварен је раст око 10%. Обим пословних прихода по запосленом у предузетничком сектору у периоду 2019 - 2021. година износи 3.436,443 РСД и значајно је нижи него код привредних друштава, која су тиме подуктивнија од предузетника. Према подацима АПР-а од укупног броја предузетника са територије града Врања, нешто мање од једне десетине предузетника послује са губитком (Табела 11.).

Табела 11. Финансијске перформансе предузетника

Индикатори	2019.	2020.	2021.
Број предузетника	926	932	928
Број запослених	1.745	1.847	1.785
Пословни приходи	5.892.889	5.937.001	6.647.864
Нето добитак	256.182	208.243	277.320
Број предузетника са нето добитком	649	585	600
Нето губитак	58.866	88.987	81.853
Број предузетника са нето губитком	210	286	259
Укупна актива	2.699.629	2.949.892	3.190.151
Капитал	956.734	1.002.210	1.167.002
Губитак	162.011	245.546	250.646
Број предузетника са губитком изнад висине капитала	223	276	242

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>

Број активних предузетника и број запослених су релативно стабилни. Укупна пословна средства и капитал бележе раст, што је показатељ веће одлучности предузетника да улажу у своје пословање.

1.2.3. Незапосленост и тенденције на тржишту рада

Враће има релативно повољан ниво запослености и не тако висок ниво грађана који су регистровани као незапослени. Број запослених је од 2019. до 2021. године бележио незнатно благи раст. Број незапослених у посматраном периоду има осцилације за око 10% у свакој години. У 2021. години број незапослених је смањен у односу на претходну годину и износи 6.143 незапослених. Наставак позитивног тренда у порасту запослених и повећања броја привредних субјеката доприноси смањењу миграције младих ка већим центрима и иностранству. Када су у питању зараде запослених, према подацима РЗС-а, просечна нето зарада у граду у посматраном периоду има раст око 10% годишње. У 2021. години је износила 53.862 РСД, али је тај износ и даље знатно нижи у односу на републички просек (Табела 12.).

Табела 12. Број запослених/незапослених, зараде и бруто домаћи производ (период 01.01 - 30.06.2022. године)

Индикатор	2019.	2020.	2021.	2022.
Број запослених	24.047	24.509	24.566	
Број незапослених	6.356	5.049	6.772	6.143
Просечна нето зарада (у РСД)	45.969	49.678	53.862	

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>. Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.

Просечне месечне зараде по запосленом у Републици Србији (без Косова и Метохије), Пчињској области, граду Врању у септембру 2022. године, према месту пребивалишта запослених дате су у Табели 13.

Табела 13. Просечне нето и бруто зараде у септембру 2022. године

Област	Просечне нето зараде	Просечне бруто зараде
Република Србија	73.456	101.355
Пчињска област	56.655	78.262
Град Врање	58.361	80.583
Врање	58.495	80.776

Извор: РЗС, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2403040109?languageCode=sr-Cyrl>

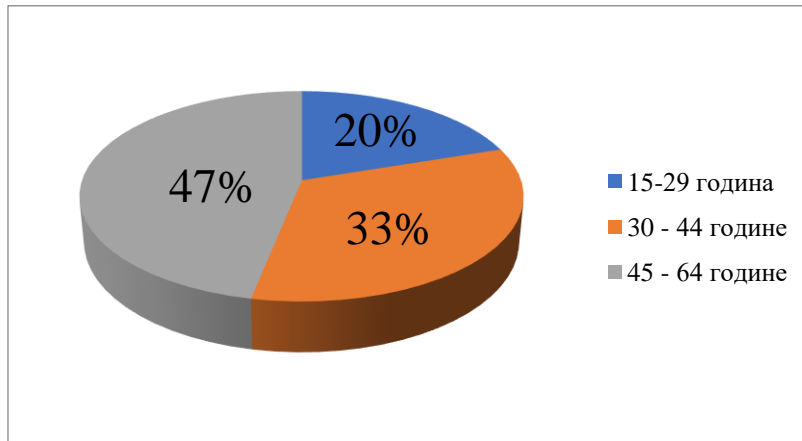
Табела 14. Квалификациона структура незапосленог становништва (период 01.01 - 30.06.2022. године)

Индикатор	2019.	2020.	2021.	2022.
Неквалификовани	1.664	1.134	1.886	1.837
Нижа стручна спрема и полуквалификовани	435	330	449	392
Квалификовани	1.228	1.021	1.333	1.155
Средња стручна спрема	1.736	1.430	1.870	1.623
Висококвалификовани	26	18	18	15
Виша стручна спрема	264	223	250	226
Висока стручна спрема	1.003	893	966	895
Укупно	6.356	5.049	6.772	6.143

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>. Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.

У структури незапослених лица преовлађују лица са средњом стручном спремом, затим неквалификована лица, а потом квалификована лица. Највеће смањење незапослености у посматраном периоду забележено је код квалификованих лица и код незапослених са високом стручном спремом (Табела 14.).

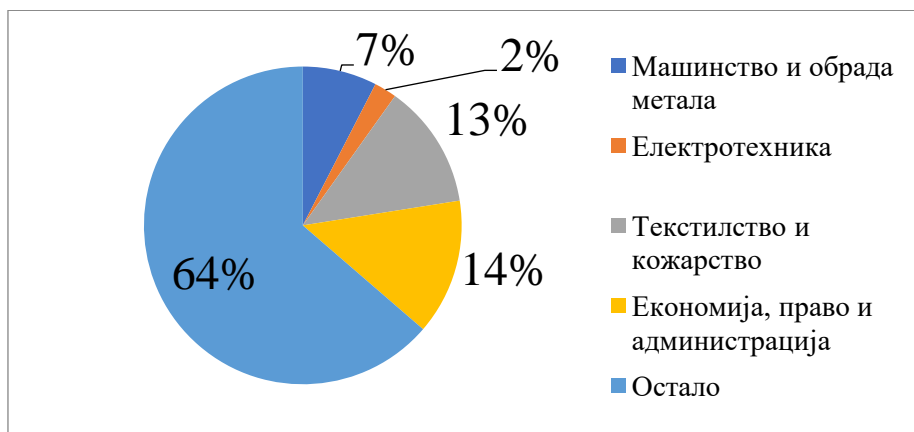
Графикон 1. Структура незапослених у граду Врању у новембру 2021. године по годинама старости

Извор: Национална служба за запошљавање – Филијала Врање

У наведеном периоду, у укупном броју незапослених доминирају лица старости 45-64 године, док је незапослених лица старости 15-29 година, било укупно 1.377 (од чега је 750 жена) (Графикон 1.).

Графикон 2. Структура незапослених у граду Врању по областима рада, у новембру 2021. године

Извор: Национална служба за запошљавање – Филијала Врање

У области производних занимања најзаступљенији су текстилство и кожарство, машинство и обрада метала, пољопривреда, производња и прерада хране. Посебно је висок број незапослених лица у области економије, права и администрације (у свим степенима стручне спреме), који је чинио око 14% укупног броја незапослених лица (Графикон 2.).

1.3. ПРИРОДНИ УСЛОВИ И РЕСУРСИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Природни услови и ресурси за развој пољопривреде на подручју града Врања су веома разноврсни. Будући стратешки развој овог подручја је одређен географским положајем, рељефом, хидрографским карактеристикама, различитом заступљеношћу и квалитетом земљишног фонда, климом и осталим природним условима овог подручја (Сл. гласник града Врања, бр. 18/2018).

1.3.1. Рељеф и педолошке карактеристике

Територија града Врања спада у брдско - планинска подручја Републике Србије са надморском висином од 300 до 1.922 m и простире се на око 86.000 ha (Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину). На овом подручју уочавају се две географске целине: Врањска Потопина и Врањско Поморавље. Потопину чине следеће три котлине: врањска, бујановачка и масуричка котлина. Врањска котлина је лоцирана око средњег тока Јужне Мораве и преовлађујуће је издужена од југозапада ка североистоку. На подручју југоистока је ограничена масивима планина Мотине, Бесне Кобиле и Варденика; на северозападу су планински масиви Карпине, Крстиловице и Облик-Кукавице; на североистоку ову котлину затвара масив Мачкатица - Јастребац у који се усекла Грделичка Клисура; на југозападу су нижи масиви Рујен, Самољица и усека Моравице, притоке Јужне Мораве (Трифуноски, 1962). Сходно наведеном, уочљиво је да су границе Врањске котлине добро изражене и јасне на свим странама.

На подручју града Врања највиши планински врхови су Бесна Кобила (1.922 m) и Патарица (1.806 m), док Врањску котлину карактерише богатство листопадних и четинарских шума, али истовремено и разноврсност лековитог биља (Град Врање: Бренд стратегија 2018-2023. година, стр. 10). Она заправо представља стару тектонску удолину, где је Јужна Морава епигенетски усекла своју долину.

У низијском подручју јужног Поморавља, његова котлинска грађа је сачињена од алувијалних и неогених седимената. На побрђу котлинског обода и планинском делу врањског подручја уочавају се кристални шкриљци. У саставу планина овог подручја доминирају гнајсови, микшисти и филити, а спорадично се јављају и интеркалације мермера.

Под утицајем климатских услова и осталих фактора, град Врање има различит педолошки састав земљишта. Углавном преовлађује неколико типова земљишта (Слика 2.):

- од алувијалних у котлинама Мораве и притока,
- преко *смоница* и *гајњача* у брдском делу,
- до *смеђих* и *рудих* земљишта на већим висинама¹⁰

(1) Класа неразвијених хидроморфних земљишта у педолошком покривачу Врања је заступљена типом *алувијалних земљишта*, које је карактеристична за алувијалну равну Јужне Мораве. Алувијална земљишта су често веома плодна земљишта, али ово њихово својство је детерминисано бројним факторима, те су значајне осцилације у њиховој плодности. Овај тип земљишта је најчешће под њивским или повртарским културама, а у условима израженог влажења користи се за пашњаке, ливаде или шуме.

2) *Смоница* је тип земљишта у класи хумусно-акумулативних земљишта. Геолошка подлога овог типа земљишта су неогени језерски седименти и углавном је распрострањена по дну и

¹⁰ Сл. гласник Града Врања, бр. 4/2022, стр. 171).

ободу Врањске котлине. Осим карбонатне подлоге језерских седимената, смоница се уочава и на некарбонатној подлози, као и групи базичних и ултрабазичних стена. Смоница има неповољан режим циркулације воде и аерације, будући да је у великој мери литогено земљиште које је богато глином. Она садржи бројне хранљиве материје, те је због тога једно од највреднијих пољопривредних земљишта. Често се користи за производњу житарица и шећерне репе, а ретко као подлога воћњака и винограда.

3) *Гајњаче* су тип земљишта са механичким саставом који је лакши од смонице, а тежи од чернозема. Захваљујући својим педолошким карактеристикама, гајњаче представљају одлично шумско и солидно пољопривредно земљиште. Пружају максималан принос за воћарство, а на мањим нагибима имају солидан принос за ратарске и повртарске културе. Услед субоптималних агротехничких мера долази до интензивнијег губљења хумуса и испирања хранљивих материја. Сходно томе долази до редуковања производне вредности таквих гајњача. Са аспекта стратешког планирања развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања, релевантна је чињеница да се као производно највредније могу навести гајњаче на лесу, алувијалним наносима и језерским седиментима, као и мањим надморским висинама.

4) *Смеђе земљиште* на већим висинама се често јавља као дистрично смеђе земљиште или кисело земљиште, које се налази на киселим силикатним и седиментним стенама. Кисела смеђа земљишта као тип шумског земљишта имају значајну еколошку вредност, што утиче на бонитет њихових шума. Са друге стране, њихова производна вредност у пољопривреди у значајној мери је опредељена надморском висином. Смеђе земљиште на кречњацима и доломитима својствено је планинским пределима који су изграђени углавном од кречњачких стена. Дебљина им се у просеку креће од 30 до 50 cm и углавном имају карактеристике шумског земљишта.

5) *Рудо земљиште* се образује искључиво на тврдим кречњацима и доломитима, који се још називају - Калкокамбисол. Углавном се уочавају у комплексу са кречњачким црницама и лесивираним земљиштима на кречњаку. Ово су земљишта са израженом варијабилном дубином, што има утицај на интензитет коришћења у пољопривредној производњи. Рудо земљишта егзистирају у различитим хидротермичким условима и могу бити мезофилна и сувља станишта. Највећи део ових земљишта је под шумом, мањи део је под ливадама и пашњацима, а најмањи део се користи као оранице, воћњаци и виногради (Национални акциони план ублажавања последица суше и деградације земљишта, 2015, стр. 27). Код овог земљишта често није могуће остварити континуирану и дубоко механизовану обраду. Наиме, дубина земљишта се значајно разликује на малим дистанцама, а кречњак је плитко лоциран, те се услед тога често терасирају и риголују ручно. Приказ различитих типова земљишта на територији града Врања дат је у *Табели 15*.

Табела 15. Типови земљишта на територији града Врања

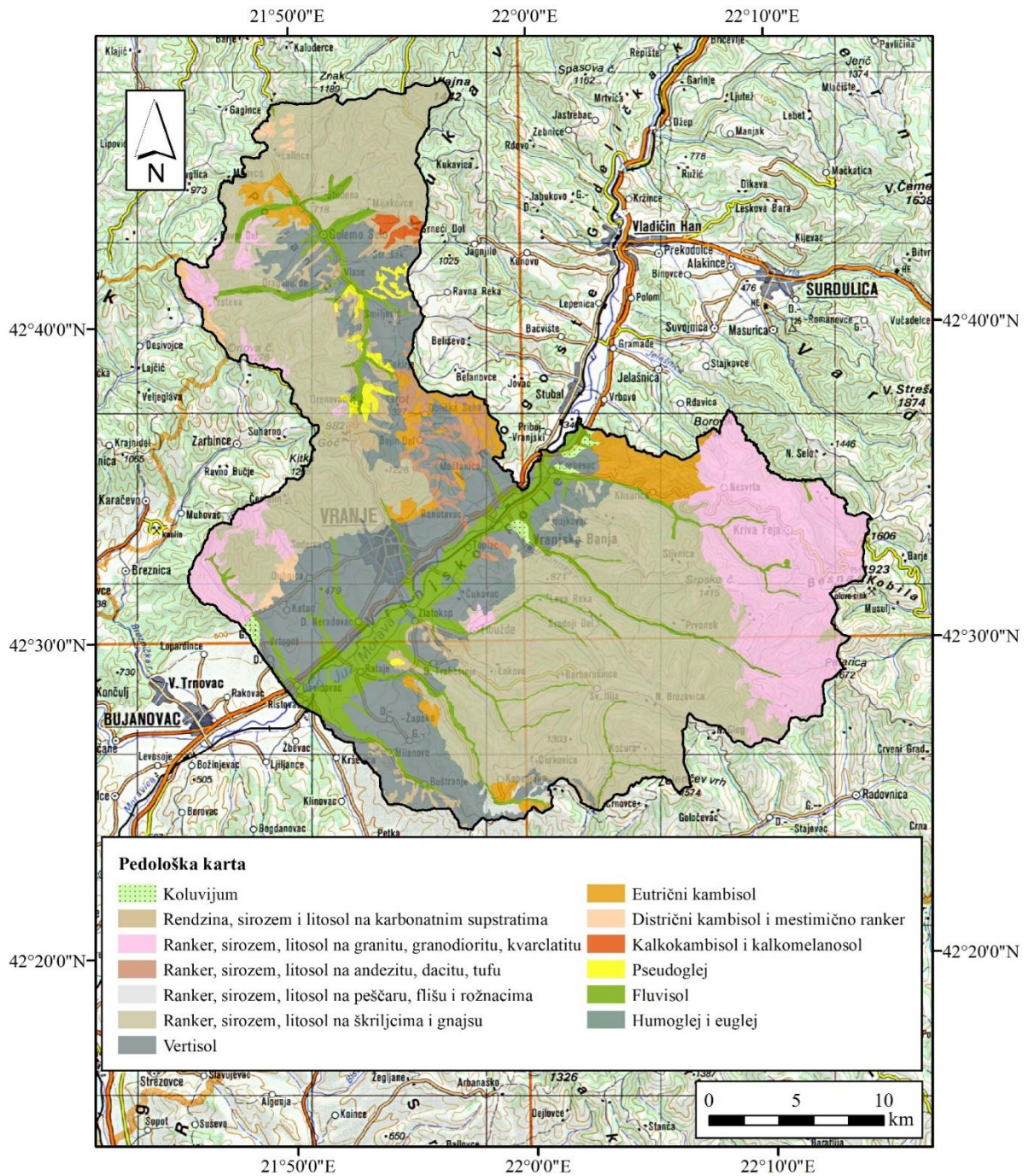
Назив	km ²	%
Хумоглеј и еуглеј	3.06	0.36
Флувисол	79.02	9.21
Колувијум	3.49	0.41
Вергисол	175.14	20.42
Дистрични камбисол и местимично ранкер	6.34	0.74
Еутрични камбисол	34.64	4.04
Псеудоглеј	6.21	0.72
Ранкер, сирозем, литосол на шкриљцима и гнајсу	382.02	44.54
Ранкер, сирозем, литосол на андезиту, дациту, туфу	14.32	1.67
Ранкер, сирозем, литосол на пешчару, флису и рознацима	2.41	0.28
Рендзина, сирозем и литосол на карбонатним супстратима	20.93	2.44
Калкокамбисол и калкомеланосол	2.81	0.33
Ранкер, сирозем, литосол на граниту, гранодиориту, кварцлатиту	127.30	14.84
Укупно	857.70	100.00

Извор: Извештај: Могућности за узгајање брзорастућих енергетских засада са аспекта расположивости пољопривредног земљишта у Републици Србији, УНДП Србија, Београд, 2017. година

Наведени типови земљишта су средње тешког механичког састава. Резултати лабораторијских анализа су показали да су земљишта Врања јако хетерогена како по физичким тако и по хемијским карактеристикама (Сл. гласник Града Врања, бр. 4/2022, стр. 172). Осим тога, земљишта на територији Врања су коришћена неплански, што показују истраживања хемијских карактеристика земљишта из којих се уочава да је садржај хумуса у површинском Ах хоризонту од 1 - 2%.

Последично, ово је индикатор неадекватног уношења органских ђубрива и претеране експлоатације земљишта у овом подручју. У подповршинском хоризонту (на дубинама испод 25 cm) садржај хумуса је мањи од 1 %, обезбеђеност приступачним фосфором је јако ниска док су испитана земљишта добро обезбеђена приступачним калијумом (Сл. гласник Града Врања, бр. 4/2022, стр. 173). Земљишта у овом подручју се углавном налазе у дијапазону од слабо киселих до киселих, при чему дубина земљишта и његов механички састав представљају индикаторе значајне потенцијалне плодности која није адекватно искоришћена.

Слика 2. Педолошка карта града Врања

Извор: Извештај: Могућности за узгајање брзорастућих енергетских засада са аспекта расположивости пољопривредног земљишта у Републици Србији, УНДП Србија, Београд, 2017. година

1.3.2. Основни климатски индикатори

Основни климатски индикатори и педолошке карактеристике у значајној мери опредељују пољопривредну производњу. Последице, анализа климатских и педолошких услова представља драгоцен ослонац за детерминисање обима и структуре биљне и сточарске производње.

Град Врање има умерено континенталну климу коју карактеришу све израженије степске одлике са честим високим температурама и сушним периодима током летњих месеци. Подручје карактерише низак ниво падавина у току године са просеком испод 600 mm, као и веома неповољним распоредом, где у летњем и јесењем периоду падне свега тридесетак процената укупних падавина (Сл. гласник Града Врања, бр. 4/2022, стр. 170).

Наиме, током јула и августа се евидентира мања количина падавина, док се у септембру јавља други годишњи максимум падавина који утиче на снижавање температуре ваздуха и сходно томе, пролонгирању вегетације гајених биљака.

Средња годишња температура ваздуха износи 10,9 °С, док средња температура у пролеће износи 13,5 °С, у лето 20,4 °С, у јесен 11,6 °С и зиму 0,5°С, а средња вегетациона температура ваздуха износи 17,5 °С (Службени гласник Града Врања, број 4/ 2022, стр. 170).

Подробнија анализа основних климатских индикатора захтева њихово праћење током дужег временског периода. У Табелама 16. и 17. приказане су средње месечне, годишње и екстремне вредности температуре и падавина у периоду 1961-1990. и 1981-2010. година.

Табела 16. Средње месечне, годишње и екстремне вредности 1961-1990

Климатолошки медијани за Врање													
Месец	јан.	феб.	мар.	апр.	мај.	јун.	јул.	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.	год.
Апсолутни макс. (°С)	16,1	21,7	26,0	31,5	32,4	37,0	39,7	38,0	35,6	30,6	25,0	16,0	39,7
Средњи максимум (°С)	3,0	6,2	11,3	16,7	21,6	24,8	27,3	27,6	24,0	18,0	10,6	4,6	16,3
Средњи минимум (°С)	-3,9	-1,8	1,3	5,4	9,6	12,6	13,9	13,8	10,5	6,0	1,8	-2,2	5,6
Апсолутни минимум (°С)	-25,0	-22,0	-13,0	-4,3	0,0	2,3	5,0	4,5	-2,4	-7,0	-12,6	-17,7	-25,0
Падавине – средња месечна сума (mm)	41,4	43,4	46,0	51,7	65,0	70,9	50,4	38,7	45,4	46,2	62,9	52,0	614,0

Извор: https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489

Компаративна анализа наведених индикатора током обухваћених периода указује на следеће:

- апсолутни максимум температуре је порастао са 39,7 °С на 41,6 °С;
- средњи максимум температуре је такође порастао са 16,3 °С на 17,1 °С;
- апсолутни минимум температуре је остао непромењен на нивоу од -25,0 °С;
- средња месечна сума падавина се редуковала са 614,0 mm на 578,3 mm.

Годишња доба су неуједначеног карактера. По дну Врањске котлине и у регији побрђа по ивици котлине, пролеће почиње рано и кратког је трајања. Сходно томе, често се јављају позни мразеви, а лето је топло, суво и дуго. Јесен је, такође дуга, топла, сунчана и сува. Зима је у Врањској котлини кратког трајања и веома блага са незнатним снежним покривачем. Са друге стране, планинско подручје и ободно побрђе карактеришу обилне снежне падавине. Клима на планинским врховима изнад 1.400 m н.в. има обележја субпланинске климе (Стратегија одрживог развоја Града Врање 2010-2020. година).

Табела 17. Средње месечне, годишње и екстремне вредности 1981 - 2010. година

Климатолошки медијани за Врање													
Месец	јан.	феб.	мар.	апр.	мај.	јун.	јул.	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.	год.
Апсолутни макс. (°C)	17,9	22,4	26,3	31,5	33,3	37,9	41,6	39,6	35,6	30,6	26,1	18,7	41,6
Средњи максимум (°C)	4,2	6,8	12,2	17,3	22,5	26,1	28,7	29,1	24,2	18,4	10,8	5,1	17,1
Средњи минимум (°C)	-3,6	-2,6	1,1	5,0	9,4	12,6	14,1	14,1	10,3	6,2	1,5	-2,1	5,5
Апсолутни минимум (°C)	-25,0	-22,0	-13,0	-6,6	0,2	3,8	5,6	4,7	1,0	-7,0	-12,1	-18,0	-25,0
Падавине – средња месечна сума (mm)	35,4	38,3	38,2	52,0	56,3	63,2	44,7	43,2	46,7	52,4	57,4	50,5	578,3

Извор: https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489

Спроведена анализа основних климатских индикатора у граду Врање, упућује на следеће генерализације и закључке:

Као умерено континентални регион, Врање се сусреће са степским условима који укључују високе температуре и суве периоде током лета. Количина падавина је ниска, с просечном годишњом количином испод 600 mm и неповољним распоредом, са малим бројем падавина у летњим и јесењим месецима. Међутим, у септембру се јавља други годишњи максимум падавина, што благотворно утиче на температуру и вегетацију биљака.

Када се изврши компаративна анализа климатских индикатора, уочава се неколико промена у истраженом периоду. Апсолутни и средњи максимум температуре су порасли, што указује на повећану температуру у региону. С друге стране, апсолутни минимум температуре је остао непромењен. Годишња сума падавина се незнатно смањила, али распоред падавина је остао неповољан. Ове измене у климатским условима имају утицај на пољопривредну производњу и захтевају пажљиво планирање и управљање у аграрном сектору.

Годишња доба у Врањској области су неуједначена. Пролеће је кратког трајања и сусреће се са позним мразевима, лето је топло, суво и дуго, јесен је такође дуга, топла, сунчана и сува, док је зима блага и кратког трајања. Врањска котлина има незнатан снежни покривач, док су планинска подручја и ободно побрђе позната по обилним снежним падавинама. Све ове различите климатске услове треба узети у обзир при планирању и управљању аграрним ресурсима.

Ове климатске особине Врања имају значајан утицај на развој пољопривреде у овом региону. Због умерено континенталне климе са израженим сезонама, пољопривредни произвођачи у Врању морају пажљиво планирати пољопривредну производњу и управљати ресурсима у складу са климатским условима. Познавање климатских услова је од велике важности у одабиру одговарајућих култура и сорти које су прилагођене условима овог подручја. Пољопривредни произвођачи морају узети у обзир температурне промене, сезонски распоред падавина и могућност појаве екстремних временских услова.

Такође, неопходна је примена одговарајућих агротехничких мера у складу са климатским условима. Ово може укључивати примену система за наводњавање у сушним периодима или заштиту од прегревања у врло топлим летњим месецима. Такође, примена заштитних мера од мрза у пролеће може бити неопходна када су присутни ризици од позних пролећних мразева.

Познавање климатских услова и примена одговарајућих агротехничких мера, доприносе максимизирању приноса и квалитета пољопривредних култура. Сходно томе, пољопривредни

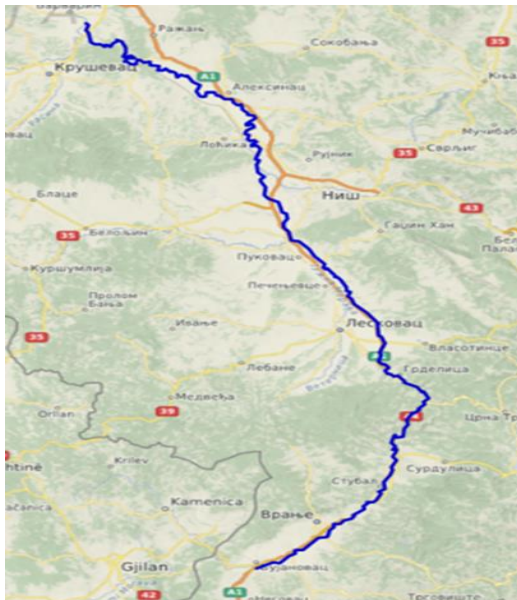
произвођачи могу да планирају производњу и ангажовање ресурса на ефикасан начин, што доприноси оптималнијем развоју пољопривреде.

1.3.3. Хидрографска мрежа и водни ресурси

Кроз територију града Враћа протиче река **Јужна Морава**. Јужна Морава припада црноморском сливу. Површина слива износи 15.469 km², при чему се 1.237 km² овог слива налази на територији Бугарске. Јужна Морава настаје на Скопској Црној Гори, у Републици Северној Македонији, северно од Скопља, на висини од 1.120 m. Токови Кључевске и Слатинске реке стварају *Голему реку*, која је када пређе македонско-српску границу, изнад села Бинач, на Космету, позната као Биначка Морава. Након 49 km Биначка Морава се састаје са Прешевском Моравицом, код Бујановца и преосталих 246 km тече као Јужна Морава. Укупна дужина реке Јужне Мораве је 295 km. Њен просечан проток на ушћу је 121 m³/s и није погодна за пловидбу.

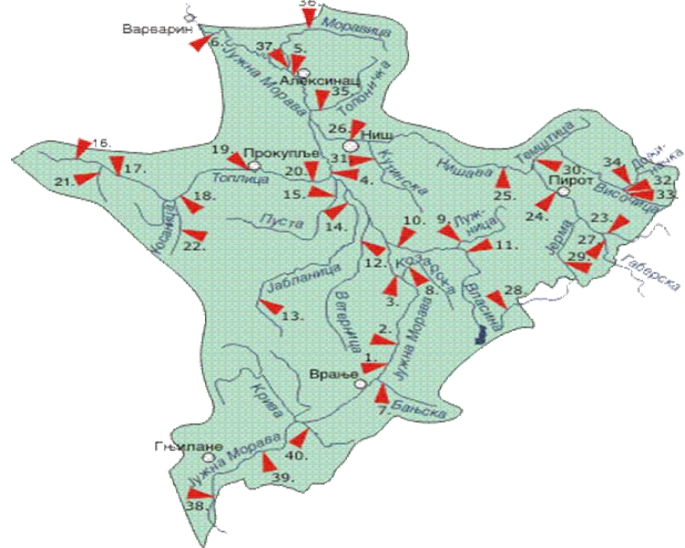
Насеља кроз која протиче Јужна Морава у Србији су Бујановац, Врање, Владичин Хан, Алексинац и Сталаћ. Након изласка из Сталаћке клисуре, Јужна Морава се среће са Западном Моравом и ствара Велику Мораву (Слика 3. и Слика 4.).

Слика 3. Слив Јужне Мораве у Србији

Извор: <https://sr.wikipedia.org>

Слика 4. Мрежа станица површинских вода – Слив реке Јужна Морава

Извор: <https://www.hidmet.gov.rs>

Притоке Јужне Мораве су: Нишава, Топлица, Сокобањска Моравица, Јабланица, Ветерница, Власина, Пуста река, Предејанска река, Врла, Голема река.

Поред Јужне Мораве, мање реке на подручју града Враћа су *Бањштица*, *Корбевачка река*, *Вртогошка река*, *Ветерница* и *Коћурица*. У самом Граду су присутне *Врањска* и *Собинска река*. Изнад Враћа се налази кањон Казанђол, који сече Градска река у стени између планина Пљачковице и Крстиловице. У кањону има неколико вирова. Територију града Враћа у хидрографском погледу, карактеришу и два језера, и то *Александровачко језеро*, на 8 km од града и *језеро Првонек*, које се налази на 25 km од града.

Александровачко језеро је вештачко језеро, направљено 1964. године, за потребе наводњавања пољопривредног комбината „Пољопродукт“, који се првобитно старао о језеру. Данас водама језера газдује Удружење риболоваца „Ветерница“ из Лесковца. Ово језеро има површину 0,12 km². Налази се на надморској висини од 400 m. Његова

максимална дужина је 500 m, а максимална ширина 250 m. Просечна дубина језера износи 2,5 m.

Језеро Првонек код Врањске бање је настало преграђивањем Бањске реке и реке Бањштице за потребе водоснабдевања Врања и његове околине (*Слика 5.*).

Слика 5. Језеро Првонек

Језеро Првонек је грађено од 1989. године, а почело је да се пуни 2005. године. Због тога спада у најмлађе акумулације у Србији. Највећа ширина језера је око 200 m, док је укупна дужина језера око 3 km, из два крака. Висина направљене бране је 78 m, а ширина бране 321 m.

На језеру постоји мини хидроцентрала и извршено је порибљавање за потребе риболова. Језеро има потенцијал за туризам и рекреацију.

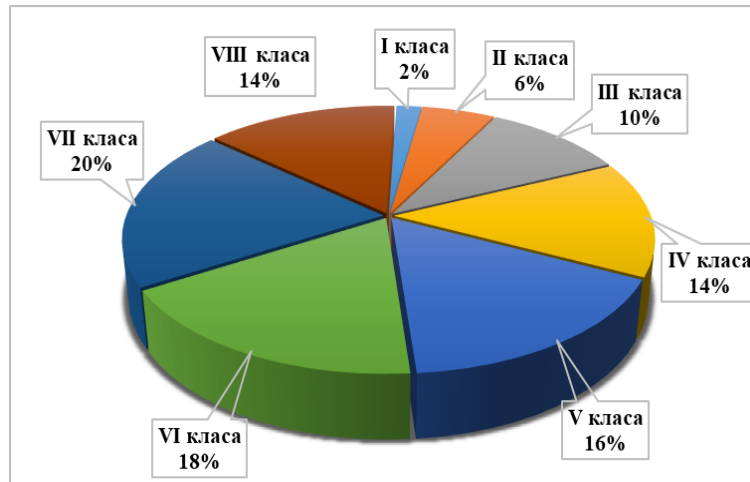
Извор: <https://www.penzin.rs/jezero-prvonek-kod-vranja/>

1.3.4. Обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта

1.3.4.1. Квалитет, обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта

Према катастарским подацима из 2018. године земљиште пољопривредних култура захватало је 43.754 ха, односно половину територије града Врања (50,9%), а 74,0% тих површина чинило је обрадиво земљиште. Преовлађују њиве и вртови са учешћем од 51,8%, следе пашњаци (26,0%), ливаде (14,3%), воћњаци (5,3%) и виногради (2,6%). Близу трећине пољопривредног земљишта је I-IV катастарске класе¹¹ (Графикон 3.).

Графикон 3. Структура пољопривредног земљишта по класама (%)

Извор: Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину, Сл. гласник града Врања, 28/2018.

Просторним планом града Врања (Сл. гласник, 18/2018) дефинисано је коришћење, уређење и заштита пољопривредног земљишта у складу са природним и економским условима за производњу и оквиру *долинског пољопривредног рејона* (до 500 m н.в.), *пољопривредног рејона побрђа* (500 - 1.000 m н.в.) и *планинског пољопривредног рејона* (преко 1.000 m н.в.). Најквалитетније њиве и вртови, на земљиштима I - IV катастарске класе, лоцирани су у долинском рејону до 350 m н.в., на речним терасама Јужне Мораве и њених притока. Условно повољни терени за њиве и вртове налазе се на 350 до 500 m н.в., на земљиштима слабијег квалитета и већег нагиба, као и на нижим теренима повремено подложним плавлјењу. Производна ограничења ових земљишта могу се превазићи одговарајућим агротехничким мерама. Благе падине Врањске котлине до и преко 350 m н.в. са оцедитим и песковитим земљиштима топлих експозиција и повољних нагиба представљају најповољније терене за воћњаке и винограде. Аутохтоне сорте воћа дају добре приносе и на већим надморским висинама, док су пространи планински терени и стрмији терени побрђа резервисани за природне травњаке и развој пашњачког сточарства. За заснивање квалитетних ливада погодна су и земљишта долинског подручја изложена плавлјењу. Неопходна је контрола заузимања пољопривредног земљишта у непољопривредне сврхе и његово ефикасније коришћење, уређење и заштита.

Према подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године, 6.606 пољопривредних газдинстава располагало је са 19.285 ха коришћеног пољопривредног земљишта (КПЗ). Учешће КПЗ у расположивом земљишту пољопривредних газдинстава (РЗПГ) износило је 53,2%. Некоришћено пољопривредно земљиште заузимало је 5.811 ха (16,0% РЗПГ) и налазило се у поседу 3.169 газдинстава. Ово земљиште није коришћено из

¹¹ Посматрано по културама, учешће земљишта I-IV катастарске класе износи за: њиве 31,0%, вртове 77,4%, воћњаке 69,2%, винограде 94,7%, ливаде 13,3%, пашњаке 29,2% и трстике и мочваре 100%.

економских, социјалних или других разлога, али се може вратити у процес обраде коришћењем ресурса којима газдинство располаже или давањем у закуп (Табела 18.).

Табела 18. Расположено земљиште пољопривредних газдинстава

	Расположено земљиште пољопривредних газдинстава (РЗПГ), ha				
	Укупно	Коришћено пољопривредно земљиште (КПЗ)	Некоришћено пољопривредно земљиште	Површине под шумом	Остало
Површина	36.267	19.285	5.811	9.535	1.636
% РЗПГ	100,0	53,2	16,0	26,3	4,5
Број газдинстава	6.665	6.606	3.169	5.098	6.463

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава

У структури коришћеног пољопривредног земљишта у 2018. години најзаступљеније су биле оранице и баште (52,8%), затим ливаде и пашњаци (34,7%), воћњаци (9,1%) и виногради (2,1%). У односу на податке добијене Пописом пољопривреде из 2012. године, површина КПЗ је већа за 14,4%, а у његовој структури је повећано учешће интензивних култура на рачун трајних травњака (Табела 19.).

Табела 19. Структура коришћеног пољопривредног земљишта у 2012. и 2018. години

	Коришћено пољопривредно земљиште (КПЗ), ha					
	Укупно	Окућница	Оранице и баште	Воћњаци*	Виногради	Ливаде и пашњаци
2018	19.285	258	10.188	1.747	401	6.691
2012	16.859	189	8.592	1.152	269	6.650
2018/2012 (%)	+14,4	+36,5	+18,6	+51,6	+49,1	+0,6
% КПЗ, 2018	100,0	1,3	52,8	9,1	2,1	34,7
% КПЗ, 2012	100,0	1,1	51,0	6,8	1,6	39,4

* Вишегодишњи засади воћа и бобичастог воћа.

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава; РЗС (2013). Попис пољопривреде.

Породична газдинства су располагала са 92,3% коришћеног пољопривредног земљишта, а правна лица и предузетници са 7,7%. Највећи део ових површина чинило је земљиште у власништву (95,6% КПЗ породичних газдинстава и 89,3% КПЗ правних лица и предузетника), док је остатак коришћен по основу закупа (РЗС, 2018). Просечна величина КПЗ по газдинставу износила је 2,9 ha (на нивоу Пчињске области 3,0 ha, Региона Јужне и Источне Србије 4,4 ha и Републике Србије 6,2 ha). Вредност овог индикатора у 2012. години износила је 2,4 ha, а повећање регистровано у периоду 2012-2018. године резултат је како повећања површине КПЗ тако и смањења броја газдинстава (Табела 20.).

Табела 20. Организационо правне форме располагања КПЗ и просечна величина поседа

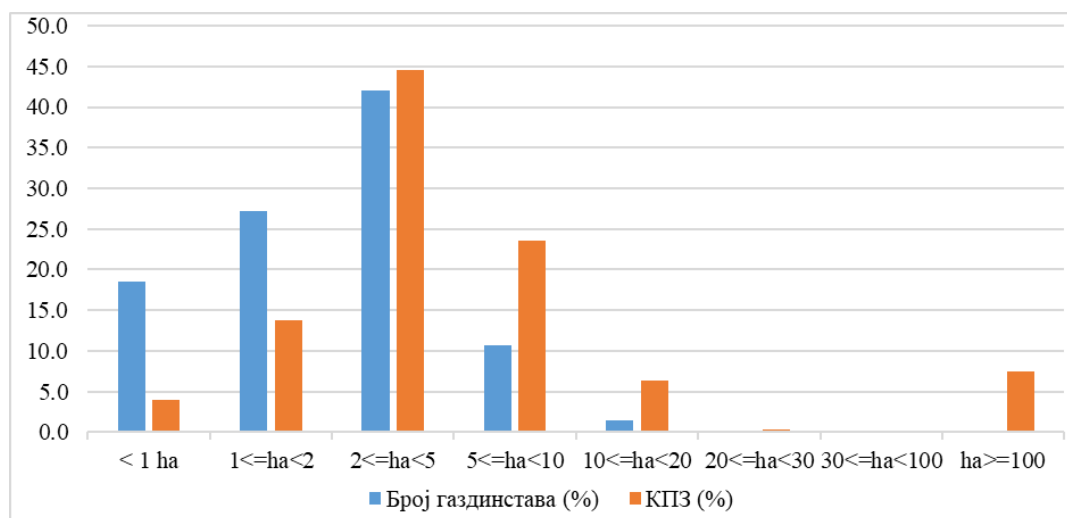
	2018.			2012.		
	Број газд.	КПЗ, ha	КПЗ/газд. (ha)	Број газд.	КПЗ, ha	КПЗ/газд. (ha)
Породична пољопривредна газдинства (ППГ)	6.651	17.800	2,7	6.945	15.377	2,2
Пољопривредна газдинства правних лица и предузетника (ПППЛП)	14	1.484	106,0	22	1.482	67,4
Укупно	6.665	19.285	2,9	6.967	16.859	2,4

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава; РЗС (2012). Попис пољопривреде.

Поседовна структура газдинстава са коришћеним пољопривредним земљиштем је неповољна. Чак 87,7% газдинстава имало је 2018. године посед величине до 5 ha. Ова газдинства су располагала са 62,3% коришћеног пољопривредног земљишта. Уколико се посматрају поседи мањи од 10 ha, наведени проценти достижу 98,5% и 85,8%,

респективно. Број поседа величине 10-30 ха је био изузетно мали, оних величине 30-100 ха није било, а у категорији од 100 и више хектара било је три поседа, који су заузимали 7,5% КПЗ (Графикон 4.).

Графикон 4. Поседовна структура пољопривредних газдинстава, 2018. године

Извор: РЗС, (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава

Распарчаност поседа је додатно ограничење за одрживо коришћење пољопривредног земљишта. Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године, газдинства су у просеку имала 8 одвојених делова КПЗ, просечне величине 0,31 ха (РЗС, 2013).

1.3.4.2. Комасација

И поред евидентне потребе уређења поседа услед уситњености и неправилног облика катастарских парцела, према подацима Годишњег програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2023. годину (Сл. гласник града Врања, 10/2023), комасација је спроведена само на 420 ха пољопривредног земљишта у атару села Вртогош, док за добровољно груписање земљишта није било интереса.

1.3.4.3. Пољопривредно земљиште у државној својини

Према подацима Годишњег програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2023. годину, укупна површина пољопривредног земљишта у државној својини износи 3.778,8658 ха. Важећим уговорима о закупу заузето је 267,7085 ха, а још 28,1487 ха је дато на коришћење без накнаде, док је 1.148,962 ха планирано за закуп и коришћење.

1.3.5. Шумски фонд и ловни потенцијал

На 40% територије града Врања налази се шума, што је у погледу шумског фонда, изнад републичког просека (30% целокупне територије Републике Србије је покривено шумом). Газдовањем шумама се бави Шумско газдинство (ШГ) „Врање“ које је под управом Јавног предузећа (ЈП) „Србијашуме“. У организационом смислу ШГ „Врање“ је сачињено од пет шумских управа: Врање, Бујановац, Босиленград, Сурдулица и Владичин Хан. Ово шумско газдинство има у свом саставу четири заштићена подручја и једно ловиште (<https://srbijasume.rs/delovi/sg-vranje-vranje/>).

На основу Пописа пољопривреде из 2012.године, укупна обраста шумска површина је износила 34.309 ха (39,89%). На основу статистичких података (Општине и региони у Републици Србији, 2022.) за 2021. годину, град Врање бележи површине под шумом у

величини од 47.639 ha (од тога Врање има 35.247 ha шуме, а Врањска Бања 12.392 ha шуме) (<https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G202213049.pdf>).

Према подацима из документа *Процена ризика од катастрофа Града Врања 2022. година*, површина под шумом износи 44.707 ha (51,98% од укупне површине).

На основу Просторног плана Града Врања, површине под шумом које су у државном власништву износе 20.885,58 ha (60% власничке структуре), док је у приватном власништву 18.184,00 ha (40% власничке структуре).

У овом ШГ се доносе дугорочни планови у погледу пошумљавања и експлоатације шума у складу са важећим законима, прописима и легислативом која се поштује и доноси на нивоу ресорног Министарства.

На основу одредби Закона о шумама (Сл. гл. РС 30/10, 93/12 и 89/2015) за Газдинску јединицу (ГЈ) „Гранична шума“, у саставу Шумског газдинства „Врање“, преко Шумске управе (ШУ) „Врање“, израђена је Основа газдовања шумама (ОГШ) „Гранична шума“ (2019.) за период 01.01.2020 - 31.12.2029. године (то је од 1959. године седмо уређивање овог шумског фонда). ГЈ „Гранична шума“ је на територији града Врања у саставу Јужноморавског шумског подручја кроз који протиче Јужна Морава, а налази се на њеној левој обали. Према подацима ОГШ „Гранична шума“ се налази на територији града Врања на укупној површини од 5.551,62 ha. Од наведене површине високе шуме чине 2.334,32 ha (42,0%), изданачке шуме се налазе на 1.970,57 ha (35,5%), ВПС (Вештачки подигнута састојина) се налазе на 425,45 ha (7,7%), шикаре и шибљаци се простиру на 423,68 ha (7,6%). Необрасло шумско земљиште се простире на 397,60 ha (7,2%), а које је сачињено од шумског земљишта 218,83 ha (3,9%), земљишта за остале сврхе - 168,60 ha (3,0%) и неплодног земљишта на 10,17 ha (0,2%).

По власничкој својини ове шумске заједнице припадају углавном државној својини. Површина приватног поседа ове ГЈ је 192,32 ha. С обзиром на значај шуме у еколошком, заштитном, социјалном и културолошком смислу, овим актом ОГШ „Гранична шума“ предвиђене су мере заштите, унапређења и неге шумских заједница. Одређене су и наменске целине шумских површина и у том смислу се користе за производњу техничког дрвета, заштиту земљишта и заједнице шума изван газдинског третмана на горњој граници вегетације на високим планинама. У том смислу се рационализује експлоатација шумских ресурса и шума се користи у производне сврхе, опште корисне и социјалне. У смислу производних функција шуме служе за производњу дрвета (техничког и просторног), дивљачи, шумског семена и других производа као самоникло јестиво и лековито биље, печурке, смола и др. Опште корисне функције шума подразумевају заштитне (од еолске и водене ерозије), хидролошке, климатске (ублажавају климатске промене), здравствене, противпожарни појасеви. У културолошке и социјалне функције шуме спадају туристичко-рекреативне, образовне, научно истраживачке, одбрамбене и др. Фрагментисање шумских комплекса и уситњавање поседа посебно у приватном власништву је проблем који је и овде присутан, чиме су шуме изложеније ризицима од пожара, ерозија, ветрова, као и непланске неконтролисане сече.

У погледу вертикалног распрострањања шуме ГЈ „Гранична шума“ припадају брдско-планинском појасу. Од шумских заједница су уочени следећи појаси: мешовити ксеротермофилни сладун-цер тип шуме, ксеромезофилне шуме китњака и граба и појас мешовитих букових и буково-четинарских шума (<https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2019/06/GJ-Granicna-suma2019.pdf>).

Фитоценолошким истраживањима од 1998. године установљене су карактеристике шумских заједница Врања и Врањске Бање. Термофилне храстове заједнице са медуном

су распрострањене шумске заједнице од Врања до Бујановца. Ова врста шумске заједнице се врло ретко среће у осталим деловима Србије. Због специфичних климатских услова овог краја, топлих и сувих лета са сушним периодима, дошло је до повлачења планинске букве у увале и на заклоњене осојне падине. Шуме китњака се пружају од 900 m н.в. до 1.150 m н.в. Од терцијерних реликтних врста се могу наћи мечја леска, црни граб и Панчићев маклен.

Врањска Бања се налази на 400 m надморске висине и има своје климатске, геолошке, едафске и вегетацијске особености. Врањска Бања је рефунгијум са специфичном климом која је свежија у односу на остали врањски предео. Поред тога и особености речног тока реке Бањштице условиле су специфичну и разноврсну шумску вегетацију. Овде је установљена климатогена заједница сладуна са грабићем. Ова заједница храстова са грабићем се сматра исходном најстаријом оваквом шумском заједницом коју осим наведених врста гради и сребрна липа. Препорука је да се ова заједница заштити од сече. На каменито-шљунковитом наносу реке Бањштице је шибљак раките и чибуковице које су значајне реликтне врсте те и треба их заштитити¹².

Посебне мере заштите шума од пожара су предвиђене документом *Процена ризика од катастрофа града Врања*, који је од велике важности на нивоу града Врања. Овим актом су узете у обзир мере заштите од различитих фактора ризика. Шуме града Врања су у прошлости биле изложене пожарима изазиваних ударом грома, високим температурама, јаким сунчевим зрачењем, али је у великом проценту пожаре изазивао људски фактор. Овим актом је одређен степен угрожености од појединих фактора ризика, надлежне службе за праћење ситуације на угроженим територијама, као и предвиђене мере предострожности да не дође до катастрофа. Степен приправности надлежних стручних служби је на високом нивоу у погледу заштите шума од фактора ризика који се прате. Пре свега, треба даље подизати ниво свести о значају шума чиме би се спречило њено угрожавање и уништавање.

Ловни потенцијал

Под управом ШГ „Врање“ је ловиште „Јужна Морава“ на површини од 82.491,00 ha. Ово ловиште користи ловачко удружење (ЛУ) „Фазан“ из Врања (основано 1897. године, има 700 чланова). Ово удружење се бави ловом ситне и крупне дивљачи. Ловиште је установљено решењем МПШВ. Укупна ловна површина овог ловишта је 73.755,00 ha, а неловна површина је 8.736,00 ha. Ловну површину чине шуме и шумско земљиште, ливаде и пашњаци. Неловне површине су оне на којима је присуство дивљачи непожељно и ту се не гаје, али се штите и користе. Неловне површине су расадници, неограђени воћњаци насеља, рибњаци и терени изложени поплавама. По календару лова изводе се ловне активности у ловној сезони од којих је лов на вукове и дивље свиње значајна, а осим тога и лов на препелице и голуба Гривнаша (<https://jugmedia.rs/od-1-avgusta-pocinje-glavna-lovna-sezona-u-lovackom-udruzenju-fazan/>).

У односу на бројно стање популације ових животиња у ловишту, доносе се одлуке о организовању ловне сезоне. У периоду лова зими, изводе се активности исхране и заштите ловне дивљачи. ЛУ организује своје годишње скупштине, где се планирају активности. Сарадња са државном и локалном управом је интензивна. На бази ове сарадње, ЛУ је ангажовано на еколошким пројектима, као и у заштити ловишта¹³.

¹²<http://sfses.com/archive/history/pdf/06-2000%20osokobanja%20sumska%20vegetacija%20okoline%20vranjske%20banje%20.pdf>

¹³<https://www.youtube.com/watch?v=hJMkPHIg2HY;https://turistickavranje.rs/index.php/2018/08/03/lov-i-ribolov/>

Подручје ловишта припада брдско-планинским теренима од 346 m н.в. до 1.922 m н.в. У ловишту се гаји следећа дивљач: срна, дивља свиња, зец, пољска јаребица, и фазан. Ловостајем заштићена дивљач је јазавац, дивља мачка, куна златица, куна белица, препелица, грлица, дивља патка, дивљи голуб, сојка и јастреб кокошар. Дивљач која је ван режима заштите: вук, лисица, твор, сива врана и сврака. Одређена је оптимална бројност појединих врста дивљачи у односу на ловну продуктивну површину, тако да срне (ловно продуктивна површина 20.000 ha) износи 600 јединки, за дивље свиње (ловно продуктивна површина 20.000 ha) - 200 јединки, за зеца (ловна продуктивна површина 50.000 ha) - 5.500 јединки, за пољске јаребице (ловно продуктивна површина 25.000 ha) - 5.000 јединки и за фазана (ловно продуктивна површина 5.710 ha) - 400 јединки. У овом ловишту од ловних, ловно-техничких и ловно-производних објеката забележено је - стабилних чека – осматрачница (18 ком.), чека на дрвету (21 ком.), хранилишта за срне (24 ком.), хранилишта за дивље свиње (11 ком.), солишта (35 ком.), хранилишта за фазане и пољске јаребице (100 ком.), прихватилишта за фазане (1 ком.) и 2 ловачке куће (<https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2019/06/GJ-Granicna-suma2019.pdf>).

Донешен је План уређивања, развоја и одржавања ловишта (Годишњи план газдовања ловиштем „Јужна Морава“ за ловну 2022/2023. годину, Ловачко удружење „Фазан“, 28.2.2023.). Овим документом су предвиђени краткорочни, средњорочни и дугорочни план развоја ловишта.

Табела 21. Краткорочни план радова на уређивању и одржавању ловишта

Изградња и одржавање ловних и ловно-техничких објеката у ловишту	Почетно стање 01.04.2022.	Планирано стање 31.03.2023.	Планирана израда
Стабилна чека осматрачница	44	46	2
Чеке на дрвету	57	59	2
Хранилишта за крупну дивљач	24	29	5
Солишта	89	98	9
Хранилишта за ситну дивљач	100	100	0
Појилишта (привремено)	37	39	2
Ловачке куће	2	2	0
Прихватилиште за фазане	1	0	1
Репро центар Гатер за дивље свиње	0	1	1
Објекат за привремено складиштење и одстрел дивљачи	1	0	1

Извор: Годишњи план газдовања ловиштем „Јужна Морава“ за ловну 2022/2023. годину

Табелом 21. је дат приказ података о стању ловних објеката и краткорочном плану за изградњу нових објеката у предвиђеном року до краја деветог месеца текуће године. Планира се одржавање постојећих објеката. У односу на 2019. годину, могуће је установити да је у ловишту више стабилних чека осматрачница и чека на дрвету постављено, као и солишта и хранилишта за крупну и ситну дивљач. Предвиђена је и изградња нових објеката за узгој дивљих свиња и прихватилиште за фазане. Управник

ловишта као стручно лице је задужен за одређивање локација, скице и упутства за изградњу нових ловних и ловно-техничких објеката. Одређена су и потребна средства за ову намену од 950.000,00 динара. У погледу средњорочног плана развоја ловишта у следећих до три године планира се изградња прихватилишта за фазанске пилиће, фазанерије и расхладне коморе капацитета до 20 јединки крупне дивљачи. Планирана су средства за ову намену од 4.655.000,00 динара. Дугорочни план развоја ловишта има за циљ да се развије ино - лов и да се привуку туристи - ловци из иностранства. У том циљу ће бити изграђене још 4 ловачке куће и један ловачки дом. У следећем петогодишњем периоду се планира на четири ловна ревира израда четири ловне куће савремено опремљене, такође и ловачки дом са собама за ловце - странце. У ову сврху је планирано 12.580.000,00 динара.

1.3.6. Минерални ресурси и обновљиви извори енергије

Када су у питању минерални ресурси, на простору Града Врања налазе се лежишта метала (олово и цинк), неметала (каолизирани гранит, дијатомејска земља, вулкански туфови, уљани шкриљци, пегматити, бентонитска глина итд.), као и грађевинског материјала (цигларско-опекарска глина). Налазишта руде метала присутна су на планини Бесној Кобили, на локалитету „Грот“, као и у његовој околини у тзв. минерализованој зони (од Осогова у Македонији преко Бесне Кобиле до Чемерника). До сада су неметаличне сировине пронађене на следећим локалитетима: вулкански туфови (од села Топлаца, преко Каталенца, до подножја Кумаревске чуке у Врањској Бањи; од Мечковца до Осатице код Моштанице; од Бујковца до Корбевца; Златокоп), каолизирани гранит (изнад села Горњи Вртогош), дијатомејска земља (од Бунушевца до Дорњег Вртогоша), уљани шкриљци (Гоч-Девотин; у Буштрањској зони од Миланова, преко Буштрања до Брњаре), пегматити (на јужним падинама планине Кукавице у рејону Мијовце, Лалинце и Тумба), и бентонитска глина (у Бујковцу код Врањске Бање; око Нерадовца и Рибинца). Цигларско-опекарска глина пронађена је на два локалитета, „Чолопек“ и „Грамађе“.

С аспекта пољопривредне производње, значајно је налазиште зеолита рудник Златокоп, које представља геолошки најистраженије лежиште седиментних зеолита у Србији. Рудно поље Златокоп има површину од 2,5 km², а самом лежишту припада око 60 ha. Зеолитски слој је масивне или ламинарне текстуре, изграђен од ултрафинозног зеолита. Хемијски састав зеолита је врло сличан хемијском саставу других туфова и вулканита ове области. Зеолити се могу користити у пољопривреди с обзиром да служе за побољшавање механичких и физичких особина земљишта. Зеолит повећава способност земљишта да усваја и задржава воду, смањује његову киселост, повећава способност задржавања хранљивих материја, што све утиче на висину приноса гајених култура. С обзиром да минерални ресурси представљају необновљиве природне ресурсе, експлоатацији минералних ресурса мора се приступити рационално уз поштовање принципа заштите животне средине.

У Републици Србији коришћење обновљивих извора енергије није на високом нивоу и износи свега 25%. Од обновљивих извора енергије највише се користи чврста биомаса 61%, затим хидропотенцијал 33%, енергија ветра 4%, док биогаз, енергија сунца и геотермална енергија учествују са 2% (Сл. гласник РС, бр. 4/2022). Учешће енергије из обновљивих извора у укупној потрошњи енергије на територији града Врање износи 0,1%.

Потенцијали **енергије биомасе** на подручју Града Врања огледају се у дрвној биомаси, остацима из пољопривреде, животињском отпаду, и комуналном отпаду. Тренутно, на подручју Града Врања од оваквих капацитета ради нова котларница на биомасу Ј.П. „Нови Дом“ Врање, која као енергент користи биомасу (дрвну сечку). На овај начин греје се Здравствени центар Врање и још неколико стамбених зграда у околини.

На подручју Града Врања односно Врањске Бање присутни су **геотермални извори** са високом температуром воде од 88°C - 98°C, која природним путем свакодневно истиче на површину тла. Највећи део ових вода је неискоришћен и отиче у водотокове. Тренутно, мали део геотермалних вода користе мештани за сопствене потребе; користи их специјална болница за рехабилитацију у Врањској Бањи, као и објекти за стакленичку производњу. Ови геотермални извори се могу користити у енергетске сврхе (за топлификацију Града и пољопривредну производњу), као и у балнеолошке, рекреативне и туристичке сврхе.

На територији Града Врања значајан ОИЕ¹⁴ представља и **енергија сунца**. Сунчев потенцијал може се искористити претварањем сунчеве енергије у топлотну, односно електричну енергију, инсталирањем соларних уређаја у домаћинствима, индустрији и пољопривреди. Искоришћавање сунчеве енергије може се вршити и путем фасадних фотонапонских система, који се могу уградити у фасадну структуру, од великих зграда до аутобуских стајалишта и сл. У пољопривреди, фотонапонске пумпе за воду могу се користити за наводњавање пољопривредних култура на отвореном или у заштићеном простору, за пуњење појила за животиње водом, за рад сушара и др. На подручју града Врања постоји више локација погодних за изградњу соларних електрана (Бабина Пољана, Доње Жапско, Миланово, Вишевце, Ранутовац, Крива Феја, Моштаница, Доње Пунушевце, Тибужде, Топлац). Тренутно, на подручју Града Врања постоје три приватне мини соларне електране, инсталиране на крововима приватних стамбених објеката, које произведену електричну енергију предају електродистрибутивној мрежи¹⁵.

У погледу коришћења **енергије ветра**, на подручју Града Врања, интересантне локације погодне за изградњу ветрогенератора, су Кукавица и Бесна Кобила. Мале ветроелектране могу се градити и на пољопривредном земљишту. За сада, овакав начин производње енергије на подручју Града Врања не постоји.

Када је у питању **енергија малих хидроелектрана**, на подручју града Врања прва мала хидроелектрана „Првонек“ изграђена је на реци Бањштици. Према студијама у вези са потенцијалима водотокова за изградњу малих хидроелектрана урађеним пре неколико деценија, на подручју града Врања постоји више локација које су погодне за изградњу малих хидроелектрана, и на неким од њих се исте већ граде, а налазе се на водоточима Калабарина, Собоштица, Новоселска, Бањска, Корбевачка, Борова Лука, Ветерница, Тибушка, Доњоотуљска, Грапешница, Градска-Девотинска река, Булутарница, Селишки поток, Јелашница, итд. Изградња малих хидроелектрана мора бити у складу са принципима заштите животне средине. Мале хидроелектране својим радом не смеју да угрожавају остале кориснике простора.

1.3.7. Заштита животне средине, биодиверзитета и предела

Град Врање налази се на крајњем југоистоку Србије у брдско-планинском подручју унутар којег је смештена котлина Јужне Мораве и њених притока. Географски положај, односно котлина Јужне Мораве, узроковали су специфичан микроклимат на нижој надморској висини, који се одликује сувим и веома топлим летима, који трају дуго и благим и кратким зимама, са мало снежних падавина. За разлику од котлине, планински предели су са знатно оштријом климом и развијеним снежним покривачем.

Подручје града Врања одликује се релативно очуваном животном средином, а присутни извори загађивања везани су углавном за градско подручје и то махом рад индустријских

¹⁴ ОИЕ – обновљиви извори енергије

¹⁵ Прва три прозјумера у Врању/РТВ Врање/14. 09. 2022 (<https://www.youtube.com/watch?v=2X2TVfMTtsc>)

постројења, саобраћај, топлану, сметлишта, индивидуална ложишта и комуналне активности. Ван урбане зоне, извори загађивања су интензивна пољопривреда, локални саобраћај, фарме, дивље депоније и индивидуална ложишта.

Квалитет ваздуха. Загађивачи ваздуха у граду Врању представљени су дивљим депонијама/сметлиштима, саобраћајем дуж главних путева, производним активностима индустрије, и индивидуалним ложиштима. Концентрације загађујућих материја у ваздуху се континуирано прате на аутоматским мерним станицама, које представљају део државне мреже станица за праћење квалитета ваздуха.¹⁶ Према Закону о заштити ваздуха, односно Уредби о одређивању зона и агломерација (Сл. гласник РС бр. 58/11 и 98/12) Град Врање припада зони „Србија“, која обухвата територију Републике Србије осим територија аутономних покрајина, града Београда, града Ниша, града Ужица, града Смедерева, општине Косијерић и општине Бор. Према Годишњем извештају о стању квалитета ваздуха у Републици Србији 2020. године, ваздух на територији града Врања сврстан је у прву категорију квалитета (чист или незнатно загађен ваздух). Дакле, у 2020. години било је мало дана са прекорачењем граничних вредности загађујућих материја у ваздуху (чађ, сумпор-диоксид, угљен моноксид, азот диоксид и укупне таложне материје). Међутим, постоји растући тренд у погледу загађења сумпор-диоксидом (период 2011-2020. година). У просеку, у току године на територији Града Врања има око 15 дана са лошим квалитетом ваздуха. У погледу алергеног полена, у Граду Врању постоји станица Агенције за заштиту животне средине за мерење концентрације полена у ваздуху. Полен је природни загађивач који може бити узрок озбиљних алергијских реакција код осетљивих особа. У овом смислу, најважнији је полен биљке амброзије, али се прати и полен других биљака (бреза, трава, јова, коприва итд.). Према подацима за мониторинг станицу у Врању, 2020. године било је дана са прекорачењем граничних вредности полена највише брезе, затим амброзије и трава.

Квалитет вода. На територији града Врања 73,6% укупног броја домаћинства прикључено је на градску водоводну мрежу. ЈП „Водовод“ Врање, врши сакупљање, пречишћавање и дистрибуцију воде на територији Града, а вода из јавног градског водова је исправна, како са становишта физичко-хемијских, тако и са становишта микробиолошких параметара.

Од укупног броја домаћинства на подручју града Врања, на канализациону мрежу прикључено је 63% домаћинства (Општине у Србији, 2021, РЗС). Неки делови канализационе мреже су застарели, и често се загушују отпадом различитог порекла. Од укупног броја индустријских погона на подручју града Врања, око половина испушта отпадне воде у површинске водотокове, а половина у канализациони систем. Ове отпадне воде оптерећене су видљивим отпадним материјама, фенолима, детерџентима, азотним једињењима, металима и органским материјама. Погон за пречишћавање канализационих отпадних вода је изграђен 2021. године у насељу Туковац, а прихвата и прерађује канализационе отпадне воде са територије Врања и околине, како из домаћинства/газдинстава, тако и из индустријских постројења и јавних предузећа.

¹⁶ У оквиру државне мреже аутоматских станица за мониторинг загађености ваздуха на територији Града Врања активно раде две станице: Врање (Агенција за заштиту животне средине) и Врање 1 (Завод за Јавно Здравље). Државном мрежом мерних станица за контролу квалитета ваздуха мере се основне загађујуће материје (чађ, сумпор-диоксид, угљен моноксид, азот диоксид и укупне таложне материје). Квалитет ваздуха мери се на још неколико станица у локалној мрежи мерних станица и то: ОШ „Светозар Марковић“ Врање, ОШ „Јован Јовановић Змај“ Врање, ПУ „Невен“ Врање, ОШ „Предраг Девеџић“, Врањска Бања. Параметри који се испитују на станицама из локалне мреже мерних станица су SO₂, NO₂, чађ, укупне таложне материје, и алергени полен.

Највећи површински водоток који протиче кроз град Врање је река Јужна Морава, која протиче средишњим делом града у дужини од 26 km, а са своје леве и десне стране прима велики број притока. Цело подручје града Врања испресецано је великим бројем мањих водотокова, који повремено имају бујични карактер. Постоји велики број извора на целој територији града Врања, при чему су од посебног значаја геотермални извори високе температуре на подручју Врањске Бање. На територији града Врања постоје и следећа језера: Александровачко језеро и акумулација „Првонек“ (снабдева град Врање водом).

Квалитет површинских вода на подручју града Врања је незадовољавајући. На подручју града Врања квалитет реке Јужне Мораве се мери на хидролошкој станици Ристовац (Агенција за заштиту животне средине РС). Мерења квалитета Јужне Мораве, на овом делу водотока, показала су да велики број параметара квалитета површинских вода има вредности које реку Јужну Мораву сврставају у трећу, односно четврту категорију квалитета¹⁷. Дуж целог тока није примећена промена у боји, мирису нити видљиве отпадне материје. Параметри који нарушавају квалитет реке Јужне Мораве на овом потезу су повећан садржај једињења која у себи садрже азот и фосфор, суспендоване честице, арсен, манган и патогене бактерије. Као и Јужна Морава, тако и њене притоке и Александровачко језеро, такође су загађене. Узрок овакве ситуације су отпадне воде из индустрије, као и комуналне отпадне воде, које се директно без третмана испуштају у водотокове. Иако постоји лагани процес еутрофикације воде у акумулацији „Првонек“, вода је доброг квалитета, а подручје у којем се налази нема значајних загађивача животне средине. Водотокови у планинском подручју су очувани.

Квалитет земљишта. На подручју града Врања најзаступљенији типови земљишта су алувијална земљишта у долини река, смонице и гајњаче у брдским подручјима, и на највећим надморским висинама заступљена су смеђа до рудна земљишта. Ово су земљишта киселе рН реакције, са ниским садржајем хумуса (1-2%) и приступачног фосфора. У циљу очувања и побољшања квалитета земљишта, неопходно је успоставити континуирани систем праћења плодности и других параметара квалитета пољопривредног земљишта. Најквалитетнија земљишта за пољопривредну производњу (I до IV класе) присутна су у долини водотокова, на н.в. до 350 m, где није присутно плавлеење. Због велике искрчености вегетације у подножју реке Јужне Мораве и њених притока, изражена је флувијала ерозија, па су стога честе појаве поплавних вода, посебно у пролеће и јесен. На вишим н.в., преко 500 m односно посебно преко 1.000 m, локално се стварају клизишта и еродирани терени. Са повећањем н.в. квалитет пољопривредног земљишта опада, услед израженије ерозије и појаве клизишта. Главни извори загађивања земљишта на овом подручју укључују отпадне воде из домаћинства и индустрије, дивље депоније, и саобраћај дуж фреквентних саобраћајница.

¹⁷ I класа - воде које се могу користити за снабдевање водом за пиће уз претходни третман филтрацијом и дезинфекцијом, купање и рекреацију, наводњавање, индустријску употребу (процесне и расхладне воде).

II класа - воде које припадају овој класи обезбеђују на основу граничних вредности елемената квалитета услове за функционисање екосистема, живот и заштиту риба (ципринида) и могу се користити у исте сврхе и под истим условима као и површинске воде које припадају класи I.

III класа - воде које припадају овој класи обезбеђују на основу граничних вредности елемената квалитета услове за живот и заштиту ципринида и могу се користити за снабдевање водом за пиће уз претходни третман коагулацијом, флокулацијом, филтрацијом и дезинфекцијом, купање и рекреацију, наводњавање, индустријску употребу (процесне и расхладне воде).

IV класа – воде из ове класе могу се користити за снабдевање водом за пиће уз примену комбинације претходно наведених третмана и унапређених метода третмана, наводњавање, индустријску употребу (процесне и расхладне воде).

V класа - воде које припадају овој класи не могу се користити ни у једну сврху.

Према подацима Пописа пољопривреде 2012, РЗС, на подручју града Врања највећи део обрадивих површина је под традиционалном обрадом, док се мали део, односно свега око 110,96 ha обрађује тзв. заштитном обрадом. Конзервацијска обрада земљишта је од великог значаја за чување плодности земљишта, јер спречава збијање земљишта и кварење његове структуре. Активности спроведене на територији града Врања у погледу конзервације земљишта укључују конзервацију озимим усевима (3.097 ha), биљним остацима (544 ha) и заштитним усевима (103 ha). У погледу употребе ђубрива на територији града Врања, већина пољопривредних газдинстава употребљава неки вид ђубрења за одржавање плодности земљишта. Према Попису пољопривреде 2012, највише се употребљавају минерална ђубрива, на површини од 6.992 ha (41,4%), а много мање чврст стајњак, тек на 2.488 ha (14,7%), док се течни стајњак користи на 17 ha (0,1%). Треба нагласити важност веће употребе органских ђубрива, што је повезано са развојем сточарства, с обзиром да су органска ђубрива од незаменљивог значаја у одржавању високе плодности земљишта. Хумус је од изузетног значаја за пољопривредну производњу, јер доприноси стварању повољне структуре, везивању воде и хранљивих материја неопходних биљкама за раст и развиће. Од укупне површине коришћеног пољопривредног земљишта, 5.670 ha (33,6%) третира се средствима за заштиту биља, односно од укупног броја газдинстава 74,6% њих користи хемијска средства у биљној пољопривредној производњи. Правилна употреба минералних ђубрива и хемијских средства за заштиту биља мора се стриктно поштовати с обзиром да исти могу узроковати повећање концентрације тешких метала у пољопривредном земљишту, што се одражава негативно на квалитет пољопривредних производа.

Заштићена подручја и биодиверзитет. На подручју града Врања нема законом заштићених природних добара, али су на овом подручју једним делом, или у целини присутна, односно у вези, следећа подручја:

- а) еколошки значајно подручје за очување дневних лептирова „Кукавица“ (РВА - Prime Butterfly Areas),
- б) еколошки значајно подручје за очување биљних врста „Александровачка слатина“ (IPA - Important Plant Area),
- в) ПИО „Власина“ (EMERALD, IPA, IBA, РВА, Рамсарско подручје),
- г) Коридор од међународног значаја Јужна Морава.

У поступку законске заштите је подручје „Александровачка слатина“, подручје од локалног значаја са предложеним режимом заштите II степена. „Александровачка слатина“ је подручје које се простире на скоро 5 ha на подручју катастарских општина Александровац, Доња Отуља и Доње Требешине. Ово подручје, делом у приватном а делом у државном власништву, нема претходну законску заштиту, те се његовим проглашењем и законски осигурава његова заштита.

Подручје града Врања одликује се изразитом шумовитошћу и великим бројем шумских и лековитих самониклих биљака и гљива. Од аутохтоних сорти које се гаје на територији града Врања најраспрострањеније су воћне сорте шљиве (Пожегача, Дунда, Тргоња, Трстенка, Бела, Црвенка и Црвена ранка), затим старе сорте јабуке, итд.

Расе животиња које се гаје на подручју Града Врања, укључују расе оваца (каракачанска овца, витороба жуја), расе коза (балканска дугодлака коза), расе крава (буша), расе коња (брдски коњ), расе магараца (балкански магарац), расе кокошака (косовски певач), итд. У циљу очувања аутохтоних сорти и раса, неопходно је радити на подизању свести локалног становништва о важности њиховог очувања кроз стално популаризовање њиховог гајења. Већина аутохтоних раса стоке и сорти у Србији је у статусу угрожених

и морају се предузети активности за њихово очување с обзиром да постоје велике предности у гајењу оваквих раса (већа отпорност на болести, боља адаптираност на постојеће климатске услове и сл.).

Према постојећим документима у области екологије и заштите животне средине, подручје града Врања може се означити као подручје квалитетне животне средине. Ипак, постоје проблеми у погледу управљања комуналним отпадом, тако да ово питање треба да буде један од еколошких приоритета у наредном периоду. Такође, један од приоритетних задатака у наредном периоду требало би бити и успостављање система праћења квалитета пољопривредног земљишта.

1.4. ТРЖИШНИ СУБЈЕКТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ И ПРЕРАДИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

1.4.1. Породична пољопривредна газдинства

На подручју града Враћа (подаци Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018.) регистровано је 6.665 пољопривредних газдинстава (ПГ), од чега је 6.651 породично пољопривредно газдинство (ППГ) или 99,8%.

Према најновијим подацима Управе за аграрна плаћања (од 28.01.2023. године) на подручју града Враћа (Враће и Врањска Бања) у Регистру пољопривредних газдинстава уписано је укупно 4.296 пољопривредних газдинстава (4.121 у активном статусу), од којих је 4.271 ППГ.

Од овог броја, на подручју Враћа регистровано је 3.674 ППГ, 18 предузећа, 4 предузетника и 1 пољопривредно газдинство са статусом правног лица. Током 2023. године регистровано је нових 13 пољопривредних газдинстава, док су остала газдинства регистрована пре 2023. године. Највећи број регистрованих ППГ налази се у местима Враће (1.624 ППГ), Вртогош (166 ППГ), Дубница (107 ППГ), Ћуковац (98 ППГ) и Доње Требешине (98 ППГ).

На подручју Врањске Бање у Регистар је уписано 597 ППГ, 1 предузеће и 1 земљорадничка задруга. У овој Општини (Врањској Бањи) није било регистрованих нових ПГ током 2023. године (УАП, 2023).

Коришћено пољопривредно земљиште (КПЗ) на ППГ. По методолошком упутству Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, КПЗ чине: пољопривредно земљиште на окућници, оранице и баште (укључујући угаре), вишегодишњи засади, ливаде и пашњаци. У власништву ППГ на подручју града Враћа се налази 17.800 ha, односно 92,3% укупне површине КПЗ на подручју Града, што је знатно више у односу на ниво Србије (где је учешће 83,9%). На подручју Града је изражен проблем уситњености поседа, с обзиром да је просечно КПЗ по ППГ 2,7 ha што је доста мања површина у односу на ниво Републике (Табела 22.).

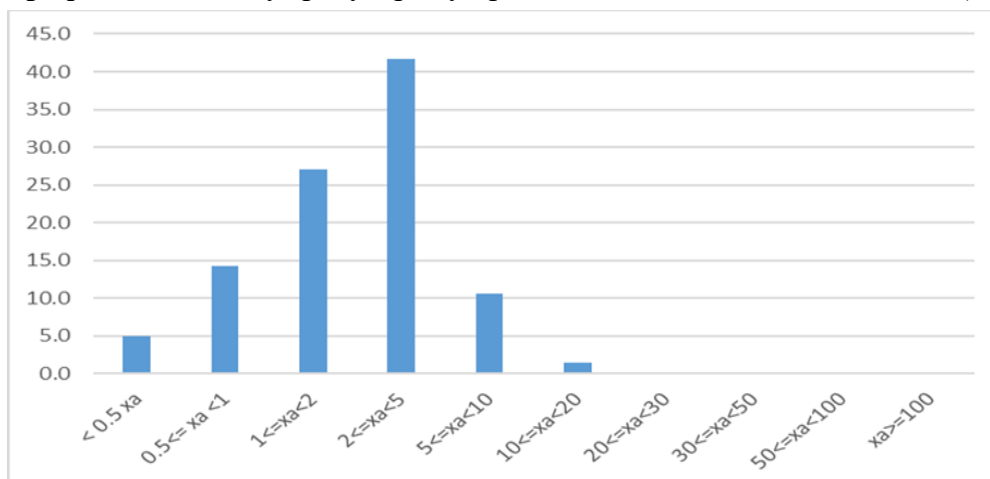
Табела 22. Просечно КПЗ по ППГ у Србији и Врању, 2018. година

Опис	КПЗ, ha	Број ППГ	Просечно КПЗ по ППГ, ha
Република Србија (без КиМ)	2.916.125	562.895	5,2
Град Враће	17.800	6.651	2,7
Враће	14.841	5.397	2,7
Врањска Бања	2.959	1.254	2,4

Извор: РЗС, електронска база података Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018.

На подручју града Враћа, по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, највећи број ППГ користи пољопривредно земљиште величине од 2 до 5 ha, односно 41,7% од укупног броја ППГ, док не постоје газдинства која користе пољопривредно земљиште веће од 30 ha (Графикон 5.).

Графикон 5. ППГ у граду Врању према величини КПЗ, 2018. година (%)

Извор: РЗС, електронска база података Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018.

У односу на ниво Републике Србије, где 71,8% газдинстава има посед до 5 ха, на подручју града Врања је овај показатељ неповољнији, тако да 87,9% ППГ има посед до 5 ха.

*ППГ према економској величини*¹⁸. По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, на територији Града највеће учешће ППГ припада групи ППГ који су у категорији остварене стандардне вредности производње 2.000-4.000 евра, односно 34,5% укупног броја ППГ. На нивоу Републике је највећи проценат газдинстава у категорији остварене стандардне вредности производње 0-2.000 евра, односно 27,6% ППГ, што указује на повољније стање на нивоу града Врања у односу на Републику.

Радна снага на газдинству. Укупно ангажована радна снага на нивоу града Врања у сектору ППГ је 15.944 лица¹⁹ (Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018), од чега је на подручју Врања 12.235 лица и на подручју Врањске Бање 3.790 лица.

Полна структура на газдинствима. Највећи број носилаца газдинстава на подручју Града су мушкарци, них 5.668, односно 85,0% укупног броја носилаца газдинстава. У полној структури чланова газдинстава, већи је проценат жена, 60,3%, односно 5.529 лица, од укупно 9.165 лица. Код правних лица и предузетника, по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, било је 150 запослених од којих је нешто више било запослених мушког пола (55,3%).

Старосна структура на газдинствима. На подручју града Врања, у структури менаџера (управника) ППГ, највеће је учешће управника старосне доби 65 и више године (37,2%) и 55-64 године (32,5%), док је изразито ниско учешће управника старости до 25 година (0,1%). Ниско је учешће управника из старосне групе од 25 до 34 година (2,8%), док је нешто веће учешће управника из старосне групе од 35 до 44 године (8,5%) и управника из старосне групе од 45 до 54 године (18,9%). Оваква старосна структура управника ППГ приближна је нивоу Републике где је најзначајније учешће управника ППГ старости 65 и више година (39,1%).

Образовна структура на газдинствима. Ако се анализира образовна структура управника ППГ на подручју града Врања, највећи проценат управника има само практично искуство 98,0%, вишу обуку има 1,2% управника, а основну школу је завршило 0,8%

¹⁸ Економска величина газдинства је новчана бруто вредност свих пољопривредних производа који се производе на газдинству по цени произвођача, изражена у еврима.

¹⁹ Како РЗС не располаже с подацима за све показатеље за ППГ, а да на нивоу града Врања ППГ чине 99,8% укупног броја ППГ, код неких показатеља су приказани подаци за укупан број ППГ.

управника ПГ. У односу на ниво Републике (где практично искуство има 95,3%, основну школу 3,4%, док вишу обуку има 1,3% управника), образовна структура на нивоу града Врања је неповољнија па је потребно утицати на повећање нивоа образовања.

1.4.2. Предузећа и предузетници у сектору пољопривреде

Према подацима Агенције за привредне регистре, град Врање (стање новембар 2022. године) има 14 привредних друштава у активном статусу регистрованих у области пољопривредне производње (према класификацији делатности, сектор А, област 01).

Већина фирми је регистрована у области биљне производње. Што се тиче броја предузетника (активан статус), њих је у области пољопривредне производње крајем 2022. године било регистровано укупно 10, што је за два предузетника мање у односу на две године раније (стање 31.12.2020. године).

1.4.3. Земљорадничке задруге

Према подацима Агенције за привредне регистре, крајем 2022. године на територији града Врање регистроване су четири земљорадничке задруге у активном статусу (Табела 23.).

Табела 23. Земљорадничке задруге у активном статусу на територији града Врања

Назив земљорадничке задруге	Седиште	Година оснивања	Претежна делатност
ОЗЗ Кооператива-Пољаница Врање	Врање	2006.	Мешовита пољопривредна производња
Воћарска задруга Плантаже боровнице Ратаје	Ратаје	2018.	Гајење осталог дрвеног, жбуног и језгастог воћа
ЗЗ Fison Врање	Врање	2020.	Мешовита пољопривредна производња
ЗЗ Лани Вртогош	Врање	2022.	Гајење осталих једногодишњих и двогодишњих биљака

Извор: Агенција за привредне регистре.

Поред задруга наведених у Табели 23, према подацима Регионалне развојне агенције Пчињског округа, на територији Врањске Бање регистроване су следеће земљорадничке задруге: „Пољопривредна задруга произвођача и прерађивача плодови југа Врање“, основана 2019. године (гајење осталог дрвеног, жбуног и језгастог воћа), ОЗЗ „Агрохибрид“, Корбевац, основана 2003. године (гајење осталог дрвеног, жбуног и језгастог воћа), као и СП АИК Врање Земљорадничка задруга 4. јули Врањска Бања, основана 1990. године (услугне делатности у гајењу усева и засада).

Све наведене задруге су без финансијских извештаја или са Изјавама о неактивности у АПР.

Истовремено, према информацијама добијеним од члана Градског већа за ресор - пољопривреда, агроэкономија, развој села, екологија и заштита животне средине, на територији града Врање сектор задругарства није довољно развијен. Велики проблем задруга је недостатак континуираног развојног процеса, мали број задругара и коопераната, затим недостатак професионалног управљања и прерадних и складишних капацитета. Додатно, недовољна је заинтересованост пољопривредника за задружним удруживањем.

Из градског буџета за 2022. годину, задруге су имале право да користе подстицаје у оквиру мере 101 Инвестиције у физичку имовину пољопривредних газдинстава и мере 201.3 Органска производња (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање за 2022. годину).

У наредном периоду потребно је ефикасније радити на промоцији задружног организовања, уз подршку града Врање, ПССС Врање, локалних медија, невладиних организација и других релевантних учесника у руралном развоју.

1.4.4. Прерада пољопривредних производа у сектору предузетника и правних лица

Град Врање познат је по фабрици „Симка“ у области кондиторске индустрије, као и по компанији „Навип“, а.д. винарство Врање. Фабрика „Симка“ купљена је од стране компаније „Candy Rush“ из Београда и више не послује на територији Врања²⁰, док је након реструктурирања компаније „Навип“, а.д., она наставила да послује као „Навип винарство“, д.о.о., Врање.

Према подацима Агенције за привредне регистре, на територији града Врање крајем 2022. године регистровано је укупно 34 привредна друштва и чак 114 предузетника у области прераде пољопривредних производа.

У сектору прераде воћа и грожђа, успешно послује винарија „Алексић“ (<https://aleksicvinarija.rs/>), у оквиру које постоји и дестилерија. Поред тога, регистроване су још три дестилерије, од којих једна успешно развија бренд „Златна лула“ за ракију од шљива, која је званично и најбоља шљивовица Јужне Србије (<http://www.zlatnalula.com/index.html>).

Један од успешних произвођача јесте млада компанија „Valdoro“, специјализована за топлу прераду воћа и поврћа, која промовше сопствени бренд домаћег ајвара по традиционалној рецептури „Жути лист“ (<https://atelje-ukusa.rs/brand/zuti-list>; <https://belgradefoodshow.rs/izlagaci/pr-valdoro/>). Такође, у делатности прерада и конзервирање воћа и поврћа успешно послује земљорадничка задруга „Добра земља југа“, Врањска Бања, основана 2018. године, која је 2021. године имала пословни приход 27,5 милиона динара, односно 27,6 милиона динара у 2022. години (АПР).

У области кондиторске индустрије издваја се компанија „Плави камен“, д.о.о., Врање, која је изградила бренд „Amoretti“ (<http://www.amoretti.rs/onama/26/Podaci-o-firmi/>), а један број субјеката послује и у млинској и месној индустрији.

Фабрика за прераду млека не ради већ неколико година, а ово за последицу има низ проблема у дистрибуцији (откупу) свежег млека, са којима се свакодневно суочавају пољопривредници, те су потребна брза реаговања.

²⁰ Фабрика чоколаде „Симка“ се сели из Врања у Шабац, <https://www.juznevesti.com/Ekonomija/Fabrika-cokolade-Simka-se-seli-iz-Vranja-u-Sabac.sr.html>, 29. 6. 2021.

1.5. ПРОИЗВОДЊА И ТРЖИШТЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

1.5.1. Ратарска производња

Према подацима Пописа пољопривреде (2012) и Анкете о структури пољопривредних газдинстава, у Табели 24. дат је преглед структуре ПГ према величини и категорији земљишта који је значајан за ратарску производњу.

Табела 24. Газдинства према типу коришћеног пољопривредног земљишта

Опис	Година	ПГ**	КПЗ*	Окућница		Оранице и баште		Ливаде и пашњаци	
				ПГ	ha	ПГ	ha	ПГ	ha
Р. Србија	2012.	631.445	3.437.423	331.145	23.727	519.446	2.513.154	266.813	713.242
	2018.	564.541	3.475.894	356.360	22.126	491.125	2.571.580	246.774	676.724
Регион Јужне и Источне Србије	2012.	185.992	677.928	90.390	5.398	169.029	421.631	88.299	199.593
	2018.	242.636	1.035.998	97.383	5.525	150.333	460.046	73.708	195.838
Пчињска област	2012.	24.903	59.796	13.926	722	22.877	26.385	14.626	28.380
	2018.	22.291	84.114	15.673	902	20.488	31.333	14.528	29.428
Град Врање	2012.	6.854	16.859	2.953	189	6.134	8.592	4.008	6.650
	2018.	6.605	19.285	4.088	258	6.169	10.188	3.484	6.691

*КПЗ- коришћено пољопривредно земљиште, **ПГ – пољопривредно газдинство.

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава; Попис пољопривреде 2012.

На основу података из Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. година, на територији града Врања забележено је 6.605 пољопривредних газдинстава, на којима се обрађује 29.963 ha земљишта. Удео КПЗ града Врања у Пчињској области износи 34,4%, на нивоу Региона Јужне и Источне Србије је значајно мањи и износи 2,8%. У односу на КПЗ Републике Србије, тај удео је још мањи и износи 0,83%.

На територији града Врања, најзаступљеније категорије земљишта су оранице и баште (10.188 ha), ливаде и пашњаци (6.691 ha) и окућнице (258 ha). На основу Анкете о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године, забележено је присуство површина под сталним засадама: воћњаци (1.747 ha) и виногради (401 ha). Тако је удео у укупно коришћеном пољопривредном земљишту свих категорија земљишта распоређен на: 52,8% оранице и баште; 34,7% ливаде и пашњаци; 9% воћњаци; 2,2% виногради и 1,3% окућнице.

У поређењу са подацима из 2012. године; број пољопривредних газдинстава у 2018. години се смањило за 3,63%; док се коришћено пољопривредно земљиште повећало за 14,39%. Површине под ораницама и баштама повећала се за 18,6%; површине под ливадама и пашњацима повећала се за 0,62%; док су површине под окућницама повећале за 36,5%.

Укупне површине под ораницама и баштама у граду Врању (у 2018. години), бележе повећање 18,6%, у односу на 2012. годину. Жита се гаје на 7.206 ha обрадивих површина, што је 31,5% више у односу на 2012. годину. Производња махунарки у 2018. години бележи пораст са 74 ha (2012. година) на 356 ha - повећање од 380%. Површина под кромпиром бележи повећање у односу на површине забележене у 2012. години за 64,4% (526 ha у 2018. години). У 2018. години шећерна репа је засејана на 2 ha површине, што је повећање у односу на 2012. годину, када није било површина под овом културом. Површине под индустријским биљем нису бележиле промену у 2018. години у односу на 2012. годину и износе 21 ha. Површине под крмним биљем једине бележе пад у односу на 2012. годину, те је забележено смањење од 32% (1.444 ha).

Укупне површине под житима на територији града Врања у 2018. години бележе пораст од 31,5% у односу на 2012. годину и износе 7.206 ха. У сетвеној структури најзаступљенија је пшеница и крупник - 3.332 ха и чини 46,24% засејаних површина под житима. На другом месту налазе се површине на којима се гаји кукуруз за зрно - 3.140 ха и чине 43,6% засејаних површина. Површине под јечмом у 2018. години бележе пораст од 20,7% у односу на 2012. годину и износе 519 ха. Површине под овсем бележе пад од 27,5% у односу на 2012. годину и износе 116 ха. Раж се сејао на површини од 64 ха у 2018. години; што је за 30,6% више од забележених површина у 2012. години. У сетвеној структури у 2018. години, забележене су површине под дурум пшеницом (3 ха) и тритикалеом (30 ха), које у сетвеној структури забележеног Пописом пољопривреде нису постојале. Остала жита за зрно у 2018. години су сејана на површини од 1 ха.

Према подацима Управе за аграрна плаћања на дан 28.01.2023. године на територији града Врања, у сетвеној структури житарица (конвенционална производња), забележено је 2.924 ПГ са 2.280,6738 ха меркантилне пшенице. Меркантилни кукуруз је засејан на 1.760,9936 ха (2.670 ПГ). Меркантилни пиварски јечам засејан је на 3,647 ха (20 ПГ), меркантилни сточни јечам на 400,5729 ха (1.141 ПГ), меркантилни овас на 207,7762 ха (548 ПГ), меркантилни раж на 65,1502 ха (168 ПГ). Забележене су површине на којима су засејане меркантилне тритикале - 20,1924 ха (53 ПГ) и меркантилна хељда (7,4669 ха, 11 ПГ). Површине под семенсим усевом житарица обухвата 61,2371 ха (5 ПГ), док се остале житарице (наполица, спелта, пиринач, итд.) налазе на 0,1996 ха (3 ПГ).

На територији града Врања површине под махунаркама (2018. година) бележе повећање у односу на 2012. годину. У 2018. години забележена је производња на 356 ха, што је за 381% више у односу на 2012. годину.

Површине под индустријским биљем нису бележиле промене у 2018. години у односу на податке из Пописа пољопривреде 2012. године и износе 21 ха. У структури индустријског биља на територији града Врања, највеће површине у 2018. години засејане су сојом (20 ха) и уљаном репицом (1 ха). Остале категорије индустријског биља у 2018. години нису забележене, а постојале су у Попису 2012. године (дуван, сунцокрет, лековито и ароматично биље).

Према подацима Управе за аграрна плаћања на дан 28.01.2023. године на територији града Врања, у сетвеној структури индустријског биља (конвенционална производња), забележене су површине под меркантилном шећерном репом на 0,3065 ха (4 ПГ); меркантилна соја (1,2519 ха, 4 ПГ). Забележене су површине под сирком метлашем на 1,1632 ха (3 ПГ), меркантилни сунцокрет на 0,1091 ха (1 ПГ) и дуван берлеј на 0,2461 ха (1 ПГ). Забележене су и површине под меркантилном уљаном репицом на 0,1060 ха (1 ПГ) и меркантилном уљаном тиквом – 0,1900 ха (1 ПГ).

Укупна производња крмног биља у 2018. години забележила је пад од 32% у односу на површину забележену у 2012. години. Подаци о сетвеној структури крмног биља није забележена у Анкети о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године.

Према подацима Управе за аграрна плаћања на дан 28.01.2023. године, на територији града Врања у сетвеној структури крмног биља (конвенционална производња), забележене су највеће површине под заснованим ливадама (сејаницама) - 1.103,8621 ха (1.265 ПГ), детелина на 920,3506 ха (1.573 ПГ) и луцерка на 885,1341 ха (1.510 ПГ). Присутне су површине под природним ливадама - 546,5878 ха (523 ПГ), пашњацима - 182,099 ха (425 ПГ) и грахорицом - 103,3452 ха (219 ПГ). Мање површине заузима силажни кукуруз са 12,0981 ха (34 ПГ); сточни грашак са 10,5768 ха (29 ПГ) и семенски усев крмног биља са 2,7831 ха (11 ПГ). Остало крмно биље (жути звездан, еспарзета, сточна репа, крмни боб, итд) заузима 17,7103 ха (49 ПГ).

1.5.2. Производња поврћа и печурака

У производњи *поврћа* на подручју града Врања највише је заступљена производња паприке, купуса и парадајза.

Производња поврћа на подручју града Врања одвија се на укупно 610 ха. Од укупног броја газдинстава на подручју града Врања 39%, односно 2.601 газдинство бави се повртарском производњом.

Посматрано са становишта економске величине газдинства на којима се одвија производња поврћа, најзаступљенија су газдинства која се сврставају у категорију вредности од 2 до 4 хиљада евра. На територији града Врања забележено је 836 газдинстава која припадају овој категорији економске величине, што чини 32,4% укупног броја газдинстава које се баве производњом поврћа.

Према заступљености, следе газдинства која се сврставају у категорију вредности од 4 до 8 хиљада евра, односно категорију од 8 до 15 хиљада евра, а која броје 815, односно 548 газдинстава и имају учешће од 31,3 односно 21,1% у укупном броју газдинстава које се баве повртарском производњом на територији града Врања.

У категорији вредности до 2 хиљада евра, забележено је 277 газдинстава док 112 пољопривредних газдинстава карактерише економска величина од 15 до 25 хиљада евра. Њихово учешће у укупном броју газдинстава у систему повртарске производње града Врања износи 10,6, односно 4,3%. Остале категорије економске величине газдинства заступљене су у малом броју.

Посматрано са становишта структуре према типу производње, доминантно је заступљена производња на отвореном пољу која је намењена за потрошњу у свежем стању, а која се одвија на 427 ха, односно 70% укупних површина под поврћем на територији града Врања. Целокупна производња поврћа која је намењена потрошњи у свежем стању одвија се на више од 2 хиљаде пољопривредних газдинстава. Следи производња поврћа у стакленицима и пластеницима која се одвија на 172 ха, а у овом типу производње учествује више од 900 газдинстава. Производња поврћа на отвореном пољу која је намењена за индустријску прераду одвија се на свега 11 ха. На територији града Врања у овом типу производње поврћа укључено је 14 газдинстава (*Графикон 6.*).

Графикон 6. Структура површина под поврћем на територији града Врања према типу производње

Извор: Републички завод за статистику, Београд.

Према подацима УАП - Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања (28.01.2023. године, збирни подаци за Врање и Врањску Бању), од повртарских врста које се гаје на територији града Врања највеће површине заузима паприка, чија се

производња одвија на 64 ha. Према величини површина следе пасуљ и конзумни црни лук који се производе на 46, односно 30 ha. Купус и парадајз се гаје на 15 и 14 ha, производња лубенице и белог лука одвија се на по 5 ha, а грашак и мрква производе се на 4 ha, односно 3,2 ha. Производња коренастог поврћа (цвекла, ротква, ротквице) врши се на 3,6 ha, док се остале повртарске врсте које се гаје на територији града Врања гаје на површинама које се појединачно крећу у интервалу од 0,1 до 2,3 ha (тиквице, целер, салата, плави патлиџан, спанаћ, першун, краставци, корнишони, кукуруз шећерац, боранија, диње, тикве). Производња поврћа у заштићеном простору одвија се на 24 ha.

Повртарска производња у граду Врању треба да се развија због повољних агроколошких услова који карактеришу ово подручје, али и због непосредне близине међународног тржишта.

Производња поврћа мора да буде високо интензивна да би ценовно била конкурентна поврћу које се увози из земаља са изузетно повољном климом за повртарску производњу (Северна Македонија, Турска, Албанија).

Значајно за развој повртарске производње на територији града Врања је и повећање производње у пластеницима и стакленицима, што би омогућило континуирано снабдевање циљних тржишта различитим врстама поврћа.

На територији града Врања послује више од десет регистрованих произвођача *печурака* и једно привредно друштво (д.о.о.) које се бави производњом и откупом печурака, пре свега шампињона, али и на територији целе Пчињске области. У производњи печурака учествују следећи произвођачи: П.Г. „Зоран Петрићевић“, П.Г. „Драгослав Томић“, П.Г. „Јелена Томић“, П.Г. „Далибор Димитријевић“, П.Г. „Александар Стошић“, П.Г. „Саша Стојковић“, П.Г. „Александар Зафировић“, П.Г. „Даниел Величковић“, П.Г. „Гордана Ристић“, П.Г. „Сања Митровић“, П.Г. „Горан Здравковић“. Важно је напоменути да је ово највећа удружена групација произвођача шампињона у Србији на територији једне Локалне самоуправе.

Према подацима Управе за аграрна плаћања - Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања (28.01.2023. године), производња гајених печурака на територији града Врања одвија се на површини од 1,2 ha.

Укупна производња печурака (шампињона) на територији града Врања креће се од 50 до 70 тона годишње. Укупну количину произведених печурака на територији града организовано откупљује фирма “ФУНГИ ФООД 2019“ д.о.о., Врање, која уједно својим кооперантима обезбеђује комплетан материјал за производњу и узгој шампињона у затвореном простору, као и складиштење у модерно опремљеним хладњачама. Укупна количина шампињона пласира се на тржишту Србије, као и на тржишту Северне Македоније. На основу анализе постојећих тржишних потреба, као и могућности ширења пласмана овог производа на нова тржишта, пре свега Босну и Херцеговину и Црну Гору, наведена производња, од 50 до 70 t, шампињона на територији града Врања могла би се увећати на минимум 150 t.

1.5.3. Воћарско-виноградарска производња

У воћарској производњи на територији града Враћа доминантно је заступљена производња шљиве, а следе површине под јабуком, малином, крушком, орахом и дуњом. Производња се претежно одвија на екстензивним воћњацима.

Од укупног броја пољопривредних газдинстава на подручју града Враћа 72,9%, односно 4.858 газдинстава бави се производњом воћа, док се производња грожђа одвија на 1.483 газдинства.

Посматрано са становишта економске величине газдинства на којима се одвија производња воћа, најзаступљенија су газдинства која се сврставају у категорију вредности од 2 до 4 хиљада евра. На територији Града забележено је 1.720 газдинстава која припадају овој категорији економске величине, што чини 35,4% укупног броја газдинстава која се баве производњом воћа. Следе газдинства која се сврставају у категорију вредности од 4 до 8 хиљада евра, односно категорију од 8 до 15 хиљада евра, а која броје 1.429, односно 826 газдинстава и имају учешће од 29,4, односно 17,0%. Затим, следе газдинства економске величине до 2 хиљаде евра и газдинства вредности од 15 до 25 хиљада евра, која броје 697, односно 154 газдинства, и имају учешће од 14,3, односно 3,2% у укупном броју газдинстава у систему воћарске производње града Враћа. Остале категорије економске величине газдинства заступљене су у значајно мањем броју броју.

Значајно је навести да је у производњи воћа забележено једно газдинство које према економској величини припада категорији вредности од 100 до 250 хиљада евра (претежно производња малине), док газдинства веће економске величине на територији града Враћа нису евидентирана.

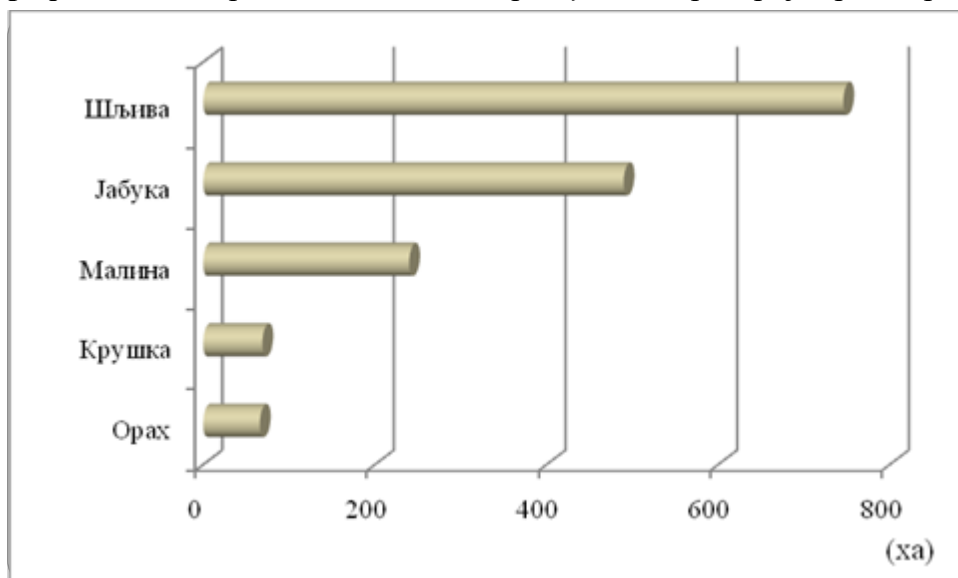
Најзаступљенија категорија економске величине газдинстава која производе грожђе су газдинства која се сврставају у категорију вредности од 2 до 4 хиљада евра (504 газдинства), на којима се производња одвија на укупно 99 ha. Следе газдинства у категорији вредности од 4 до 8 хиљада евра (463 газдинства), а виноградарска производња на овим газдинствима одвија се на укупно 110 ha. Наведене категорије економске величине газдинстава, са учешћем од 34,0, односно 31,2%, имају доминантну улогу у производњи грожђа на територији града Враћа.

Следе газдинства која се сврставају у категорију вредности од 8 до 15 хиљада евра, односно категорију до 2 хиљаде евра, а која броје 303, односно 152 газдинства и имају учешће од 20,4, односно 10,2% у укупном броју газдинстава које се на територији Града баве виноградарством.

У категорији вредности од 15 до 25 хиљада евра забележено је 50 газдинстава, док 10 пољопривредних газдинстава карактерише економска величина од 25 до 50 хиљада евра. Њихово учешће у укупном броју газдинстава које се баве производњом грожђа износи 3,4, односно 0,7%. Остале категорије економске величине газдинства нису евидентиране.

Од укупне површине коришћеног пољопривредног земљишта на територији града Враћа, производња воћа одвија се на 1.747 ha. Доминантно учешће у производњи има шљива чија се производња одвија на 746 ha, што чини 42,7% укупних површина под воћем на подручју Града. Следе јабука и малина чија се производња одвија на 490, односно 240 ha, што чини 28,0%, односно 13,7% укупних површина под воћем. Производња крушке одвија се на 69 ha, што чини 3,9% површина, док се орах и дуња гаје на 66, односно 60 ha, што представља 3,8, односно 3,4% укупних површина на којима се одвија воћарска производња на територији града Враћа (Графикон 7.).

Графикон 7. Површине под воћем и грожђем на територији града Врања

Извор: Републички завод за статистику, Београд.

Остале воћне врсте које су заступљене у воћарској производњи (вишња, лешник, боровница, купина, кајсија, бресква) имају појединачно учешће у површинама које се креће од 0,1 до 1,3%.

Производња *грожђа* на територији града Врања одвија се на 401 ха. У производној структури нешто веће учешће имају стоне сорте грожђа за конзумирање у свежем, односно прерађеном стању. Производња ових сорти грожђа одвија се на 169 ха, односно 42,1% површина вод виноградима. Следе сорте за производњу црвеног и розе вина и сорте за производњу белог вина које се гаје на 157, односно 44 ха, а у укупним површинама учествују са 39,2%, односно 11,0%. Значајно је поменути да се сорте грожђа за производњу вина са географским пореклом узгајају на 30 хектара, што чини 7,5% укупних површина под грожђем на територији града Врања.

Према подацима Управе за аграрна плаћања - Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања (28.01.2023. године), од воћарских врста које се гаје на територији града Врања, највеће површине заузима шљива која се производи на 599 ха. Према величини површина следе малина и јабука које се производе на 271, односно 204 ха. Дуња и орах гаје се на 43, односно 33 ха, производња крушке и лешника одвија се на по 31 ха, а јагода и купина производе се на 22 ха, односно 15 ха. Производња кајсије и трешње врши се на 6,9, односно 5,7 ха. Остале врсте воћа на територији града Врања гаје се на површинама које се појединачно крећу у интервалу од 0,5 до 2,3 ха (мушмуле, рибизла огрозд, аронија, бадем, кикирики, пистаћи, шипурак, дрен, глог, дуд, брескве и нектарине). Производња грожђа на територији града Врања одвија се на 225 ха. Грожђе винских сорти гаји се на 168 ха, док се производња стоног грожђа врши на 57 ха.

На основу структуре воћарске производње, може се закључити да су заступљене воћне врсте одговарајуће у односу на климатске услове који карактеришу територију града Врања. Постоје повољни услови за развој воћарства и виноградарства и у наредном периоду овај вид пољопривредне производње требало би подстицати.

1.5.4. Производња ароматичног, лековитог и зачинског биља

Лековите биљке рудералне флоре града Врања, односно коровске или самоникле су по неком истраживањима сврстане у 53 врсте или подврсте и варијетете. Ово указује на богатство биодиверзитета овог подручја (Јовановић М., 2003).

У погледу узгоја лековитог биља на територији града Врања, четири пољопривредна газдинства се баве органском производњом лековитог биља (Сл. гласник града Врања бр. 7/2017, стр 549). На основу података у Регистру пољопривредних газдинстава који се односе на град Врање (Управа за аграрна плаћања Број:/-00-35/2022-06 од 28.01. 2023. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републике Србије) табеларно су приказани произвођачи лековитог биља и површине на којима се гаје одређене лековите и ароматичне биљке (Табела 25.).

Табела 25. Укупан број пољопривредних газдинстава који се баве конвенционалном производњом лековитог и ароматичног биља и површина на којој се ова производња одвија на територији града Врања и Врањске Бање

Лековито и ароматично биље (конвенционална производња)	Број пољопривредних газдинстава	Површина (ha)
Град Врање		
Нана	3	0,9284
Коприва	2	0,1820
Остало лековито биље (невен, хајдучка трава, мајчина душица, жалфија)	10	2,5709
Остало ароматично биље (босиљак, анис, коријандер)	4	0,8936
Семенски усев ароматичног биља	1	0,7464
Укупно	20	5,3213
Врањска Бања		
Остало лековито биље (невен, хајдучка трава, мајчина душица, жалфија)	1	0,6323
Остало ароматично биље (босиљак, анис, коријандер)	1	0,3916
Укупно	2	1,0239
Укупно град Врање и Врањска Бања	22	6,3452

Извор: Регистар пољопривредних газдинстава РС, Управа за аграрна плаћања Број:/-00-35/2022-06 од 28.01. 2023. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републике Србије

На основу презентованих података, може се констатовати да се од укупне територије града Врања (860 km²) на свега 0,0074 % површине узгаја лековито и ароматично биље. У односу на потенцијал и могућности овог подручја, ово је показатељ слабе развијености ове делатности. У овом смислу треба подстицати унапређење ове делатности у циљу диверзификовања пољопривредне делатности, а у контексту одрживог развоја. На територији града Врања производња лековитог и ароматичног биља је по типу конвенционална и нису регистровани пољопривредни произвођачи који се баве

органиском производњим овог биља. У том смислу треба предузимати подстицајне мере да би се развила и органска производња.

Производња лековитог биља је рентабилна и уз релативно мало почетних средстава на малом простору може се доћи до добре зараде. По економској рачуници, са 10 ари земљишта посађеним белим слезом у једној сезони може се зарадити 100.000 динара, а улагање је 20.000 динара²¹.

У Врању, компанија „Шумско благо-МЗС“ из насеља Бреснице је породична фирма која се 25 година бави откупом и прерадом шумског воћа, печурака, шумских плодова и лековитог биља. Ова компанија откупљује лековито биље са околних плантажа. Невен, матичњак и хајдучку траву након откупа мељу и као полупроизвод пласирају на домаће и аустријско тржиште²².

У оквиру манифестације Пети пчеларски сајам југоисточног Балкана у Врању је у септембру 2022. године организован Трећи сајам лековитог, зачинског, украсног биља и пчелињих производа. У оквиру сајма сем домаћих излагача било је и излагача из земаља региона. Сајам је окупио произвођаче и стручњаке који су држали предавања о лековитом биљу. Сајам је био и прилика за уговарање производње и пласман лековитог, зачинског и ароматичног биља²³.

1.5.5. Производња цвећа

Производња цвећа и украсног биља као специфична и високо интензивна производња има све већи потенцијал, јер је тренд потрошње цвећа у свету и Србији у успону.

У Пчињској области постоји неколико већих произвођача цвећа који су опредељени на ову врсту производње, мада постоје и неки којима је то хоби и не производе неке веће количине цвећа. Највећа пољопривредна газдинства, произвођачи цвећа на територији Врања налазе се на територији Вртогош, Собина, Тибуце. То су три велика газдинства која се озбиљно баве цвећарством и производе велики број резаног, саксијског и баштенског цвећа који прелази у зависности од врсте од 1.000 па до 40.000 комада.

Према подацима о пољопривредним газдинствима на територији града Врања и Врањске Бање од стране координатора, када је у питању цвећарство може се утврдити да постој већи број газдинстава који се баве овом врстом производње. Када су у питању газдинства која производе семе луковице, гомоља и саднице цвећа, постоје 3 газдинства, 2 у Врању и једно у Врањској Бањи. Што се тиче газдинстава која гаје цвеће на отвореном простору, постоје 6 газдинстава у Врању и 3 газдинства у Врањској Бањи, што је укупно 9 регистрованих газдинстава. Међутим, када су у питању газдинства која гаје цвеће у заштићеном простору, њих је више и у Врању се налази 14 газдинства и још 4 која се налазе на територији Врањске Бање, па их у укупном збиру има 18 газдинстава. У групи под осталим цвећем налази се 1 газдинство у граду и још 3 у Врањској Бањи, што је још 4 газдинстава која су опредељена на цвећарску производњу.

Цвећари су на нивоу Пчињске области основали удружење, а град Врање пружа подршку цвећарима кроз одобравање средстава за куповину опреме за унапређење процеса производње и проширење асортимана производа. На првом Међународном сајму лековитог, зачинског, украсног биља и пчелињих производа у Врању, Градска Управа је донела одлуку да се осим помоћи пчеларима издвоје средства и за цвећаре. Новчана

²¹ <https://sputnikportal.rs/20220220/ekonomске-tajne-lekovitog-bilja-lepa-prica-sa-juga-srbije-1134538543.html>

²² <https://www.ekapija.com/news/2648065/sumsko-bлаго-iz-bresnice-kod-vranja-stize-do-evrope-u-planu-prosirenje>

²³ <https://srda.rs/med-i-lekovito-bilje-peti-pcelarski-sajam-jugoistocnog-balkana-17-septembra-u-vranju/>

средства имају за циљ да додатно поспеше развој постојећих предузетника, уз субвенције које Република Србија већ издваја.

Цвеће се продаје на територији Републике Србије путем сајмова, на пијацама у директној продаји. Највећи приход остварује се током пролећа и за празник Дан жена - 8. март. Цвећари стално повећавају обим производње и асортиман производа, како би адекватно одговорили на стално растућу потражњу за цвећем. На територији града Врања постоји велики број цвећара, а њихов број се повећава из године у годину. Због већег интересовања купаца за цвеће, произвођачи повећавају производњу и проширују асортиман.

1.5.6. Сточарство

По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, на подручју града Врања било је 12.203 УГ на 4.975 ПГ (од чега је 12.185 условних грла на 4.973 ППГ, док је 14 УГ било на газдинству 1 правног лица и 3 УГ на газдинству 1 предузетника). Према подацима Пописа пољопривреде 2012, на подручју града Врања је на 5.271 пољопривредних газдинстава било је 14.451,05 условних грла (УГ) стоке. Од овог броја 13.240,19 условних грла је било на 5.266 ППГ, док је 1.133,86 УГ било на газдинству 3 правна лица и 77 УГ на газдинству 2 предузетника. Како се може видети на основу наведених података, у периоду од 2012. до 2018. године остварено је смањење броја условних грла стоке и смањење броја пољопривредних газдинстава који се баве сточарском производњом. Овакво кретање броја УГ је у складу са кретањем наведених показатеља на нивоу Републике Србије.

На основу броја условних грла стоке на 100 ха КПЗ, односно показатеља индекса густине сточног фонда може се видети да је на подручју града Врања сточарство развијеније у односу на ниво Републике Србије (Табела 26.).

Табела 26. Индекс густине сточног фонда, 2018.

Опис	Број условних грла	Број УГ на 100 ха КПЗ
Република Србија	1.933.840	55
Град Врање	12.203	63
Врање	9.700	62
Врањска Бања	2.502	69

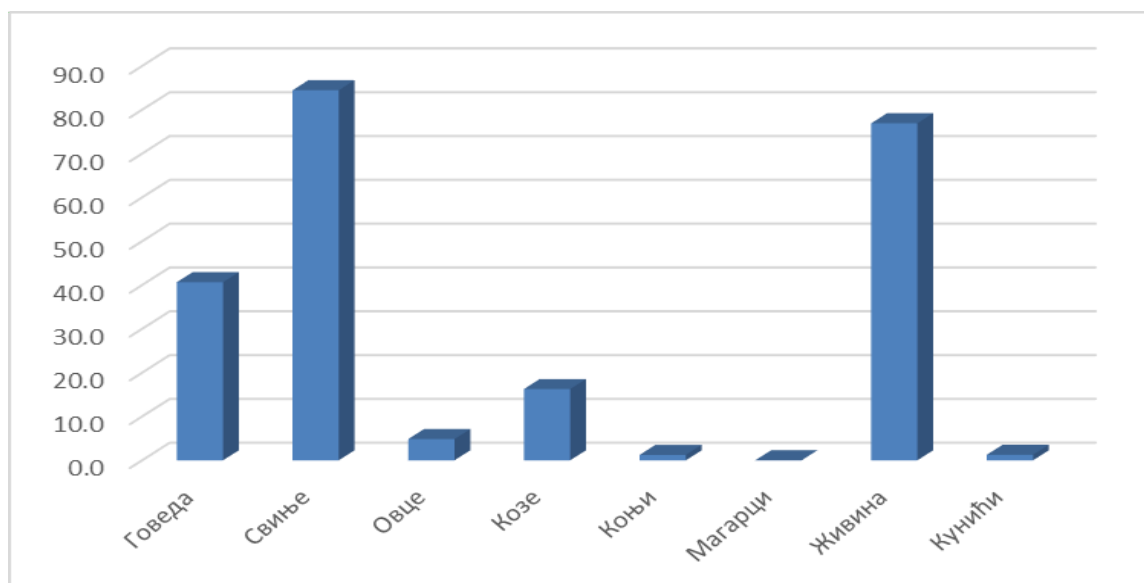
Индекс густине сточног фонда на нивоу ЕУ-28 у 2010. години износио је 78 условних грла/100 ха КПЗ (Eurostat, 2013).

Извор: РЗС. Анкета о структури пољопривредних газдинстава, 2018.

Скоро па целокупан број условних грла стоке се налази на породичним пољопривредним газдинствима (99,8%), односно по подацима из 2018. године постоји само једно правно лице (са 14 УГ) и један предузетник (са 3 УГ) који се баве сточарском производњом. Од укупног броја газдинстава која се баве сточарском производњом, свега 21,0% се налази на подручју градске општине Врањска Бања.

Сточарском производњом се бави 74,6% укупног броја пољопривредних газдинстава на подручју Града. На највећем броју газдинстава која се баве сточарском производњом налазе се свиње (84,5%), а велики број газдинства има и живину (76,9%). Узгојем говеда бави се 40,6% ПГ, узгојем коза 16,3%, док су остале сточарске производње заступљене на мањем броју газдинстава (Графикон 8.).

Графикон 8. Структура газдинстава која гаје стоку на подручју града Врања (у %)

Извор: РЗС, Анкета о структури пољопривредних газдинстава 2018. године.

Говедарство. На подручју града Врања налази се 6.611 грла говеда на 2.022 пољопривредна газдинства, а говедарском производњом се бави 40,6% газдинстава која се баве сточарском производњом (Анкета о структури пољопривредних газдинстава 2018. године). Највећи број газдинстава који се бави говедарском производњом, преко 50% (52,5%) има 1-2 грла говеда, а такође је велико учешће и газдинстава са 3-9 грла говеда (43,3%). Учешће газдинстава са 10-19 грла и 20-29 грла је готово занемарљиво (износи 3,6%, односно 0,5%), а само једно газдинство има 30-49 грла. На подручју града Врања нема газдинства са 50 и више грла говеда. Анализом броја грла говеда по газдинству, уочава се да је ситуација на подручју града Врања неповољнија у односу на ниво Републике, где је највеће учешће газдинстава које држе 1-2 грла (43,1%).

Према подацима Регистра пољопривредних газдинстава (УАП, 2023. година), у 2023. години, на подручју града Врања у конвенционалној говедарској производњи има 6.117 грла на 1.286 фарми (у Врању 5.179 говеда на 1.073 фарми и на подручју Врањске Бање 213 фарми са 938 грла).

Према процени ПССС Врање (27.12.2022. године), у оквиру говедарства, производња млека је слабо развијена, док је нешто повољнија ситуација када се ради о тову јунади. Пољопривредни произвођачи који се баве товом и на газдинству имају значајнији број јунади у турнусу, налазе се у околини града Врања, односно у приградским насељима (ПССС Врање, 27.12.2022. године).

Свињарство. По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. на подручју града Врања је било 12.537 свиња на 4.202 пољопривредна газдинстава. Анализом броја грла свиња по газдинству, уочава се да у укупном броју газдинстава које се баве овом производњом највеће учешће имају ПГ на којима се налази 1-2 грла (67,8%). Значајније учешће имају и газдинства са 3-9 грла свиња (26,8%), док газдинства са већим бројем грла имају ниско учешће (испод 5%).

У 2023. години на подручју града Врања, по подацима Регистра пољопривредних газдинстава (УАП, 2023. година), у конвенционалној свињарској производњи има 3.208 грла на 804 фарме (од чега је на подручју Врања 2.733 свиња на 660 фарми и на подручју Врањске Бање 144 фарме са 475 грла).

На подручју града Врања, по подацима ПССС Врање, нема већих произвођача из ове сточарске производње (ПССС Врање, 27.12.2022. годинне).

Овчарство. Овчарском производњом на подручју града Врања се бави 241 газдинство, на којем се по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. године налазило 6.202 грла оваца. Највеће је учешће газдинстава (ако се анализира број грла која се налазе на газдинствима) која имају између 3 и 9 грла оваца (35,6%), потом 10-19 грла (25,9%) и 20-49 грла (25,5%). Учешће газдинстава које имају 50-99 грла је исто значајно и износи 10,5%, док је учешће газдинстава која имају преко 100 грла оваца изузетно ниско (100-199 грла (2,1%) и 200-499 грла (0,4%, односно, свега једно газдинство).

У Регистру пољопривредних газдинстава (УАП, 2023. година) у 2023. години у конвенционалној овчарској и козарској производњи (подаци су приказани заједно) на подручју града Врања има 399 фарми са 10.459 грла оваца и коза (од чега је 337 фарми на подручју Врања са 9.552 грла и 62 фарме са 907 грла у Врањској Бањи).

На подручју града Врања има 10-так газдинстава која имају већи број грла оваца (150-300 грла) и тржишно су оријентисана. Ова газдинства су већином лоцирана на подручју насеља Катун, Купинице и Доње Жапско, а произвођачи који се баве узгојем оваца користе пашњаке (ПССС Врање, 27.12.2022. године).

Козарство. На подручју града Врања се козарством бави 809 пољопривредних газдинстава (по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. године) на којима се налази 3.835 коза. Целокупна козарска производња се налази на породичним газдинствима. Највећи број газдинстава која се баве овом производњом има 3-9 грла (48,3%), 1-2 грла држи 44,6% газдинстава, док је учешће газдинстава која имају 10-19 грла и 20-49 грла испод 5%. Већи број коза (50-99 грла) има само једно газдинство на подручју Града Врања. Према подацима ПССС Врање газдинства која се баве козарском производњом користе пашњаке (ПССС Врање, 27.12.2022. године).

Живинарство. По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. на подручју града Врања се налази 129.365 грла живине на 3.827 газдинстава. Карактеристика ове гране сточарства на подручју града Врања је да газдинства имају мањи број грла. Код узгоја кокошки носиља највеће је учешће газдинстава (96,9%) која држе 1-49 грла. Када се ради о узгоју бројлера, такође је изузетно високо учешће газдинстава на којима има 1-49 бројлера (88,2%), а затим газдинстава која имају између 50 и 99 бројлера (10,7%).

По подацима Регистра пољопривредних газдинстава у 2023. години, у конвенционалној живинарској производњи на подручју града Врања има 92.080 грла живине на 744 фарме (од тога је 60.932 грла на 619 фарми у Врању, док је на подручју Врањске Бање 125 фарми са 31.148 грла (УАП, 2023. година). На подручју града Врања не постоје велике живинарске фарме (ПССС Врање, 27.12.2022. године).

Остале животиње. На подручју града Врања у конвенционалној производњи (по подацима Регистра пољопривредних газдинстава) у 2023. години, регистровано је 42 фарме на којима се узгаја 98 грла коња, магараца, мула и мазги (у Врању 37 фарми са 78 грла и у Врањској Бањи 5 фарми са 20 грла). Поред тога, у Регистар је уписано и 15 фарми на којима се узгаја 276 грла осталих животиња (13 фарми са 256 грла у граду Врању и у Врањској Бањи 2 фарме са 20 грла) (УАП, 2023. година).

1.5.7. Пчеларство и рибарство

Пчињској области припада град Врање, која по Попису из 2012. године има 491 газдинство која се бави пчеларством са укупним бројем пчелињих друштава од 9.967 хиљада, од тога је 9.427 кошница са покретним саћем и 540 кошница са непокретним саћем. Обрачуном град Врање по броју газдинстава учествује са 27,5% у Пчињској области и са процентом укупног броја пчелињих друштава од 31,8%. У односу на Републику Србију, Пчињска област учествује са 5,7% газдинстава која су опредељена на пчеларску производњу и са 4,7% пчелињих друштава, што је и приказано у Табели 27.

Табела 27. Преглед стања пчеларства у Пчињској области и Републици Србији, у хиљ.

	Број газдинстава	Број пчелињих друштава	Број кошница са покретним саћем	Број кошница са непокретним саћем
Пчињска област	1782	31324	28459	2816
Град Врање	491	9967	9427	540
Р. Србија	31287	668120	610829	54193

Извор: РЗС Попис Пољопривреде 2012. Београд

Према Анкети о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године, број газдинстава која се баве пчеларском производњом смањен је за 5,7% у односу на 2012. годину у Републици Србији, али се укупан број пчелињих друштава повећао за 46%, што значи да су поједина мања газдинства престала да се баве пчеларством (само за сопствену потребу), а она већа газдинства којима је производња била исплативија повећали су број пчелињих друштава. Према истраживањима у 2018. години, број кошница пчела има растући тренд од 2008. до 2018. године.

Када је у питању пчеларска производња (према подацима радних група и координатора за град Врање), постоји повећање броја газдинстава у 2023. години, са 491 на 525 газдинстава, а заједно са 67 газдинстава која се налазе у општини Врањска Бања има их 592, што је укупно повећање за 20,6%.

Када су у питању пчелиња друштва која постоје у граду Врању (23.003) и Врањској Бањи (3.298), тај број је много већи и укупно износи 26.301 пчелињих друштава. У односу на Пчињску област, то је 73,4% учешћа града Врања у збирном броју пчелињих друштава. Постоји и 1 газдинство које се налази у органској производњи са 4 пчелиња друштва.

Према послатим подацима из Савеза пчеларских организација Србије (СПОС) постоје три удружења: Матица, Пчелица и Врањска Бања.

Највећи број чланова у 2023. години има удружење „Матица” које броји 151 члана, који имају укупан број кошница од 10.248 и остварују принос 98,24 тона, од чега највише багремов мед - 88.69 тона и ливадски мед - 5.8 тона, нешто мало сунцокретов, цветни, шумски и мешани мед. Удружење „Пчелица” има 33 члана, који имају 1.547 кошница и укупан принос од 14,54 тона, од чега је најзаступљенији багремов мед са 13,91 тона, ливадски 330 kg и шумски 300 kg. Удружење „Врањска Бања“, има 17 чланова који имају укупно 1.301 кошницу и принос од 23 t, багремов мед 21,6 t и 400 kg мед багремац и нешто мало мешаног меда.

Упоређивањем података за период 2019-2023. година, може се закључити да се укупан број кошница повећава током година, док се посматрано по Удружењима може закључити да постоје осцилације како у броју кошница тако и у броју чланова, што се све одржава и на кретање укупног приноса (Табела 28.).

Табела 28. Приказ пчеларских удружења на територији Враћа 2019-2023. година

Година	Удружење	Број чланова	Укупно кошница	Укупан принос меда (t)	Багремов мед	Ливадски мед	Шумски мед	Мешани мед
2023.	Матица	151	10.248	98,24	88,69	5,8	150	1,5
	Пчелица	33	1.547	14,54	13,91	330	300	0
	Врањска Бања	17	1.301	23	21,6	0	0	1
2022.	Матица	161	9.252	69,42	53.725	6.325	9,37	0
	Пчелица	39	1.718	9,89	8,87	0	870	150
	Врањска Бања	11	773	8,77	8,55	220	0	0
2021.	Матица	122	7.635	10,55	7,82	1,46	0	1,2
	Пчелица	24	1.978	4,36	3,2	0	300	860
	Врањска Бања	10	766	1,49	1,49	0	0	0
2020.	Матица	126	7.457	52,02	29,88	17,52	1,1	3,52
	Пчелица	21	1.731	9,9	9	0	0	0
	Врањска Бања	9	860	0	0	0	0	0
2019.	Матица	120	6.721	82,35	64,7	11,99	2,7	2,58
	Пчелица	24	1.758	0	0	0	0	0
	Врањска Бања	12	698	0	0	0	0	0

Извор: Савез пчеларске организације Србије

Према Табели 28. и прорачуну, може се утврдити да је удружење „Матица” најбројније по броју чланова и броју кошница, као и по укупном приносу. Иако по броју чланова није неко велико повећањет али када је у питању укупан број кошница постоји константно повећање, па је тако од укупних 6.721 кошница у 2019. години достигло повећање за 65,6% у 2023. години што укупно износи за 3.527 кошница, што се примећује и по укупном приносу.

На основу података наведених у Табели 28., можемо закључити да је Удружење „Пчелица“ највећи број чланова имало у 2022. години (39) док је највећи број кошница имало у 2021. години (1978). Удружење је током 2023. године остварило највећи принос од 14,54 t иако је имало мањи број кошница у односу на претходне године.

Када је у питању удружење Врањска Бања, највише има осцилација у броју чланова, укупног броја кошница и укупног приноса. Према приложеним подацима може се увидети да највећи број чланова има у 2023. години (17) као и укупан број кошница од 1.547, што се одразило и на повећање укупног приноса. Ако као базну годину узмемо 2019. , у 2023. години уочава се повећање укупног броја кошница за 53,6%

У Врању се последњих 5 година одржава велики сајам Југоисточног Балкана у организацији СПОС-а уз подршку Града Врања и Туристичке Организације Врања, а у сарадњи са Друштвом пчелара „Матица“ из Врања. Наведени сајам је један од већих сајмова на Балкану, који има велики број излагача и посетилаца из Републике Србије али и иностранства, пре свега из Републике Северне Македоније, Албаније, Бугарске, Грчке, Републике Српске, Турске и Црне Горе. Пчеларска опрема Пчињске области је изузетног квалитета са коректном ценом продаје. У граду Врању се од 2020. године у исто време одржава и сајам под називом „*Међународни Сајам лековитог, зачинског, украсног биља и пчелињих производа*“, што је и добра прилика да се људи упознају са овом врстом производње и могућности да остваре зараду. Удружење „Пчелица“ озбиљно ради на пласману својих производа и има добру сарадњу са произвођачима меда из Старог Нагоричана, једине српске општине у Северној Македонији. Са њима размењују искуства и савете како да се изборе против болести и штеточина које нападају пчелињаке, као и о унапређењу пчеларске производње. На сајму се одржавају и предавања познатих стручњака која су од великог значаја за производњу меда и лековитог биља, као и коришћења пчеларских производа.

Пчеларство као грана пољопривреде је значајна привредна грана, јер уз мед ту су и млеч, полен и саће у меду који се користе у исхрани и козметици и који доносе профит произвођачу, а и саме пчеле имају важну улогу у опрашивању биљака. Због свега наведеног, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије у сарадњи са Савезом пчеларских организација Србије се трудило да у предходном периоду пчеларима помогне у смислу субвенција и подстицаја да би пчеларска газдинства проширила своју производњу, а уједно и пружиша шансу младим пчеларима којих у последње време има све више у овој производњи.

Када је у питању рибарство у Пчињској области, узгојем рибе бави се само 5 газдинстава. У граду Врању има у 2023. години 5 газдинстава са укупно 126.500 риба које се налазе у конвенционалној производњи на површини од 0,1164 ha.

1.5.8. Органска производња и прерада

Органска ратарска производња

На основу података за регион Јужне и Источне Србије, забележен је тренд развоја органске биљне производње у периоду од 2013-2019. године, са значајним растом у 2018. и 2019. години (Органска производња у Србији 2020, Serbia Organica).

Према подацима Групе за органску производњу МПШВ (Расподела по биљним врстама 2021. година), на територији Пчињског округа у 2021. години од култура које су произведене на органски начин, најдоминантнији су: јечам (0,9998 ha у периоду конверзије + 0,1120 ha у органском статусу); кукуруз (1,5236 ha у периоду конверзије + 0,0389 ha у органском статусу); оvas (0,4433 ha у органском статусу) и пшеница (1,5157 ha у периоду конверзије). Када је у питању органске производња крмног биља на подручју Пчињског округа у 2021. години, забележене су површине у периоду конверзије: грахорице (0,2423 ha), детелина (4,3681 ha), звездан (2,5655 ha). Површине под сточном репом бележе 8,3682 ha (период конверзије) и 2,3181 ha (органски статус); док је забележено 0,8987 ha у периоду конверзије и 0,02 ha у органском статусу сточног јечма.

Према Програму подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање (2021. година), наводи се да се само четири пољопривредна газдинства баве органском производњом у области лековитог биља и ратарства, док се једно газдинство бави органском производњом у воћарству. Према подацима Управе за аграрна плаћања (подаци добијени од Градског већа Града Врања) од 17.01.2023. године,

на територији града Врања у структури житарица (органиска производња) забележене су следеће површине:

- меркантилна пшеница - 2,9648 ха (2 ПГ),
- меркантилни кукуруз - 2,2535 ха (2 ПГ),
- меркантилни сточни јечам - 0,9361 ха (2 ПГ)

Забележена је органиска производња крмног биља:

- луцерке - 1,9691 ха (2 ПГ),
- детелине - 2,2837 ха (1 ПГ),
- засноване ливаде (сејанице) - 8,9346 ха (2 ПГ),
- пашњаци са 0,3366 ха (2 ПГ).

Органиска повртарска производња

Према истом извору, на територији града Врања органиска производња поврћа одвија се на свега 0,06 ха. У систему органиске производње заступљен је конзумни црни лук и паприка који се производе на 0,01 односно 0,05 ха.

Органиска воћарско-виноградска производња

Према истом извору, на територији града Врања органиска производња воћа и грожђа одвија се на 9,8 хектара. На највећој површини производи се органиска шљива (2,9 ха), а следе органиска малина која се производи на 2,4 ха и органиска јабука чија производња се одвија на 1,8 ха. Остале воћне врсте и грожђе у систему органиске производње појединачно се гаје на површинама мањим од 1 ха.

Органиска сточарска производња

На подручју града Врања органиска сточарска производња је заступљена од 2021. године, када су се овом производњом бавила 2 породична газдинства (*Табела 29.*).

Табела 29. Број стоке и газдинстава у органиској сточарској производњи (2021. година)

Врста стоке	Број фарми	Број грла
Говеда	1	12
Овце	1	38
УКУПНО	2	

Извор: МПШВ (2023).

У 2023. години, органиском сточарском производњом на подручју града Врања бави се 10 пољопривредних газдинстава. Највећи број газдинстава се бави производњом живине и птица (5 газдинстава), док се по једно газдинство бави говедарском производњом, производњом коза и оваца, узгојом коња, магараца, мула и мазги, пчеларском производњом и производњом осталих животиња (*Табела 30.*).

Табела 30. Број стоке и газдинстава у органској сточарској производњи (2023. година)

Врста стоке	Број фарми	Број грла
Говеда	1	14
Овце и козе	1	54
Свиње	0	0
Коњи, магарци, муле и мазге	1	4
Живина и птице	5	130
Пчелиње друштво - кошница	1	4
Рибе	0	0
Животиње остале	1	1
УКУПНО	10	

Извор: Управа за аграрна плаћања (2023).

Сва органска производња на подручју града Враћа регистрована је на подручју Враћа, док није регистровано ни једно газдинство на подручју општине Врањска Бања.

На основу наведених података о органској сточарској производњи, уочава се значајно повећање како броја грла стоке и броја газдинстава које се баве овом производњом, тако и врста стоке која се узгаја.

1.5.9. Агротехничка опремљеност: механизација и опрема

Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године (Књига I), на територији града Враћа регистровано је 4.235 једноосовинских трактора код 4.000 пољоприврених газдинстава. Број коришћених једноосовинских трактора у 2011/2012 је износио 4.139 код 3.948 пољопривредних газдинстава. Од тога, 98,51% (4.172) трактора су старији од 10 година. У односу на Пчињску област, удео трактора у Врању је 38,08%. Учешће у укупном броју трактора на територији Јужне и Источне Србије је 4,45%, док је у односу на Републику Србију 2,27%.

Од укупног броја једноосовинских трактора, 84,1% (3.563) се налази на територији градског насеља Врање, а 15,9% (672) једноосовинских трактора на територији градског насеља Врањске Бање.

Забележен број двоосовинских трактора на територији града Враћа је 3.084 код 2.942 газдинства, а број коришћених трактора у току 2011/2012 је 3.071 код 2.932 газдинстава. Од укупног броја двоосовинских трактора, 98,54% (3.039) су старијих од 10 година. Учешће у односу на Пчињску област је 30,41%, затим у односу на Регион Јужне и Источне Србије је 2,35%, док је у односу на Републику Србију 0,75%.

На територији градског насеља Врање налази се 86,12% трактора (2.656), а осталих 13,88% (428) се налази на територији градског насеља Врањска Бања.

Број комбајна у 2012. години за град Врање износи 122. Од тога, број коришћених комбајна у 2011/2012 је износио 117, а 95,9% (117) су комбајни старији од 10 година. Забележено је 89 универзалних житних комбајна, 27 силажних комбајна и 6 осталих комбајна. Учешће у односу на Пчињску област је 41,36%, затим у односу на Регион Јужне и Источне Србије је 1,47%, док је у односу на Републику Србију 0,39%.

Од укупног броја комбајна, 68,85% се налази на територији градског насеља Врање (84).

Код прикључних машина на територији града Врања регистровано је следеће стање: 6 *берача кукуруза* (највише у градском насељу Врање - 5), што чини 15,79% берача на територији Пчињске области.

Од прикључних машина које су се користиле за припрему земљишта, 2012. године у оквиру града Врања забележено је 2.806 *плугова* (највише у градском насељу Врање - 2.466, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 186), што представља 29,29% плугова на територији Пчињске области. Такође, коришћено је и 99 *подривача* (највише у градском насељу Врање - 95, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 41), што чини 52,66% од укупног броја подривача на територији Пчињске области. У употреби је било 126 *тањирача* (највише у градском насељу Врање - 105, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 17), односно 23,68% тањирача Пчињског округа. Такође, коришћено је и 2.238 *дрљача* (највише у градском насељу Врање - 2.000, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 158), што чини 33,07% дрљача Пчињског округа, 73 *сетвоспремача* (највише - 68 у градском насељу Врање, од тога највише у сеоском насељу Александровац - 9), што чини 54,89% сетвоспремача Пчињског округа. У употреби је било и 409 *ротофреза* (највише у градском насељу Врање 395, од тога највише у сеоском насељу Буштрање - 91), што чини 22,7% ротофреза Пчињског округа.

Такође, коришћено је и 272 *расипача минералног ђубрива* (највише у градском насељу Врање - 263, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 34), што чини 59,39% расипача минералног ђубрива Пчињског округа, као и 5 *растуривача стајњака* (највише у градском насељу Врање - 3), што чини 16,67% растуривача стајњака Пчињског округа. Коришћено је 298 *сејалица* (највише у градском насељу Врање - 271, од тога највише у сеоском насељу Ћуковац - 32) и 745 *прскалица* (највише у градском насељу Врање - 696, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 45, што чини 44,41% растуривача стајњака и 50,13% прскалица Пчињског округа.

Коришћене су 1.847 *приколице* (највише у градском насељу Врање - 1.658, од тога највише у сеоском насељу Вртогош - 145), што чини 33,81% приколица Пчињског округа. Забежено је и 1.074 *косилица* (највише у градском насељу Врање - 1.045, од тога највише у сеоском насељу Ћуковац - 73), што чини 27,87% косилица Пчињског округа.

Механизација и опрема која се користи на територији града Врања представља веома стару механизацију, чак 94% механизације је старије од 10 година. (Нацрт плана развоја града Врања 2021-2030. година), при чему се може рећи да доминира механизација старија од 30 година. (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање).

Сеоска насеља која се истичу према броју агротехничке опремљености су Вртогош и Врање, док су за њима Ћуковац и Големо Село. Истовремено, најмању агротехничку опремљеност имају Горња Отуља, Доње Пуношевце, Мијаковце и Бабина Пољана.

1.5.10. Складишни и дорадни капацитети

На 4.079 пољопривредних газдинстава (у наставку ПГ) на подручју које покрива град Врање, налази се 4.206 *објеката у којима су смештена говеда* са капацитетом од 21.373 места, од којих је искоришћено 7.442 места, односно 34,82 % у 2011/2012. години. Овај број објеката за смештај говеда чини 29,72 % од укупног броја који је забележен на територији пчињске области, а само 3,8% на нивоу региона Јужне и Источне Србије којој припада ова област. На 4.515 ПГ налази се 4.939 објеката у којима су *смештене свиње*, који поседују капацитет од 26.521 место, од којих је у 2011/2012. години коришћено 12.613 места, односно скоро половина (47,56%). Од укупног броја у пчињској области,

на територији града Врања налази се 33,96 % објеката за држање свиња, односно 3,42% када се у обзир узме цели регион.

Такође, према подацима Пописа у 2011/2012. години забележено је 3.647 ПГ са 3.916 **објеката за смештај кокошака носила**, са капацитетом од 413.929 места, и са 199.137 места коришћених у 2011/2012. години. Учешће објеката за ову намену у структури комплетног региона је мало и износи свега 3,97%.

Када су у питању **објекти за смештај остале стоке**, Пописом је забележено је 969 објеката на 872 ПГ. Укупан капацитет износио је 72.316 места, од којих је коришћено 20.821 место, односно 28,79% у 2011/2012. години. Када се узме у обзир област којој припада град Врање, проценат удела смештајних објеката износи 25,87%, односно 2,24% када је регион у питању.

На територији града Врања у 2012. години забележено је 2.121 **кошева за кукуруз** смештених на 2.086 ПГ. Капацитет кошева за кукуруз износио је 32.019 m³ од којих је у 2011/2012. години искоришћено 18.178 m³ (56,77%). На 1.972 ПГ смештено је 2.137 **амбара** капацитета 44.606 m³, од којег је искоришћено 27.959 m³, односно 62,68%.

Смештајни капацитети **силоса** на територији града Врања износе 239 тона, од којих је у 2011/2012. години искоришћено 100 тона (41,84%). Силоси су смештени на 3 ПГ, а њихов број је 14. Њихово учешће у укупном броју силоса у овом региону износи 2,27%.

На територији града Врања налази се 9 ПГ, на којима је смештено 9 **сушара** капацитета 4.313 m³ од којих је у 2011/2012. години искоришћен 4.264 m³, односно чак 98,86%. **Објекти за силажу** смештени су на 35 пољопривредних газдинства и има их укупно 38. Њихов капацитет износи 2.196 m³, од којих је искоришћено 1.668 m³ (75,96%) у 2011/2012. години.

На територији града Врања налази се 1.488 ПГ, на којима има 1.593 **објекта за смештај пољопривредних машина и опреме**, капацитета 59.806 m² од којих је у 2011/2012. години искоришћено 53.114 m².

Хладњаче су смештене на 8 ПГ и има их 11. Њихов капацитет износи 6.342 m³, од којих је искоришћено 868 m³.

На подручју града Врања постоји 8 ПГ са 12 **стакленика**, капацитета 59.495 m², од којег је у 2011/2012. години коришћено 57.770 m² (97,10%). Такође, постоји 1.641 **пластеника** на 1.084 ПГ, капацитета 255.251 m². Од овог капацитета искоришћено је 254.137 m², односно 99,56%.

1.5.11. Тржишни ланац пољопривредних производа

Канале пласмана пољопривредних производа карактерише недовољна организованост произвођача (кроз задруге, удружења), као и одсуство организованог откупа млека и других производа прописано сортираних, класификованих и пакованих. Известан проценат промета налази се још увек у токовима сиве економије.

Тек мали број пољопривредних компанија и произвођача продаје своје производе хипермаркетима, или има на уговорном принципу организован пласман познатим купцима. Већина произвођача продаје на спот тржишту, без дугорочних уговора са откупљивачима и/или прерађивачима.

У највећем проценту је уређено тржиште ратарских култура. Пласман повртарских култура је прилично неорганизован и стихијски, а уситњена производња додатно отежава регулисање овог тржишта. Произвођачи углавном повртарске културе пласирају на кванташким пијацама, зеленим пијацама, или поврће пакују и снабдевају локалне ресторани и продавнице. Један број произвођача продаје своје производе нерегистрованим откупљивачима.

Пољопривредни произвођачи морају мењати свој начин рада и унапредити свест о значају организованог и заједничког пласмана, као и дугорочних уговора са откупљивачима и/или прерађивачима, који им омогућавају планирање производње у дужем периоду.

1.5.12. Удружења пољопривредника

На територији града Врање регистрован је већи број удружења у области пољопривреде и руралног развоја (Табела 31.).

Табела 31. Списак удружења из области пољопривреде и руралног развоја на територији града Врања

	Назив удружења
1.	Удружење пчелара „Млади пчелар“
2.	Удружење пчелара „Пчелица“
3.	Друштво пчелара „Матица“
4.	Пчеларско друштво „Врањска бања“
5.	Удружење пољопривредника „Ђуковац“
6.	Удружење пољопривредника „Зелена оаза“
7.	Удружење „Боровница са југа“
8.	Удружење боровничара „Бобица здравља“
9.	Удружење пољопривредника „Воћар Врање“
10.	Удружење пољопривредника „Кемал“
11.	Удружење пољопривредника „Биоштала“
12.	Удружење пољопривредних произвођача „Наш завичај“
13.	Удружење пољопривредних произвођача „Тим-Катун“
14.	Удружење произвођача ракије „Јужна Србија“
15.	Удружење произвођача цвећа „Цвеће калиопа Врање“
16.	Удружење пољопривредника „Црвена ружа“
17.	Удружење грађана „Стрелци противградне заштите-Врање“

Извор: Подаци Градског већа за ресор - пољопривреда, агроэкономија, развој села, екологија и заштита животне средине.

Успешан рад и активности удружења у области организације производње и пласмана производа ограничавају бројни и различити фактори, при чему је недостатак ефикасног менаџмента једна од значајних развојних баријера (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање за 2022 годину).

Увиђајући значај удруживања пољопривредника, град Врање од 2019. године уводи меру помоћи пољопривредним произвођачима за удруживање, а за четири године за рад удружења опредељена су средства у укупном износу од 15.700.000 динара. Овом мером обухваћене су следеће области у пољопривреди: сточарство (пчеларство, свињарство, говедарство, овчарство и козарство); биљна производња (воћарство, цвећарство), као и прерада. Удружења средства користе за куповине опреме, репроматеријала, приплодних грла, садног материјала.

У наредном периоду потребно је ефикасније радити на промоцији удруживања (формирање секторских удружења, хоризонтално и вертикално повезивање свих актера у руралном развоју), уз подршку града Врање, ПССС Врање, локалних медија, невладиних организација и других актера руралног развоја.

На развој удруживања подстицајно може деловати подршка из националног буџета усмерена на промоцију Лидер приступа руралном развоју (подршка за формирање локалних акционих група и израду локалних стратегија руралног развоја). Такође, подстицајно ће деловати и наредне активности у сегменту формирања и признавања произвођачких организација од стране ресорног министарства, што се може очекивати

са доношењем секундарног законодавства, а на основу Закона о уређењу тржишта пољопривредних производа (Сл. гласник РС бр. 67/21).

1.5.13. Трансфер знања и иновација

Последњих деценија пољопривредна производња се сусреће са великим изазовима. Развој технике и технологије омогућава примену и коришћење савремених система пољопривредне производње и на тај начин омогућава превазилажење проблема и изазова у пољопривредној производњи. Из тог разлога трансфер знања и иновација ка пољопривредним произвођачима представља важан део у унапређивању пољопривредне производње.

У Србији се трансфер знања и иновација у области пољопривреде спроводи кроз систем формалног образовања, путем различитих врста обука организованих од стране образовних и истраживачких установа и организација, ПССС, приватних привредних друштва, пројектних јединица, медија итд. (Сл. гласник РС, бр. 85/2014).

Трансфер знања и иновација у Врању реализује се посредством:

- Пољопривредне саветодавне и стручне службе Врање д.о.о. (ПССС „Врање“) (Слика б.), који се састоји од четири одсека (одсек за заштиту биља, одсек за ратарство и повртарство, одсек за воћарство и виноградарство и одсек за сточарство) и лабораторије. Рад ПССС „Врање“ се првенствено огледа у пружању едукативних услуга у виду предавања, семинара и трибина, али и у виду практичних решења путем радионица и огледа. Такође ПССС „Врање“ се бави и пружањем лабораторијских услуга.
- Градске управе Врања - у саставу Одељења за привреду и економски развој обављају се поред осталих послова и послови из области пољопривреде, водопривреде и шумарства.
- Регионалне развојне агенције Пчињског округа д.о.о. Врање, акредитоване за обављање послова регионалног развоја на територији Региона Јужне и Источне Србије од стране Развојне агенције Србије и Министарства привреде Републике Србије. Агенција спроводи едукације из области производње и прераде пољопривредних производа, едукације из области електронског пословања, дигитализоване комуникације и информације, проналази изворе финансирања, помаже при изради бизнис плана, мрежног пословног повезивања, иновација итд.

Слика 6. ПССС „Врање“, Врање

Према подацима Пописа пољопривреде 2012., број пољопривредних газдинстава која су користила услуге саветодавне службе у периоду 2011/2012. у граду Врању је био 1.164 (Попис пољопривреде 2012, ниво насеља). Ово је свега 16,7% од укупног броја пољопривредних газдинстава у Врању (6.967), самим тим је мање у односу на просек Републике Србије (17,2%). Посматрано по сеоским насељима, пољопривредна газдинства која су највише користила услуге саветодавне службе евидентирана су у следећим сеоским насељима: Врању (156), Вртогошу (134) и Големом Селу (114). Један од главних проблема имплементације знања и иновација представља и број газдинстава која су користила рачунар. На основу података пописа пољопривреде 2012., ниво насеља, уочено је да је у периоду 2011/2012. само 36 газдинстава користило рачунар, што представља 0,5% укупног броја пољопривредних газдинстава у граду Врању.

1.6. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА РУРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ

1.6.1. Економско-социјална оцена развијености руралних подручја

На основу индикатора вредности бруто домаћег производа у протеклих пет година и оцене развијености јединица локалне самоуправе које даје РЗС, Регион Јужне и Источне Србије, коме припада Град Врање (Врање и Врањска Бања), налази се испод републичког просека (степен развијености се креће у распону од 80-100% од републичког просека²⁴).

На основу података ГУ Врање, привреда је у периоду од 2017. до 2019. године бележила позитивне трендове. То се манифестује повећањем броја нових привредних субјеката, отварањем нових радних места, реализацијом одређених капиталних инвестиција, итд. Због пандемије и присуства вируса COVID - 19, у периоду од 2020. до 2021. године дошло је до стагнације и негативних трендова по развој локалне економије. Очекивања су да ће након пандемије, позитивни трендови карактеристични за претходни период бити настављени. На позитиван развој привреде у граду Врању у претходним периоду утицали су велики капитални пројекти и то: изградња саобраћајног Коридора 10, долазак страних инвеститора, раст активности домаћих инвеститора, а очекују се већи економски ефекти од развоја „Слободне зоне Врање“ (Графикон 9).

Графикон 9. Број привредних друштава и предузетника по годинама

Извор: Локални акциони план запошљавања Града Врања за 2022-2023 годину, стр. 11.

Подручје Града Врања посматрано уназад годинама је важило за подручје са развијеном привредом, јер су у њему били лоцирани привредни гиганти (нпр. Симпо, Јумко, Коштана, итд.). Неки су прошли кроз процес приватизације, док се неки налазе у стечају.

Према подацима Пописа становништва из 2022 године, град Врање има 75.258 становника (градско насеље 67.591 становника), док остала насеља имају далеко мањи број становника и могу да се сврстају у насеља сеоског типа. Закључује се да у односу на број становника и просечну густину насељености, подручје Града Врања са насељима, изузев урбаног/градског језгра, према критеријумима које даје ОЕЦД-а се може сврстати у групу руралних подручја²⁵.

²⁴ Подаци Републичког Завода за Статистику, публикације Општине и региони у Републици Србији за протеклих пет година.

²⁵ Критеријуми ОЕЦД-а.

На основу званичних података РЗС, регистрована запосленост у подручју Града Врања у 2021. години приказана је у *Табели 32*.

Табела 32. Регистрована запосленост у Граду Врању (Врање и Врањска Бања)

	Број запослених - укупно	Број запослених на 1.000 становника
Град Врање	24.556	315
Врање	22.503	323
Врањска Бања	2.063	244

Извор: Публикација „Општине и региони у Републици Србији 2022 година“, РЗС, стр. 159.

Регистрована незапосленост на територији града Врања у 2021. години приказана је у *Табели 33*.

Табла 33. Регистрована незапосленост у Граду Врању (Врање и Врањска Бања)

	Број незапослених - укупно	Број незапослених на 1.000 становника
Град Врање	5.802	74
Врање	4.832	83,3
Врањска Бања	970	114,9

Извор: Публикација „Општине и региони у Републици Србији 2022 година“, РЗС, стр. 179.

1.6.2. Диверсификација руралне економије кроз додатне економске активности носиоца пољопривредних газдинстава

Подаци Пописа пољопривреде 2012 године дају следећу слику Породичних газдинства (ПГ) према учешћу прихода од других профитабилних активности у вези са газдиством у укупном приходу газдинства (*Табела 34.*).

Табела 34. Газдинстава према учешћу прихода од других профитабилних активности у вези са газдиством у укупном приходу газдинства.

Регион	До 10%	11-50%	51% и више
Врање - укупно	1.055	844	105
Град Врање	879	765	94
Врањска Бања	176	79	11

Извор: Попис пољопривреде 2012 године, стр. 201., <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G201314003.pdf> (приступ на дан: 05 јануар 2023 године).

Због великог броја насеља (Град Врање, укупно 84 насеља и Врањска Бања са 21 насељем), тј. обима и величине, табела о броју ПГ по насељима и броју ПГ која обављају другу профитабилну активност по насељима дата је у Прилогу Стратегије (*Табела 1.*).

На основу података Пописа пољопривреде из 2012 године, на територији Града Врања ниво насеља од 6.967 укупног броја ПГ, 2.004 газдинстава је обављало другу профитабилну активност која није пољопривредна или 34,7 %, при чему је број ПГ са учешћем ових прихода у укупним приходима 50 и више %, тек 185 газдинстава, што чини 0,03% од укупног броја ПГ. Посматрано територијално (Врање и Врањска Бања):

- На територији града *Врања* од 5.062 укупног броја ПГ, 1.738 ПГ је обављало другу профитабилну активност која није пољопривредна, што чини 34,34%. Број ПГ са учешћем ових прихода у укупним приходима 50 и више % је 155, што чини 8,91% од укупног броја.
- На територији *Врањске Бање* од укупно 1.365 укупног броја ПГ, 266 газдинстава је обављало другу профитабилну активност која није пољопривредна или 5,13%,

при чему је број ПГ са учешћем ових прихода у укупним приходима 50 и више % је тек 30 газдинстава, што чини свега 2,19% броја ПГ.

1.6.2.1. Прерада пољопривредних производа

Подаци Пописа пољопривреде 2012 године показују да се прерадом пољопривредних производа на територији Града Врања бави укупно 1.732 ПГ, од чега:²⁶

- **Прерадом меса** се бави 99 газдинстава и то 53 у Врању и 46 у Врањској бањи. У граду Врању, највећи број ПГ која се баве прерадом меса је забележен у Вртогошу (укупно 24) и у Доњем Нерадовцу (5). У осталим насељима је забележен мањи број од 5 и у Попису пољопривреде она нису статистички исказана.
- **Прерадом млека** бави се укупно 1.331 газдинство, од тога 1.135 у Врању и 196 у Врањској Бањи. Посматрано по насељима највећи број је забележен у насељима: Ђуковац - 87, Вртогош - 63, Буштрање - 53, Доње Требишње - 44, итд.
- **Прерадом воћа и поврћа** бави се укупно 528 газдинстава, од тога 469 је регистровано у Врању и 59 у Врањској Бањи. Насеља са највећим бројем регистрованих ПГ која се баве овом делатношћу на територији Врања су: на територији Врања - 60, затим насеље Ђуковац са 51, Буштрање - 35, итд. На територији Врањске Бање је насеље Крива Феја са 15 ПГ и Паневље са 12 ПГ.
- **Прерадом других пољопривредних производа** бави се укупно 60 газдинстава. Од тог броја у Врању се налази 43 ПГ, а у Врањској Бањи се налази 17 ПГ. На територији града Врања издваја се насеље Лепчинце са 14 ПГ, док се на територији Врањске Бање истиче насеље Паневље са 10 ПГ.

На основу података добијених од ГУ Врање, у 2023. години привредни субјекти који се баве прерадом пољопривредних субјеката су приказани у *Табели 35*.

Табела 35. Привредни субјекти који се баве прерадом пољопривредних субјеката на територији Врања у 2023. години.

Р. Бр.	Назив фирме	Капацитет (t)	Делатност
1.	„ШУМСКО БЛАГО-МЗС“ д.о.о. БРЕСНИЦА	800 t	Сакупљање шумских плодова
2.	„ЗРЕЛО ВОЋЕ“ ПР КЛИСУРИЦА	30 t	Радња за прераду воћа и поврћа
3.	„ЕКО ФРУИТ“ ПР РАНУТОВАЦ	300 t	Сакупљање, откуп и прерада воћа и шумских плодова
4.	„ВАЛЕРИЈА М“ ПР КОРБЕВАЦ	400 t	Производња какаоа, чоколаде и кондиторских производа
5.	„НОГАТОМИ“ д.о.о. ТРГОВИШТЕ, Хладњача Врање	100 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
6.	„АГРОПАРТНЕР ФРУИТС“ д.о.о. Ђуковац	100 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
7.	„ИЦЕ ФРУИТ ГРОУП“ д.о.о. Тибужде	60 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа

²⁶ Попис пољопривреде 2012 године, РЗС, интерна документа.

8.	„РАДУЛОВИЋ М&С“ д.о.о. СУВИ ДОЛ	200 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
9.	„НЕСА КОМЕРЦ“ д.о.о.	/	Трговина на велико воћем и поврћем
10.	„ВАЛДОРО“ ПР Врање	до 50 t сировине	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
11.	Средња пољопривредно-ветеринарска школа Стеван Синђелић Врање		Мешовита фарма у селу Ристовац
12.	Хладњача „ЖИВИНОПРОДУКТ“ С. Ристовац	Хладњача 3 коморе укупног капацитета са предтунелом и тунелом 280 t + 55 t	Кланица пилића, замрзавање 017/546-302

Извор: Градска управа Врања, јануар-мај 2023. године

Према подацима ГУ Врање, у вези са прерадом пољопривредних производа дата је оцена актуелног стања у 2023 години:

- **Прерада меса** - Једина месара на територији града Врања је СЗТР „Мишић“ која се бави производњом и прерадом меса (шунке, различите кобасице, сланине итд.). Према подацима добијеним од Градске управе града Врања, у 2023. години на територији града Врања има пет пољопривредних газдинстава која се баве производњом и прерадом меса.
- **Прерада млека** - На територији града Врања фабрика за прераду млека не ради, обзиром да је затворена већ неколико година. Пољопривредна газдинства имају велики проблем са дистрибуцијом свежег млека. Пољопривредна газдинства се сама сналазе на тржишту. Последњих 2 до 3 године су се појављивали откупљивачи из других региона Републике Србије, али је то било у кратком временском периоду. Ово је један од горућих проблема који треба решавати, обзиром да пољопривредна газдинства нису у могућности да продају све млечне прерађевине на пијацама. Ако се ова ситуација не реши, резултати ће распродајом квалитетних приплодних грла и уништењем сточног фонда, а тиме и извора финансирања пољопривредних газдинстава.
- **Рибарство** - На територији града Врања постоји 5 пољопривредних газдинстава који се баве узгојем риба као што су шаран и пастрмка

Према подацима добијеним од ГУ Врање, детаљан приказ винарија и дестилерија у 2023. години дат је у *Табели 36*.

Табела 36. Винарије и дестилерије на територији Врања у 2023 години

Р. бр.	Назив фирме	Делатност
1.	Винарија „Алексић“ Д.О.О. Врање	Производња вина од грозђа
2.	Дестилерија „Митић“ ПР Ристовац	Дестилација, пречишћавање и мешање пића
3.	Дестилерија „Јањић“ ПР Врање	Дестилација, пречишћавање и мешање пића
4.	Дестилерија „Борђевић 2020“ ПР Врање	Дестилација, пречишћавање и мешање пића

Извор: ГУ Врање за 2023 година.

На територији града Врања развијено је пчеларство. Наиме, према подацима добијеним од ГУ Врање, у 2023. години постоје 2 удружења пчелара са укупно 194 чланова. Детаљан приказ удружења са члановима приказан је у *Табели 37*.

Табела 37. Удружења пчелара на територији ГУ Врање у 2023 години.

Р.бр.	Назив фирме (Регистровано пољопривредно газдинство)	Капацитет	Намена	Остало
1.	Удружење „Матица“	Број чланова 155 (8800 кошница)	Производња пчелињих производа	Председник Чедомир Младеновић
2.	Удружење „Пчелица“	Број чланова 39 (2000 кошница)	Производња пчелињих производа	Председник Жика Недељковић

Извор: ГУ Врање, 2023. година

1.6.2.2. Развијеност руралног туризма и могућности унапређења постојећег стања у области туризма на територији Града Врања (Врање и Врањска Бања)

Подаци Централног информационог система е-Туриста Министарства туризма и омладине Републике Србије за 2023. годину, као угоститељске објекте смештајног типа категорисане и објекте који нису категорисани за територију ГУ Врање приказани су у Табели 38.

Табела 38. Угоститељски објекти смештајног типа на територији града Врања у 2023. години

Р. бр.	Назив објекта	Угоститељ (Физичко / правно лице)	Врста објекта	Категорија	Капацитет	Место/ насеље	Контакт
1.	Сеоска кућа „Му-Му“	Снежана Трајковић	Сеоско туристичко домаћинство	**	7 индивидуалних лежајева	Село Суви Дол, Врање	snezanasaf@gmail.com 064/ 8906870
2.	„Мерак“	Горан Марковић	Сеоско туристичко домаћинство	***	6 индивидуалних лежајева	Село Корбевац ГО Врањска Бања	goranvranje76@gmail.com 066/ 8820288
3.	MEDIALIV soba br. 1	Иван Станковић	Соба	*	2 индивидуална лежаја	Село Крива феја, ГО Врањска Бања	vaniljasi@yahoo.com 066/ 8660902
4.	MEDIALIV soba br. .2	Иван Станковић	Соба	*	3 индивидуална лежаја	Село Крива феја, ГО Врањска Бања	vaniljasi@yahoo.com 066/ 8660902
5.	MEDIALIV soba br. 3	Иван Станковић	Соба	*	2 индивидуална лежаја	Село Крива феја, ГО Врањска Бања	vaniljasi@yahoo.com 066/ 8660902
6.	Вила Јефимија	Александра Ордић пр угоститељска радња и преноћиште виле јефимија преображење	Преноћиште	Некате- горисан објекат	26 индивидуалних лежајева	Село Преображење, Врање	aleksandra.ordic1981@gmail.com 069/ 677752
7.	Преноћиште ЗОО Врт “Мишић”	Срђан Мишић пр.самостална занатско трговинска радња Мишић Врање	Преноћиште	Некате- горисан објекат	25 индивидуалних лежајева	Село Ђуковац, Врање	srdanmistic12345@gmail.com 063/ 8456323

8.	Планинарски дом Драган Спасић	ЈУ Туристичка организација града Врања	Хостел	Некатегорисан објекат	60 индивидуалних лежајева	Село Крива Феја, ГО Врањска Бања	repcija@tovranje.rs 017/ 427503
9.	Преноћиште Левко	Левко/ Симоновић Нела, Предузетник, Угоститељска Рађња и услуге смештаја за краћи боравак левко Давидовац	Преноћиште	Некатегорисан објекат	16 индивидуалних лежајева	Село Давидовац, Врање	prenocistevkodavidovac@gmail.com 064/0152506
10.	Бојан 017	Бојан Трајковић предузетник услуге смештаја Бојан 017 Врање	Преноћиште	Некатегорисан објекат	18 индивидуалних лежајева	Село Суви дол, Врање	prenocistebojan017@gmail.com 069/750508
11.	Zormaris-M	зормарис-м / привредно друштво за производњу, угоститељство и промет роба на велико и мало зормарис-м доо Ранутовац	Остали некатегорисани објекти у надлежности ЈЛС	Некатегорисан објекат	22 индивидуална лежаја	Село Ранутовац, Врање	zormaris_m@yahoo.com 060/5200253
Ук.укупно 11 објеката					187 индивидуална лежаја		

*Извор: Централни информациони систем е-Туриста, обрађивач предмета: Ана Костић.

На основу података Туристичке организације Врања, у јануару 2023. године на подручју Града Врања (Врање и Врањска Бања) се налази укупно 4 смештајна објеката који се по карактеру и критеријумима UN FAO-а и UN WTO могу сврстати у делатности руралног туризма. Реч је о следећим објектима:

- 1) **Сеоско туристичко домаћинство „Мерак“** које се налази у селу Корбевац које је лоцирано на 5 км од центра Врањске Бање, односно 11 км од Врања и на 10 км од искључења са ауто-пута Е-75 (Коридор 10). СТД садржи две смештајне јединице капацитета за 7 особа. Има уређено двориште са летњиковцем, роштиљем, фонтаном, као и опремљено игралиште за децу. Посебно је опремљена просторија за послуживање угоститељских услуга исхране и пића (оброка), где се гостима послужују традиционална јела са југа Србије, као и воће и поврће из сопствене производње домаћина (сокови, компоти, џемови, итд.).
- 2) **Сеоска кућа „Моо Моо“ („МУ МУ“)** се налази у насељу Суви Дол у близини Града. Располаже са 7 (седам) лежајева и капацитетом за 8 особа. У понуди се поред смештаја, у којима се гостима нуде услуге пансиона, налази и заједнички салон, простор и прибор за роштиљ, заједничка тераса и врт. На располагању је и деце игралиште, а гостима је дозвољено да бораве са кућним љубимцима.
- 3) **Вила „Јефимија“** налази се у селу Преображење које је лоцирано на 9 км од Врања. Село се налази на 550 м надморске висине. У оквиру комплекса виле се налазе смештајни капацитет у планинским кућицама и поседују три собе са брачним лежајем, купатилом. У објекту је и заједнички ресторан, а у дворишту је у понуди и мини „зоо врт“ са више врста животиња. У комплексу виле постоје 4

планинске куће које су све двоспратне и петокреветне, са укупним смештајним капацитетом за 20 (двадесет) особа.

- 4) **Преноћиште „300 Мишић“** смештено је у насељу Дулан на удаљености 6 км од Врања и на удаљености 3,8 км од Врањске Бање. Располаже рестораном, баром и „зоо вртом“. Гостима су на располагању дечији клуб и дечије игралиште. Преноћиште има 8 (осам) соба са капацитетом за укупно 28 гостију. Собе су климатизоване и садрже гардеробер, „flat-screen“ ТВ и сопствено купатило. У објекту се служи доручак на бази шведског стола.

1.6.2.3. Остали видови других профитабилних активности пољопривредних газдинстава: народна радиност и стари занати, активности у шумарству и обрада дрвета, узгој рибе за продају

У Попису пољопривреде 2012 године, има укупно 9 регистрованих ПГ која се баве **народном радиношћу** на читавој територији Врања. Међутим, имајући у виду да је њихов број мањи од 5 посматрано појединачно по насељима, она нису статистички обрађена. Информације добијене од Градске управе града Врања за 2023. годину, су да народна радиност није секторски и статистички издвојена у бази података АПР-а, нити у бази предузетника који региструју своју активност преко Градске управе града Врања. Коришћење услуга Градске управе града Врања, као подршке у регистрацији предузетника је само опција, а није правно обавезујућа. Подаци говоре да постоји знатан број физичких лица који се баве народном радиношћу и занатством, али не као регистрованом пословном активности, већ у склопу традиционалне израде различитих предмета као што су: грнчарија, плетење, израда народних ношњи, дуборези, израда предмета од прућа, итд. Добијени подаци су парцијалног карактера (нису свеобухватни), због наведене проблематике.

Као примери осталих видова других профитабилних активности и њихове развијености на територији Градске управе града Врања у 2023. години, добијени су следећи подаци:

- Бачварска радња „*Barrique Ђорђевић*“, Врање - радња за израду дрвених судова;
- Грнчарска радња „*Стошић*“,
- Грнчарска радња „*Неолит*“,
- Казанцијске радње:
 - казанцијска радња „*Преображањче*“ (Милош Антић ПР)
 - казанцијска радња „*Кале*“ (Саша Станковић ПР)
- Израда уметничких предмета од дрвета - Радња „*Свето Дрво*“;
- Постоји више од 20 радњи које се баве израдом хране по традиционалној рецептури;
- Воденичари и млинари:
 - Воденица „*Ристић*“, Тибужде;
 - Воденица „*Ђурина*“, Пољаница.

На територији ГУ Врање постоји и одређених број људи који се бави старим занатима као што су: опанчари, ужари, каменорезци, бомбонције, свећари итд. Они су спорадично присутни, што говори да стари занати нису у потпуности „замрли“.

На основу података Пописа пољопривреде 2012 године (ниво насеља), регистровано је укупно 4 ПГ која се баве **узгојем рибе за продају**, али она из истог разлога (мањи број од 5) нису статистички исказана по насељима.

На основу података Пописа пољопривреде 2012 године (ниво насеља), на територији Града Врања, има укупно 75 ПГ која се баве **активностима обраде дрвета**, при чему је

60 регистрованих у Врању, а на територији Врањске Бање је регистровано укупно 15 ПГ. У Врању се истичу насеља Нова Брезовица и Оштра Глава са по 8 ПГ, а у Врањској Бањи насеље Крива Феја са регистрованих 11 ПГ.

Када су у питању **активности у шумарству**, забележено је 168 регистрованих ПГ, од чега је на територији града Врања 164 ПГ, а на територији Врањске Бање 4 ПГ. На територији града Врања се истичу насеља Вишевце са 16 регистрованих ПГ, затим следе насеља Кошањане са 14, колико бележи и Лепчинце, док насеље Градња бележи 12 ПГ.

1.6.3. Организације цивилног друштва

На основу података ГУ Врање, у јануару 2023. године на територији Града Врања (Врање и Врањска Бања) било је укупно 15 **организација цивилног друштва** чије активности су везане за сектор пољопривреде и руралног развоја.

На основу добијених података приметно је да удружења пчелара броје далеко највећи број. Истичу се ДП „*Матица*“ са 155 чланова и Удружење пчелара „Пчелица“ са 39 чланова, оба лоцирана у граду Врању. Затим следи Удружење боровничара „Бобица Здравља“, смештено у граду Врању са 24 чланова. Занимљиво је да и удружење грађана „Стрелци противградне заштите Врање“ броје укупно 20 чланова, што сведочи о подигнутом нивоу свести грађана, односно цивилног друштва о потреби заштите пољопривредних култура. Детаљан приказ организација цивилних друштава дат је у *Табели 39*.

Табела 39. Организације цивилног друштва у сектору пољопривреде и руралног развоја на територији града Врања (Врање и Врањска Бања)

Р. бр.	Назив удружења пољопривредника	Седиште удружења	Број телефона	Е-mail адреса	Основна делатност	Број чланова
1.	Удружење боровничара „Бобица здравља“	Врање, ул. Панае Ђукића	0642077756	ninoslavitmc@gmail.com	Воћарство - производња боровнице	24
2.	Удружење грађана „Стрелци противградне заштите-Врање“	Врање, с. Дубница	063/470-388	Н/П	Противградна заштита	20
3.	„Млади пчелар“	Врање, ул. Густава Крклеца 5	069/8433-272	mladipcelar.vr@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	5
4.	ДП „Матица“	Врање, ул. Стевана Мокрањца 23	063/854-2898	ceda1947@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	155
5.	Удружење пољопривредних произвођача „Наш завичај“	Врање, с. Големо Село	062/8566-331	mirjanadimcic1988@gmail.com	Сточарска и ратарска производња	3

6.	Удружење пољопривредника „Биоштала“	Врање, с. Дубница	063/856-4433	gaga.alpina@gmail.com	Сточарство - Козарство	5
7.	Удружење пољопривредника „Црвена ружа“	Врање, ул. Бунушевачка бб	066/807-9109	up.crvenaruza@gmail.com	Прерада и сушење воћа, поврћа и лековитог биља	5
8.	Удружење пољопривредника „Ђуковац“	Врање, с. Ђуковац	062/7999-54	Н/П	Воћарство - производња јагода	3
9.	Удружење „Боровница са југа“	Врање, Краља Стефана Првовенчаног 97/11	066/666-0984	marjanovicvuk@gmail.com	Воћарство - производња боровнице	3
10.	Удружење пчелара „Пчелица“	Врање, ул. Чедо Димитријевића-Дембе 20	064/890-7874	nedeljkoviczika26@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	39
11.	Пчеларско друштво „Врањска Бања“	Врањска Бања, с. Изумно	064/700-9483	zankojovancev@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	4
12.	Удружење пољопривредника „Зелена оаза“	Врање, ул. Радних бригада	064890-7810	antanasijevicv@gmail.com	Прерада и сушење воћа, поврћа и лековитог биља	3
13.	Удружење пољопривредних произвођача „Тим - Катун“	Врање, с. Катун	060/333-4288	dejanvelickovic411@gmail.com	Сточарство - производња свиња	8
14.	Удружење пољопривредника „Кемал“	Врање, с. Доње Жапско	062/5907-99	Н/П	Сточарска и ратарска производња	4
15.	Удружење произвођача цвећа „Цвеће калиопа Врање“	Врање, с. Доњи Вртогош	060/7239-241	cvecevrtofos@gmail.com	Производња украсног биља	4

Извор: ГУ Врање, јануар - мај, 2023. године.

1.7. ИНФРАСТРУКТУРА

1.7.1. Водопривредна структура

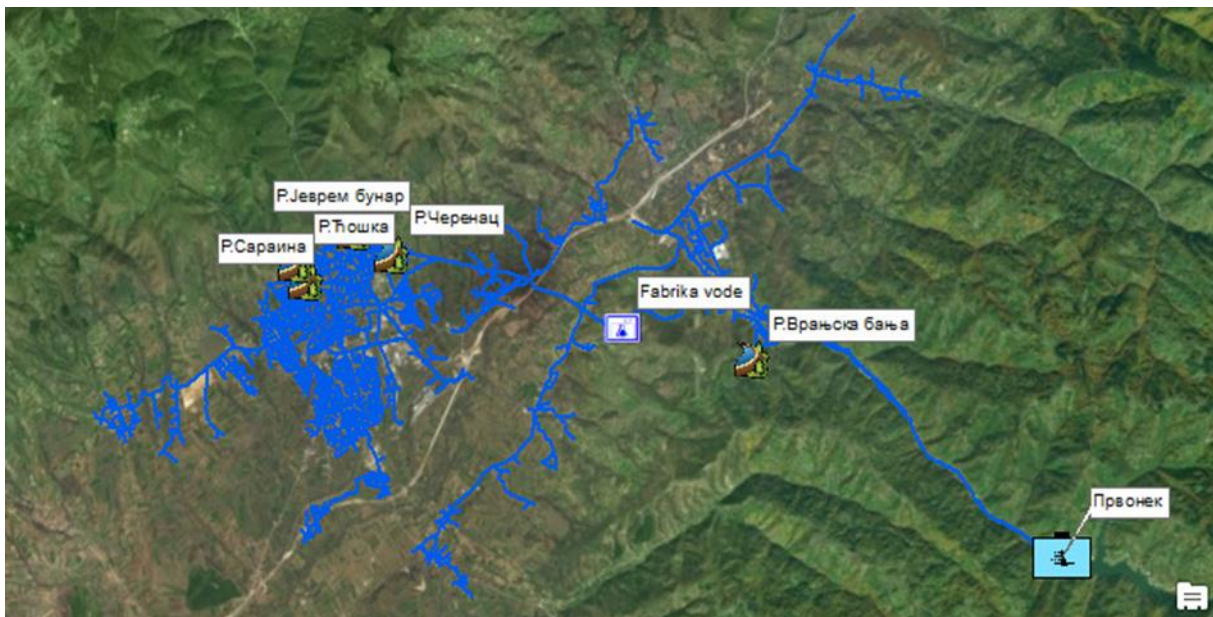
1.7.1.1. Водоснабдевање, канализациона мрежа и пречишћавање отпадних вода

Водоснабдевање

Према *Просторном плану града Враћа*, постојећи водоводни систем у граду задовољава потребе водоснабдевања. Проблем лежи у дотрајалости подземних инсталација водоводног система који узрокује повремене проблеме при експлоатацији и захтева реконструкцију.

Водоводни систем града Враћа је део регионалног водопривредног система и акумулације „Првонек“ на реци Бањштица. То решење се примењује од 2005. године, када је акумулација пуштена у функцију. Са акумулације језера Првонек, вода се гравитационо доводи до постројења за припрему воде, одакле се даље врши гравитационо снабдевање становништва и индустрије. Из градског водовода поред града Враћа и Врањске Бање, снабдева се још 13 сеоских насеља. Тренутно се у граду Врању и околним насељима прикљученим на водоводни систем водом снабдева око 80% од укупног броја становништва града Враћа (Слика 7.).

Слика 7. Скица водоводне мреже града Враћа и Врањске Бање

Извор: Студија процене стања постојећег водоводног система на територији града Враћа, Град Враће, 2019. год.

У Горњем, Доњем Вртогошу и Требешињу се из посебног водовода снабдева око 1.350 домаћинстава. Изван санитарне контроле је у погледу снабдевања водом око 17.000 становника или 32%.

Водоводни систем у Врању је подељен на две висинске зоне снабдевања, прва висинска зона до коте 480 mnm и друга висинска зона од коте од 480 до 540 mnm. Годишња потрошња воде је око 6-7 милиона m³ воде, при чему ова количина није равномерно распоређена током године. Специфична потрошња варира од 150 l/s у периодима најмање потрошње, до 500 l/s у периоду највеће потрошње (летњи месеци). Неконтролисана потрошња воде у летњем периоду превазилази производњу воде па се јављају велики проблеми у водоснабдевању.

Укупна дужина дистрибутивне мреже града Врања и околних насеља се процењује на око 350 km. Разводна мрежа је подељена на:

- Цевовод чисте воде од постројења на Кумаревској чуки до раскрснице Рашка у граду профила ДН 600;
- Разводна мрежа прве висинске зоне Врања различитих профила од ДН 50 до ДН 500;
- Разводна мрежа друге висинске зоне Врања различитих профила од ДН 50 до ДН 200;
- Повратни вод за Врањску Бању ДН 200;
- Напојни вод за села Ђуковац и Златокоп ДН 200;
- Цевовод Првонек - Врањска Бања ДН 200.

Цевоводи дистрибутивног система су од различитог материјала: азбест-цементне цеви (АЦЦ), цеви од тврдог поливинил-хлорида (ПВЦ) и цеви од меког полиетилена (ПЕ).

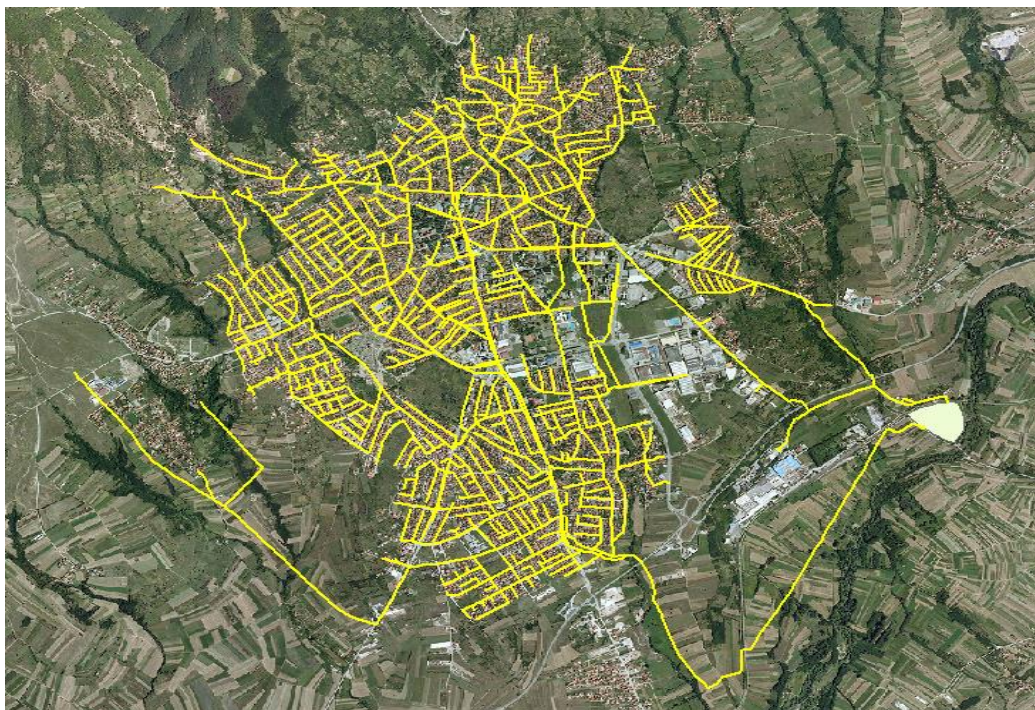
Као најновији материјал за водоводну мрежу појавиле су се цеви од дуктилног лива али се оне још увек нису користиле у систему врањског водовода. У плану је њихова употреба (*Студија процене стања постојећег водоводног система на територији града Врања, град Врање, 2019. година*).

У циљу побољшања постојећег водоводног система потребно је извршити унапређење водоводне мреже кроз рационализацију потрошње, смањење губитака и побољшање објеката и цевовода.

Канализациона мрежа и пречишћавање отпадних вода

Град Врање је канализацију имало пре II светског рата, а изградња модерног система канализације је почела упоредо са изградњом водовода. Процењена дужина канализационе мреже на подручју града Врања износи око 130 km. На *Слици 8* је приказана траса постојеће канализационе мреже града Врања.

Слика 8. Скица постојеће канализационе мреже

Извор: Студија процене стања постојећег канализационог система на територији града Врања, 2019. година

Канализациони систем одвођења отпадних вода је сепаратног типа, што подразумева да је фекална канализација одвојена од атмосферске. Постојећа канализациона мрежа не задовољава потребе одводњавања свих градских отпадних вода. У многим деловима града не постоји секундарна канализациона мрежа, а на постојећим објектима прихват градских отпадних вода је такође лош, па долази до честих загушења.

Цевоводи канализационог система су израђени од различитих материјала: керамике, азбест-цемента, поливинил хлорида (ПВЦ). За ревизиона окна су углавном коришћени префабриковани елементи од армираног бетона.

На постојећој мрежи која је прикључена на главне колекторе постоји Фабрика за пречишћавање отпадних вода (у склопу ЈП „Водовод“), али отпадне воде од неких индустријских објеката нису посебно издвојене што представља опасност, будући да се ради о отпадним водама које су хемијски загађене.

Атмосферска канализациона мрежа није заступљена у свим деловима града, сем у неколико уличних праваца, па тиме долази до плавлјења градских саобраћајница и оштећења објеката као и ометања саобраћаја.

Фекална канализација није предвиђена за прихватање атмосферских отпадних вода али многи корисници су увели атмосферске воде са својих површина у фекалну канализацију што узрокује немогућност инсталација да прихвати сву воду за време падавина.

Велики проблем код отпадних вода је и њихово испуштање директно у водотокове који пролазе кроз град. Таквих излива има 5-10% од укупних корисника. Отпадне воде се без икаквог третмана испуштају у градске водотоке и коначно у реку Јужну Мораву.

У плану је изградња постројења за пречишћавање отпадних вода града Врања.

Приликом падавина атмосферске воде праве велике штете плавећи ниске стамбене објекте и урбанизоване површине на свом путу до природних водотокова који пресецају град. Систем атмосферске канализације је уведен као плански документ кроз Пројекат атмосферске канализације који је израдио „Македонијапројект“ још 1984. године и који је и данас основа за изградњу делова атмосферске канализације. До сада је реализован само део планиране мреже у центру града.

Тренутно се реализује пројекат „Пројектовање и извођење радова на изградњи комуналне (канализационе) инфраструктуре у Централној и Јужној Србији - град Врање - „ЧИСТА СРБИЈА“. Инвеститор овог пројекта је град Врање. Пројекат финансира Влада Републике Србије, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре (на основу закљученог комерцијалног уговора са CRBC - *China Road and Bridge Corporation*).

Предмет пројекта „Чиста Србија“ у делу који се односи само на град Врање јесте пројектовање и извођење радова на изградњи примарне и секундарне фекалне канализационе мреже на територији града Врања у укупној дужини од 141.675 m.

Од тога, град Врање је преко својих служби израдио пројектно-техничку документацију (или је она у току израде) за мањи део пројекта и исходовао грађевинске дозволе за изградњу фекалне канализационе мреже у укупној дужини од 14.949 m.

За осталу, примарну и секундарну фекалну канализациону мрежу, у укупној дужини од 126.726 m, Министарство као наручилац, спроводи поступак израде пројектно-техничке документације, на основу које се након исходовања грађевинске дозволе изводе радови.

1.7.1.2. Наводњавање пољопривредног земљишта и одводњавање

С обзиром да се наша земља већ дужи низ година суочава са перманентним растом температуре ваздуха, а самим тим и све чешћим сушама, интензивније коришћења наводњавања у процесу пољопривредне производње постало је неопходна карика без које није могуће постићи високопродуктивну и економски оправдану производњу. Примена наводњавања у процесу биљне производње доводи до многоструких позитивних ефеката чији је крајњи циљ ублажавање последица промене климе које изазивају сушу на нашим просторима.

Водни ресурси на подручју града Враћа су повољни са становишта примене наводњавања, с обзиром на присуство великих потенцијала површинских и подземних вода. Ови потенцијали нису искоришћени у довољној мери.

Према подацима завода за статистику Републике Србије (Попис пољопривреде, Анкета 2018.), на подручју Републике Србије се наводњава укупно 159.587 ha земљишта на поседу 186.231 пољопривредних газдинстава (Табела 40.).

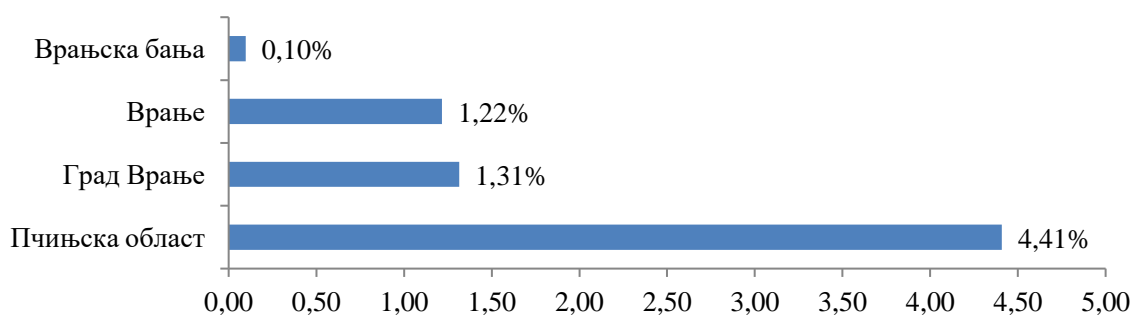
Табела 40. Наводњавана површина земљишта према врстама усева и категоријама коришћења (ha)

Врста усева	Република Србија	Пчињска област	Град Враће	Враће	Врањска Бања
Укупно наводњавано	159.587	7.036	2.098	1.942	156
Кукуруз за зрно	27.313	1.352	257	250	8
Жита укупно	41.298	1.963	601	590	11
Махунарке укупно	1.934	279	70	66	4
Кромпир	5.895	689	166	153	13
Шећерна репа	5.182	1	0	0	0
Уљана репица	1.563	0	0	0	0
Сунцокрет	2.047	0	0	0	0
Поврће, бостан и јагоде укупно	50.029	1.687	611	575	35
Крмно биље укупно	2.924	174	36	36	0
Виногради	679	160	142	142	0
Воће и бобичасто воће	31.968	1.766	423	334	89
Остало	16.068	318	50	47	3

Извор: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1300020301?languageCode=sr-Cyrl&displayMode=table&guid=1fe49905-a71f-4f2d-abf4-7c94978e9b28>

У Пчињској области, којој припада град Враће, укупно наводњаване површине земљишта износе 7.036 ha у оквиру земљишног поседа 14.720 пољопривредних газдинстава. На територији града Враћа укупно се наводњава 2.098 ha земљишта под пољопривредним усевима, на земљишту 4.180 пољопривредних газдинстава, што је 29,82% од укупно наводњаваних површина Пчињске области, односно 1,31% од укупно наводњаваних површина у Републици Србији (Графикон 10.).

Графикон 10. Процентуално учешће наводњаваних површина

Извор: Обрачун на основу података из Табеле 40.

Од укупно наводњавних површина на територији града Врања, у Врању се наводњава 92,60%, док се у Врањској Бањи наводњава свега 7,40% пољопривредног земљишта.

На територији града Врања се највише наводњава поврће, бостан и јагоде (611 ha), жита (601 ha), воће и бобичасто воће (423 ha), кукуруз за зрно (257 ha), кромпир (166 ha), виногради (142 ha), кромпир (70 ha), крмно биље (36 ha).

Што се тиче одводњавања, оно није регулисано, иако потреба за њим постоји.

1.7.2. Саобраћајна инфраструктура

Оптималан капацитет и квалитет саобраћајне инфраструктуре представља један од основних фактора развоја неке локалне самоуправе или шире територијалне јединице, као и фактор одлуке да ли ће на тој територији неко остати да живи и ради, односно да ли ће се неко определити да у њу инвестира. Саобраћајна инфраструктура града Врања доминантно се ослања на расположиве капацитете друмског саобраћаја. Град Врање карактерише наслеђе уличне мреже уског профила, лоше регулације ивичне изградње, те висока концентрација административних садржаја у самом центру града, који утичу на велико саобраћајно оптерећење. Такође, присутан је и недовољан број уређених паркиралишта, који врши додатни притисак на тротоаре и зелене површине.

Друмски саобраћај

Посебан значај и утицај на даљи развој друмског саобраћаја и укупне привредне делатности за град Врање има близина међународног путног правца - аутопута А1 (Е-75), који може бити спона града са Централном Србијом и насељеним местима на југу Србије, односно државним прелазом са Северном Македонијом (гранични прелаз Прешево) коме град гравитира. Територија града Врања ослања се и на главни крак паневропског саобраћајног Коридора 10 (К-10, Салзбург - Солун), као једног од главних европских друмских артерија. У близини града Врања су и гранични прелази са Северном Македонијом, Прохор Пчињски (на 35 km) и Чукарка (на 48 km), односно са Бугарском, Стрезимировце (на 74 km) и Рибарце (на 115 km). Удаљеност града Врања од неких од примарних привредних и административних центара у земљи и непосредном окружењу дата је следећом табелом (Табела 41.).

Табела 41. Удаљеност града Врања од наведених градова (у km)

Београд - 346,12 km	Приштина - 100 km	Ниш - 120,33 km
Скопље - 98,9 km	Солун - 301 km	Софија - 180 km

Извор: ЈП Завод за урбанизам Врање.

У наредној табели (Табела 42.) уочавамо да у структури укупне дужине путне мреже на територији Града савремени коловоз чини 81,6%.

Табела 42. Структура путне мреже на територији града Врања (2021. година, у km)

Укупна дужина путева	Савремени коловоз	Државни путеви I реда		Државни путеви II реда		Општински путеви	
		свега	савремен и коловоз	свега	савремен и коловоз	свега	савремен и коловоз
527,6	430,3	-	-	89,6	82,3	438,0	348,0

Извор: Општине и региони у Републици Србији - 2022, РЗС, 2022.

Стање улица у урбаним, и нарочито у сеоским срединама је незадовољавајуће. Постоји потреба хитних интервенција на реконструкцији и изградњи улица у сеоским месним заједницама и неким деловима насељеног места Врање. Такође, постоји потреба изградње и реконструкције мостова у руралним срединама, те изградње адекватног паркинг простора, односно додатно уређење вашарског платоа.

Основна ограничења за даљи развој у области друског и осталих видова саобраћаја су топографске карактеристике терена на већем делу територије града, знатни трошкови финансирања пројектовања, изградње, реконструкције и одржавања путне мреже, иницијално незадовољавајуће стање постојеће путне инфраструктуре, те слабо развијен јавни градски и приградски превоз путника.

Према *Закону о путевима*, све ингеренције над активностима изградње, одржавања и експлоатације државних путева II реда има *ЈП Путеви Србије*, док је управљање градским/општинским путевима, улицама и некатегорисаним путевима у насељеним местима у надлежности органа локалне самоуправе.

Највећи превозник на територији Града је предузеће „Јединство - Кавим“ из Врања, које запошљава 219 запослених и располаже са 130 аутобуса и око 650 дневних поласака у приградском, међуградском и међународном саобраћају. Сходно поменутом извору на територији града Врања функционишу:

- 2 регистроване линије у градском саобраћају; и
- 24 регистроване линије у приградском саобраћају;
- 167 стајалишта у градском и приградском саобраћају;
- 55 активних возила у градском и приградском саобраћају;
- Број превезених путника у градском аутобуском саобраћају је 223.252 путника (у 2017);
- Број превезених путника у приградском аутобуском саобраћају 1.974.174 путника (у 2017).

Железнички, водни и ваздушни саобраћај

На подручју града Врања постоји станични објекат на магистралној прузи, односно железничка станица која се простире на површини од 31 ha. Станични објекат је стар више од једног века, а намењен је путничком и теретном саобраћају са изграђеном комплетном инфраструктуром која је у лошем стању. Лоши технолошки параметри расположивих капацитета железнице и тешки услови трасирања пружне инфраструктуре условљавају брзину саобраћаја која у просеку износи око 47 km/h.

Ваздушни и водени саобраћај инфраструктурно нису заступљени на подручју града Врања. Корисници ових видова саобраћаја упућени су на употребу терминала на локацијама ван територије града. Корисници ваздушног саобраћаја упућени су примарно на аеродроме у Београду и Нишу, односно аеродроме у Скопљу, Приштини и Софији.

1.7.3. Енергетска инфраструктура

Постојеће стање енергетске инфраструктуре захтева у наредном периоду њено значајно унапређење, како би у потпуности била у функцији дистрибуције довољне количине енергије наспрам захтева крајњих корисника, да би подржавала принципе енергетске ефикасности и заштите животне средине који су у складу са прописима из области енергетике, екологије, и планирања и изградње насељених места. Другим речима, она треба да одговара интересима дистрибуције расположивих инвестиционих средстава локалне самоуправе, задовољењу потреба грађана, као и покрићу актуелних иницијатива развоја града Врања. У овом тренутку, град Врање је већ започео реализацију неких од капиталних инфраструктурних пројеката, примарно у сарадњи са KFW банком и надлежним Министарствима.

Електроенергетска мрежа

На подручју града Врања постоје следећи електроенергетски објекти, претходно разврстани сходно њиховом напонском нивоу:

а) Трафостанице: Трансформаторска станица нивоа 110/35kV, снаге 2x31,5MVA „Врање 1“; Трансформаторска станица нивоа 110/35/10kV, снаге 2x1,5MVA „Врање 2“; Пет трансформаторских станица нивоа 35/10kV; и 136 трафостаница нивоа 10/0,4kV.

б) Водови: На подручју града Врања положени су 35kV електроенергетски водови у дужини од 11,7 km (око 6,7 km је надземно), који полазе из града Врања и завршавају се на територији других општина.

Сходно положају електроенергетских објеката, уочава се добра покривеност ужег урбаног језгра града Врања електроенергетском инфраструктуром задовољавајућег капацитета, што се не би могло потврдити за насељена места Рашка, Суви Дол, Балиновац и Рибинце.

Енергетска ефикасност

Ниска цена електричне енергије током претходног периода утицала је на њену масовну потрошњу, примарно за загревање радног и животног простора, што је у крајњој инстанци доводило до максималног исцрпљивања комплетне електроенергетске инфраструктуре на подручју града Врања. Такође, значајан проблем снабдевања електричном енергијом је и у већој мери непланска изградња индустријских зона и стамбених насеља.

Недостатак слободног грађевинског простора спречава изградњу додатних енергетских капацитета у виду трафостаница (10/0,4kV) и пратећих водова. Са друге стране, изградњом ТС 110/35/10kV „Врање 2“ инсталисане снаге 2x31,5 MVA омогућен је развој привредне зоне Бунушевац, као и виши ниво поузданости у снабдевању електричном енергијом корисника са територије града.

Гасоводна мрежа и снабдевање топлотном енергијом

Иницијално због поменуте ниске цене у претходном периоду, електрична енергија представља доминантан вид енергије која се организовано допрема локалном становништву. У овом моменту, насељена места са територије града Врања нису покривена гасоводном мрежом. Топлотна енергија се у урбаним срединама града Врања најчешће ствара из електричне енергије, док се у руралним срединама она превасходно добија ложењем дрвне масе и угља (индивидуална ложишта).

Потребе индустрије за топлотном енергијом и њено присуство у широкој потрошњи задовољавају се помоћу индивидуалних котларница на течна горива (мазут и лож уље), као и помоћу електричне енергије код котларница мањег капацитета.

Просторним планом Републике Србије планирана је изградња разводног гасовода од Ниша до границе са Северном Македонијом. У оквиру поменутог разводног гасовода предложена је локација за изградњу главне мерно-регулационе станице „Врање“, којом би се регулисао и редуковао проток природног гаса.

1.7.4. Телекомуникациона инфраструктура

У данашњим условима, на квалитет живота и рада становништва неке локалне заједнице у великој мери утичу и дисперзија, капацитет и технолошке карактеристике расположивих елемената телекомуникационе инфраструктуре.

Као и у другим деловима Пчињске области, телекомуникациона инфраструктура којом су обухваћени телекомуникациони објекти, телефонске централе, спојни путеви и примарна мрежа у насељима, већим делом и по квалитету, и по капацитету није подједнако развијана на целокупном подручју града. Телекомуникациону мрежу на подручју града чине: Фиксна телекомуникациона мрежа националног оператора (Телеком Србија); Мобилне комуникационе мреже националног оператора, као и лиценцираних приватних оператора; Национални и приватни интернет провајдери; Јавне и комерцијалне радио станице и ТВ мреже; Кабловски дистрибутивни систем (КДС); и Приватне (индивидуалне) телекомуникационе мреже (банке, академска мрежа, комунална предузећа, итд.).

Фиксна телефонија

Фиксна телефонска мрежа има инсталираних 35.055 телефонских прикључака, од којих је 15.614 било активно током 2021. године. Структура телефонских прикључака не одговара савременим техничким стандардима, а изузетно је неповољан однос прикључака на дигиталним и аналогним (АТЦ) централама. Осим тога, присутан је велики број двојних телефонских прикључака, и врло мали број дигиталних телефонских прикључака (ИСДН).

Мобилна телефонија

На подручју града Врања присутни су сви оператори мобилне телефоније активни на националном нивоу.

Поште

У Табели 43. уочавамо да се само 0,73% од укупног броја пошти у Србији налази у граду Врању, односно скоро трећина пошти (30,55%) лоцираних у Пчињској области. Четири поште се налазе у ужој градској зони, док су остале испоставе измештене у приградским и у рураним деловима града Врања.

Табела 43. Поштанске испоставе

Територија	Поште
Република Србија	1.500
Регион Јужне и Источне Србије	335
Пчињска област	36
Град Врање	11
Врање	8
Врањска Бања	3

Извор: Општине и региони у Републици Србији - 2022, РЗС, 2022.

Интернет и КДС мрежа

У понуди савремених телекомуникационих сервиса и услуга запажено место имају интернет провајдери. Услуге националних и приватних интернет провајдера користи све више корисника. За сада је најзаступљенији национални интернет провајдера са сетом својих услуга (интернет и телефонија). Услед физичке неразвијености интернет и КДС мрежа најчешће не постоје у појединим руралним областима.

Кабловске дистрибутивне мреже урађене су делимично плански на појединим локацијама, односно положене су кроз ПЕ цеви у заједничком рову са телефонским кабловима новоизграђених мрежа. Неконтролисана изградња КДС-а довела је до непостојања тачне евиденције по операторима, тако да се не може утврдити тачан број корисника ових услуга.

На територији града Врања постоје јавне и комерцијалне радио и ТВ станице. ЈП РТС, као јавни сервис грађана обавља емитовање, пренос и дистрибуцију својих програма на комплетној територији града Врања преко мреже предајника и репетитора.

1.7.5. Управљање отпадом

На територији града Врања управљање отпадом представља један од највећих еколошких проблема. Свакодневно се стварају велике количине отпада, првенствено из домаћинства. Количина сакупљеног отпада се повећава сваке године, при чему у структури генерисаног отпада највише има удела биоразградивог отпада, кабастог отпада, пластичних кеса и остало.

Организовано сакупљање и одлагање комуналног отпада на територији града Врања постоји и ту функцију врши ЈКП „Комрад“. Ово предузеће постоји као јавно комунално предузеће од 1989. године, а његова делатност је сакупљање и депоновање отпада насталог на територији града Врања, одржавање Градске депоније, уређење и одржавање зелених и парковских површина, пијаца и гробља, као и димничарске услуге. Највећи део домаћинства са територије града Врања покривен је организованим сакупљањем комуналног отпада од стране ЈКП „Комрад“.

Домаћинства одлажу смеће у канте, односно контејнере, који се празне 5 дана у недељи. На неколико локација постављени су жичани контејнери за сакупљање ПЕТ амбалаже. Када је у питању загађивање пореклом од јавних установа и привредних субјеката, према подацима Националног регистра извора загађивања, на подручју града Врања постоји више постројења која су генератори отпада: Rudnik olova i cinka „Grot“ d.o.o., Građevinsko preduzeće „5D“ d.o.o., Privredno društvo za proizvodnju, promet i usluge Diva Divani d.o.o., Elektrodistribucija Srbije d.o.o. Beograd, Klameks d.o.o., Plutos d.o.o., Technic Development DOO Vranje, Hemijska Industrija HIV AD Vranje, HK PK „YUMCO“ A.D.Vranje, British American Tobacco Vranje a.d., Mikromodeli DOO, Biohemijska laboratorija Human Humanum, Zavod za javno zdravlje Vranje, Zdravstveni centar Vranje, PT Plavi kamen doo, Preduzeće za saobraćaj Kavim - Jedinstvo DOO Vranje, и SIMPO AD Vranje. Отпад је различитог састава, а представљен је отпадном амбалажом, отпадним металима, инфективним отпадом, мешаним комуналним отпадом, отпадом из текстилне индустрије итд. Индустрijски отпад често доводи до стварања непријатних мириса и других опасних материја које угрожавају здравље људи и околине.

Сав сакупљени комунални отпад из домаћинства, јавних установа и привредних субјеката, одлаже се на санитарну депонију „Метерис“ у атару насеља Суви Дол и Ранутовац, отворену 2002. године. Депонија се налази на 580 m н.в., а укупна површина за одлагање отпада износи 30.670 m². Депонија је потпуности ограђена жичаном оградом и има капију за контролу уласка. На депонији се врши распростирање и сабијање отпада булдожером, односно компактором. Положај депоније са аспекта удаљености од насељених места је повољан, јер је депонија удаљена од центра Врања скоро 6 km, односно на удаљености је од 1.250 m од првих мањих насеља - Суви Дол и Ранутовац. Депонија у потпуности задовољава стандарде које је неопходно испунити у циљу спречавања загађења земљишта, ваздуха и подземних вода. Тело депоније обложено је високоотпорном фолијом, постоји дренажни систем за оцедне воде, постројење за пречишћавање отпадних вода, одвођење депонијског гаса системом биотрнова, систем ободних канала за спречавање дотока површинских вода и свакодневно прекривање отпада инертним материјалом. Рециклажа отпада не постоји, и нема компостирања органског отпада. У току је пројекат проширења ове санитарне депоније у регионални центар односно регионалну депонију за управљање отпадом “Метерис”.

Велики проблем на територији града Врања представљају неконтролисане дивље депоније - локална сметлишта, на која се одлаже не само комунални отпад из домаћинства, већ и електронски, грађевински, амбалажни, стара возила, кабасти отпад, остаци угинулих животиња итд. Преко стотину дивљих депонија налази се у већини

насеља града Врања, што представља опасност по здравље људи и околине, посебно услед јављања пожара. Периодично уклањање дивљих депонија врши ЈКП „Комрад“, али оне се стално стварају, често на истој локацији.

С обзиром да на подручју града Врања постоји санитарна депонија, а проблем непрописног одлагања отпада и даље је велики, кључ решавања питања одлагања комуналног отпада на територији града Врања лежи у одговорнијем односу становништва у поступању са отпадом. Неопходно је да се врши едукација локалног становништва о важности адекватног одлагања отпада из домаћинства.

1.8. СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ

1.8.1. Васпитање и образовање деце и омладине

На територији града Врање ради неколико предшколских установа/вртића од којих су најпознатије установе: „Дечја Радост“, „Пчелица“, „Наше дете“, „Бошко Буха“, „Чаролија“ и „Бамби“ у Врањској Бањи. Тренутно су у току реконструкције ових објеката. Реконструкција се односи на енергетску ефикасност споменутих установа, а спроводи се сходно договору који је постигла локална самоуправа града Врања са Министарством рударства и енергетике Републике Србије.

Организација основног образовања- на територији града Врање постоји 12 основних школа и то 6 које су смештене на подручју града („Бранко Радичевић“, „Доситеј Обрадовић“, „Јован Јовановић Змај“, „Светозар Марковић“, „Вук Караџић“, „Радоје Домановић“) и 6 које се налазе у руралном делу општине Врање („1. Мај“- Вртогош, „20. Октобар“- Власе, „Бора Станковић“- Тибужде, „Бранислав Нушић“- Ратаје, „Краљ Петар I- Ослободилац“- Корбевац и „Предраг Девеџић“- Врањска Бања).

Поред тога, на подручју града Врања егзистира и једна Музичка школа „Стеван Мокрањац“ као и једна основна школа за образовање одраслих, као и школа која уједно нуди и основно и средње образовање „Вуле Антић“. У 2021. години основне школе на подручју града Врања је похађало 6.496 ученика.

Организација средњег образовања - на територији града Врања ради 6 средњих школа и све су смештене у градском подручју:

1. Гимназија „Бора Станковић“ отворена је давне 1881. године. Ученици могу да се опделе за један од два смера: природно-математички и друштвено-језички.
2. Техничка школа у Врању отворена је 1965. године и образује ученике у три подручја рада (електротехника, машинство и обрада метала и саобраћај). Школа врши и образовање ванредних ђака, док се у просторијама налази и ауто школа у којој се обучавају будући возачи.
3. Средња пољопривредно-ветеринарска школа „Стеван Сиђелић“ отворена је 1990. године и образује ђаке у области пољопривреде, прераде хране и производње. Обухвата површину од 2.500 m².
4. Медицинска школа „Isabel Emsli Haton“ отворена је 2011. године. Ђаци се образују у подручју рада Здравства и социјалне заштите.
5. Хемијско-технолошка школа наставила је са радом некадашње „Школе ученика у привреди“. Изводи наставу у следећим подручјима рада: хемија, неметали и графичарство, шумарство и обрада дрвета, текстилство и кожарство.
6. Економско-трговинска школа образује ученике у области економије, права и администрације, као и трговине, туризма и угоститељства.

Потребно је напоменути да све школе имају организоване ђачке парламенте, а да је укупан број ђака у 2021. години био 4.038 ученика.

Поред основних и средњих школа У Врању постоје и високообразовне институције попут Педагошког факултета, Академије техничко-васпитачких струковних студија Ниш - одсек Врање; Правни факултет - високошколска јединица у Врању. Укупно је уписано 200 студената у школској 2021/2022. години.

Према подацима подацима Пописа становништва, домаћинства и станова из 2011. године структура становништва према школској спреми и писмености приказана је у следећој Табели 44.

Табела 44. Структура становништва према школској спреми и писмености

	Укупно стан. 15 и више година	Без школске спреме	Непотпуно основно образовање	Основно образовање	Средње образовање	Више образовање	Високо образовање
Укупно	70.398	2.689	6.841	17.775	32.538	4.108	6.274
Мушкарци	35.022	410	2.625	8.776	17.691	2.184	3.263
Жене	35.376	2.279	4.216	8.999	14.847	1.924	3.011

Извор: На основу извора података Пописа становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011.

Табела 44. показује да највећа група становништва старија од 15 година има средње образовање и то њих 46% од укупног броја становништва, док они који имају само основно образовање спадају у другу највећу групу и чине 25% укупног становништва. Затим долазе на ред они који имају непотпуно основно образовање (10%), па тек они са стеченим високим образовањем од 9% у укупном становништву.

Када се погледа структура компјутерске писмености становништва у Табели 45, уочавамо да је највећи проценат оних који се изјашњавају као компјутерски неписмена лица а који чине више од половине укупног становништва (56,07%). Потом следе они који су се изјаснили као компјутерски писмена лица (29,25%) и који су од републичког просека мањи за 4,96%. Такође, може се уочити да постоји велика диспропорција компјутерске писмености између лица која су из градских насеља и оних који долазе и осталих насеља општине.

Табела 45. Структура становништва према компјутерској писмености

	Компјутерски писмена лица	Лица која делимично познају рад на рачунару	Компјутерски неписмена лица
Град Врање	20.594	10.329	39.475
Градска насеља	17.873	7.913	24.888
Остала насеља	2.721	2.416	14.587

Извор: На основу извора података Пописа становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011

1.8.2. Здравствена и социјална заштита становништва

Примарна здравствена заштита на подручју града Врања изводи се у оквиру Здравственог центра Врање. У оквиру Здравственог центра као организациона јединица егзистира Дом здравља Врање, у чијем склопу се налази 7 Здравствених станица при општој пракси и 13 здравствених амбуланти. Такође, при Дому здравља налазе се и 4 Здравствене амбуланте при Диспанзеру за здравствену заштиту радника.

У дому здравља функционишу следеће организационе јединице:

- Служба за здравствену заштиту одраслог становништва,
- Служба за здравствену заштиту радника,
- Служба за здравствену заштиту жена,
- Служба за здравствену заштиту предшколске деце,
- Служба за здравствену заштиту школске деце и омладине,
- Служба хитне медицинске помоћи,

- Служба за клиничко биохемијску лабораторију,
- Служба стоматологије,
- Диспансер за дијабетес.

Укупан број запослених у Здравственом центру Врање у 2021. години био је 1.361, али је тај број непрекидно варирао због сталног ангажовања здравственог и нездравственог особља. Битно је напоменути да Општа болница Врање пружа болничку здравствену заштиту свим становницима Пчињског округа, као и становницима Косовског поморавља. Општа болница у свом саставу има следеће службе:

- Служба за офтамологију,
- Служба за урологију,
- Служба за патологију,
- Служба за интерну медицину,
- Служба за педијатрију,
- Служба за инфективне болести,
- Служба за трансфузију крви,
- Служба за општу хирургију,
- Служба за неурологију.

Када се погледа ситуација са здравственим особљем/лекарима приказана у *Табели 46*, уочавамо да је 286 становника на једног лекара на подручју општине Врање мање и од државног, регионалног и локалног стања, те би се због тога требале предузети одговарајуће мере у повећању потребног лекарског особља које би адекватно одговорило на све веће здравствене изазове у будућем периоду.

Табела 46. Број становника на једног лекара

→ Година	2019.
↓ Територија	
Република Србија	349
Регион Јужне и Источне Србије	333
Пчињска област	387
Град Врање	286

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2020

Завод за јавно здравље Врање има улогу да обезбеди виши квалитет живота запослених. Он треба да постане водећи пружалац услуга у својим областима делатности. У Заводу је запослено око 113 радника, а сарадња између Завода, Дома здравља и осталих установа који се баве квалитетом и заштитом здравља је на завидном нивоу. Завод свакодневно прати, прикупља и обрађује своје и податке надлежних домова здравља и болница са територије Пчињског округа. У заводу постоји:

- Центар за анализу и планирање,
- Центар за контролу и превенцију болести ,
- Центар за микробиологију,
- Центар за промоцију здравља,

- Центар за хигијену и хуману екологију и
- Служба за правне и економско-финансијске послове.

Центар за социјални рад Врања основан је 1964. године. У центру је запослено око 40 радника, од тога 10 радника обавља послове везане за заштиту деце и младих. Центар ради са младим прекршиоцима и кривичарима до 19 година, по налогу Вишег и Прекршајног суда у поступцима у којима суд доноси одлуку, а Центар спроводи појачан надзор од стране Органа старатељства, појачан надзор од стране родитеља, сарадње са школама, саветодавне разговоре, обезбеђивање смештаја, измештање из насилног окружења и материјална подршка. Као установа социјалне заштите и као орган старатељства, реализује програмске задатке из области социјалне заштите, породично – правне заштите и проширених права социјалне заштите.

Центар за развој локалних услуга социјалне заштите у Врању је установа социјалне заштите у надлежности града Врања. Формиран је 2008. године као потреба да се социјална заштита у граду и Пчињском округу унапреди и ојача. Делатност Центра се одвија 24 сата непрекидно и може се сагледати кроз пружање шест врста услуга и то:

- Прихватилиште за одрасла и стара лица,
- Прихватилиште за жене и децу жртве насиља у породици,
- Сигурна кућа,
- Дневни боравак за децу и омладину са сметњама у развоју,
- Лични пратилац,
- Помоћ у кући.

Центар има добру сарадњу са установама које се баве социјалном заштитом на територији града Врања.

1.8.3. Спорт

Град Врање има дугу и богату спортску традицију. Главни носилац спортских дешавања је Јавна установа „Спортски објекти“. Врши пружање услуга грађанима и спортистима за такмичарске, тренажне и рекреативне активности. Основана је 1989. године и у склопу Јавне Установе функционише објекат Спортске хале са великом двораном (до 3.000 места) и са малом двораном (300 места), теретана, простор за стони тенис, отворени базен, терен за мали фудбал, терени за тенис и градски фудбалски стадион.

Град Врање поседује 32 спортска терена у основним и средњим школама, затим 17 спортских сала у основним и средњим школама, 4 базена на територији града Врање и 32 дечија игралишта и стрелиште. У граду Врању је према подацима Спортског савеза регистровано 67 спортских организација.

1.8.4. Култура

На подручју града Врање постоји 13 друштвених објеката (домови културе) и 10 културних објеката (музеји, галерије, библиотеке, позоришта). Посматрано у односу на број становника, имамо следеће стање:

- број становника на један друштвени објекат: 6.425,
- број становника на један објекат културе: 8.352.

Врање спада међу градове, који су према овим критеријумима знатно изнад просека у Републици Србији.

Позориште „*Бора Станковић*“ представља једну од најзначајнијих културних установа на југу Србије.

Позориште успешно организује манифестацију „*Борини позоришни дани*“, на којима је до сада приказано преко 400 представа, а учествовала су бројна позоришта из земље и иностранства. Позориште располаже двораном са 280 седишта, у којој се изводе представе и пуштају филмске пројекције на вечерњој сцени и дневној сцени за децу.

Јавна библиотека „*Бора Станковић*“ основана је 1879. године, само годину дана по ослобођењу од Турака. У свом поседу има преко 150.000 књига и велики број часописа, фотодокумената, списа, колекцију филмова, музичких дискова, итд. По броју и структури књижног фонда, стручном уређењу, смештају и кадровској структури, Библиотека „*Бора Станковић*“ спада у ред развијенијих народних библиотека у Србији.

Амерички кутак у Врању постоји од 2005. године као резултат сарадње између Народне библиотеке „*Бора Станковић*“ у Врању и Амбасаде САД у Београду. Амерички кутак омогућава приступ ажурним и поузданим информацијама о САД путем књижног фонда, интернета и мноштва догађаја попут говорничких програма, предавања, семирнара, пројекција филмова, радионица, састанака, изложби, дебатних клубова, часова енглеског, састанака Фото клуба, прослава празника и служи као центар за информисање, сличан јавној библиотеци.

Народни музеј је основан 1960. године. Од самог оснивања, налази се у згради Селамлука из комплекса Пашиних конака. Данас је то музеј комплексног типа који садржи археолошку и нумизматичку, етнолошку, историјску и збирку савременог сликарства. У састав музејске установе 1967. године улази и музеј - кућа Боре Станковића; да би се 1995. године установи прикључила и Галерија Народног музеја.

Школа анимираног филма „*ШАФ*“ је основана 1986. године. Ова организација је јединствена по томе што већ годинама успешно приближава анимацију и филмску уметност деци. Кроз ову школу прошло је око 2.500 деце, која су урадила више од 250 анимираних филмова различитим техникама. Највећи значај и богатство ове установе је што ради са децом. У том смислу, могла би да се користи као пример за развој креативне индустрије у Врању.

Историјски архив „*31. јануар*“ основан је од стране Народног одбора среза Врање 31. марта 1962. године као Историјски архив среза Врање. Са радом је почео 1. новембра исте године. Архив је основан као установа заштите од посебног друштвеног значаја која је у складу са Законом о културним добрима обавља послове евиденције и заштите архивске грађе и регистратурског материјала, врши преузимање архивске грађе, даје информације корисницима архивске грађе, ради на културно-просветној и образовној делатности, има изложбену и издавачку делатност и друго.

Културно образовни центар Врање је образовна установа чији су програмски задаци и циљеви увођење младих у научно-истраживачке процесе из свих научних дисциплина. Основан је 1998. године. Од тада је кроз Центар прошло више од 1.800 ученика и урађено је око 860 радова из разних научних области од којих су многи на Републичком такмичењу освајали награде.

Народни универзитет у Врању бави се културно - образовном делатношћу: поред школе за одрасле, организује курсеве страних језика и рачунара, ликовну радионицу, сајмове,

смотре и фестивале, а бави се и издавачком делатношћу. Народни универзитет има своју Галерију, у којој се организују изложбе и књижевне вечери.

Дом ученика средњих школа Врање је васпитна установа са вишедеценијском биографијом. Формиран је давне 1918. године као Амерички дом за српску ратну сирочад. Данас је Дом васпитна установа у којој су створени оптимални услови за васпитање и образовање, културно - забавну делатност и физичку рекреацију, као и смештај и исхрану 200 средњошколаца и 100 студената.

1.9. ИНВЕСТИЦИЈЕ И ФИНАНСИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА

1.9.1. Инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја

Статистички подаци о оствареним инвестицијама у нова основна средства у делатности пољопривреда, шумарство и рибарство у периоду 2018-2020. година на подручју Пчињске области доступни су само за 2018. годину и износили су скоро 12,7 милиона динара, односно 0,3% у односу на укупна инвестициона улагања. Ово учешће је значајно мање у односу на ниво који остварује Србија (2,5%) (РЗС, Општине и региони за наведене године). За анализирани период нису доступни подаци о оствареним инвестицијама у поменутој делатности за подручје Града, али постоје у другим делатностима: прерађивачка индустрија; снабдевање водом и управљање отпадним водама; државна управа и обавезно социјално осигурање; снабдевање електричном енергијом, гасом и паром; рударство и др.

Град има стална улагања у области уређења атарских путева и опремање противградних станица, а за наредни период планира следећа инвестициона улагања:

- ресанација Александровачког језера ради наводњавања око 700 ха пољопривредних површина. С обзиром да током летњих месеци у језеру нема довољно воде, за наводњавање ће се једним делом користити вода из постојећих бунара, а остатак површина би био наводњаван преко преливне цеви акумулације Александровачког језера;
- спровођење мера комасације на површини око 80 ха.

Закључујемо да инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја зависе од одређених финансијских средстава у буџету Града, али и од инвестиционе климе у локалном окружењу.

1.9.2. Буџетска подршка са нивоа Републике

Финансирање пољопривреде и руралног развоја у Републици Србији регулисано је Законом о пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 41/2009, 10/2013 – др. закон, 101/2016, 67/2021 – др. закон и 114/2021), Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016) и Уредбама о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју које се доносе на годишњем нивоу. Поменути закони дефинишу циљеве пољопривредне политике, политике руралног развоја, начине њихове реализације, као и мере контроле за њихово спровођење. Уредба о расподели подстицаја прецизира мере које ће Република финансирати у текућој години са унапред дефинисаним максималним износом и стопом повраћаја бесповратних средстава.

Члан 3. Закона о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју дефинише четири групе мера:

- директна плаћања која обухватају премије (исплаћују се по јединици мере за посејан усев, вишегодишњи засад или грла стоке) и регресе (исплаћују се за купљену количину репродуктивног материјала, као и за трошкове складиштења у јавним складиштима);
- мере за рурални развој које се могу користити за унапређење конкурентности, достизање стандарда квалитета, очување биљних и генетичких ресурса, унапређење руралне инфраструктуре, подршка непољопривредним активностима на селу и др.;
- намене посебних подстицаја могу бити за макретиинг-информационе системе у

пољопривреди, успостављање система рачуноводствених података на фармама, спровођење научноистраживачких, развојних и иновативних пројеката и сл.);

- *кредитна подршка* која се огледа у субвенционисању дела камате на одобрене пољопривредне кредите пољопривредних произвођача.

У наставку је дат табеларни преглед реализованих вредности подстицајних средстава према врсти подстицаја од 2018. до 2021. године (Табела 47.).

Табела 47. Реализована новчана средства у пољопривреди и руралном развоју од 2018. до 2021. године (у мил. дин.)

Група мера	2018.	%	2019.	%	2020.	%	2021.	%
Директна плаћања	20.953,9	74,1	18.317,0	53,9	18.994,9	48,6	31.171,1	76,7
Мере руралног развоја	6.205,0	21,9	3.466,7	10,2	5.066,6	13,0	6.854,9	16,9
Кредитна подршка	912,2	3,2	476,3	1,4	0,3	0,0	451,6	1,1
Посебни подстицаји	203,2	0,7	172,9	0,5	187,6	0,5	248,1	0,6
<i>Неизмирене обавезе</i>	-		10.820,7	31,9	14.028,6	35,9	-	-
ИПАРД	0,0	0,0	716,5	2,1	799,7	2,0	1.898,9	4,7
УКУПНО	28.274,4	100,0	33.970,3	100,0	39.077,6	100,0	40.624,6	100,0
<i>Covid 19</i>	-		-		441,1		-	
<i>Covid 19 - кредитна подршка</i>	-		-		1.425,0		-	

Извор: МПШВ, Извештај о стању у пољопривреди у Републици Србији за 2018., 2020. и 2021. годину - Књига 1

У анализираном четворогодишњем периоду најзаступљенија врста реализованих подстицаја била су директна плаћања са око 75%. Међутим, према подацима приказаним у Табели 47., просечно годишње учешће је око 63%, а разлог овог одступања јесу новчана средства која су током 2019. и 2020. године приказана у оквиру категорије „неизмирене обавезе“. Током 2021. године у структури реализованих средстава за подстицаје у пољопривреди и руралном развоју директна плаћања чинила су 69%, мере руралног развоја 28%, ИПАРД 2%, посебни подстицаји 1% и кредитна подршка 0,3% (МПШВ, Извештај о стању у пољопривреди у Републици Србији за 2021. годину - Књига 1).

На подручју Града доминирају како биљна, тако и сточарска производња. У оквиру биљне производње посебно се издваја ратарска производња која треба да обезбеди довољне количине сточне хране за сточарску производњу. У складу са тим пољопривредни произвођачи могу да конкуришу за следеће подстицаје из аграрног буџета Србије²⁷:

- *директна плаћања*: основни подстицаји за биљну производњу; премија за млеко; подстицаји за држање квалитетних приплодних млечних и товних крава, за тов јунади; за приплод и тов других грла стоке; регрес за трошкове складиштења у јавним складиштима у износу од 40% трошкова складиштења;
- *мере руралног развоја*: подстицаји за подизање нових вишегодишњих производних засада воћака, винове лозе и хмеља; подстицаји за набавку нових приплодних грла; инвестиције за унапређење примарне биљне и сточарске производње;
- *кредитна подршка* за биљну и сточарску производњу која омогућава лакши приступ пољопривредним кредитима које одобравају пословне банке пољопривредним произвођачима, а подршка се огледа у субвенционисању дела камате на кредите.

²⁷ Уредба о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју у 2022. години, Сл. гласник РС, бр. 125/2021.

Према захтеву Градског већа града Врања, Управа за аграрна плаћања је дана 28.01.2023. године доставила податке о броју регистрованих пољопривредних газдинстава. На основу добијених података уочено је да на подручју Града има 4.296 регистрованих пољопривредних газдинстава, а у активном статусу је њих 4.121. Увидом у структуру пољопривредних газдинстава према правној форми, уочено је да њих 4.271 припада категорији породичних пољопривредних газдинстава (99,4%), а преостали број чине правна лица и предузетници.

1.9.3. Буџетска подршка на нивоу града Врања

На основу Члана 13. Закона о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју јединицама локалних самоуправа (ЈЛС) дато је право да утврђују мере подршке за спровођење пољопривредне политике за своје подручје. Међутим, код директних плаћања локалним самоуправама омогућено је да у свом буџету пољопривредницима обезбеде две врсте регреса: (1) за трошкове складиштења у јавним складиштима и (2) за вештачко осемењавање. Истичемо и да пољопривредници не смеју доћи у позицију тзв. двоструког финансирања мера, односно да финансирају исту меру како из Републичког, тако и из буџета ЈЛС.

Финансијска средства за спровођење мера пољопривредне политике и политике руралног развоја морају бити обезбеђена у буџету ЈЛС. Такође, подршка спровођењу пољопривредне политике и политике руралног развоја ЈЛС мора бити у сагласности са усвојеним националним програмима и законима којима се уређује пољопривреда и рурални развој.

У наставку је дат краћи приказ исплаћених новчаних средстава за **Програм 5 Пољопривреда и рурални развој** за спровођење пољопривредне политике у локалној заједници од 2018. до 2021. године (Табела 48.).

Табела 48. Реализована новчана средства за подршку пољопривреди и руралном развоју на подручју града Врања од 2018. до 2021. године (у хиљ. дин.)

Мера	2018.		2019.		2020.		2021.	
	Износ	Извршење буџета (у %)	Износ	Извршење буџета (у %)	Износ	Извршење буџета (у %)	Износ	Извршење буџета (у %)
Подршка за спровођење пољопривредне политике у локалној заједници	15.258	62,0	16.133	96,0	8.585	40,3	12.335	96,0
Мере подршке руралном развоју	0	0,0	0	0,0	0	0,0	962	40,1
Фонд за подстицај развоја пољопривреде на територији града Врања	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4.250	85,0
Програм 5: Пољопривреда и рурални развој	15.258	62,0	16.133	96,0	8.585	36,8	17.548	86,7

Извор: Одлуке о завршном рачуну буџета града Врања за анализирани године

На основу табеларног приказа видимо да је на крају 2021. године исплаћено 15% више новчаних средстава за подстицаје у пољопривреди у односу на 2018. годину, а у односу на 2020. годину за 104,4% више, када је проценат извршења буџета за **Програм 5** био свега 36,8% (8,5 милиона динара).

Одлуком о буџету града Врања за 2022. годину, за пољопривреду и рурални развој издвојено је 41 милион динара, што је дупло више у односу на реализовану вредност у 2021. години. Овако увећан буџет је прилика за пољопривредне произвођаче да унапреде и/или прошире своју пољопривредну производњу.

Град Врање сваке године доноси *Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја* чији су износи усклађени са планираним средствима у буџету. Град Врање новчане подстицаје распоређује у складу са потребама пољопривредника, а водећи рачуна о њиховим најразличитијим потребама. Потенцијални корисници мера подршке су регистрована пољопривредна газдинства у активном статусу.

Информисање пољопривредних произвођача о подстицајним мерама које пружа Програм подршке врши се у пољопривредној служби градске управе, посредством локалних средстава јавног информисања, посредовањем ПССС Врање и служби месних заједница, као и преко друштвених мрежа и интернет странице града Врања.

Потенцијални корисници мера подршке су регистрована пољопривредна газдинства у активном статусу са територије града Врања, регистрована удружења и задруге и верске заједнице.

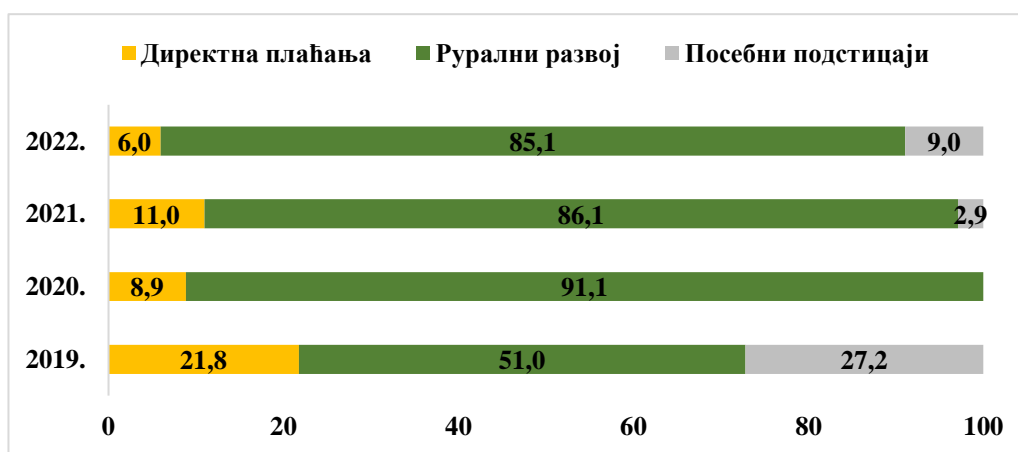
Реализација Програма подршке у пољопривреди и руралном развоју доприноси:

- повећању продуктивности и конкурентности пољопривредне производње;
- побољшању квалитета живота у руралним подручјима;
- подстиче удруживање, запошљавање и samozapoшљавање руралног становништва и сл.

Разноврсним подстицајима у пољопривреди Град пружа подршку пољопривредним произвођачима који се баве воћарством, виноградарством, ратарством и сточарством. Новчана средства се ислађују пољопривредним произвођачима у виду повраћаја дела новца на уложена средства.

У наставку следи приказ исплаћених новчаних средстава предвиђених аграрним буџетом града Врања од 2019. до 2021. године са планом за 2022. годину (*Графикон 11.*).

Графикон 11. Структура оствареног аграрног буџета града Врања од 2019. до 2021. године према Програму подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја са планом за 2022. годину (у %)

Извор: за период 2019-2021. годину - Извештај о спровођењу мера пољопривредне политике и политике руралног развоја за подручје града Врања; за 2022. годину - Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање.

У посматраном периоду није било планираних и остварених средстава за мере кредитне подршке, док у 2020. години није било исплаћених средстава за посебне подстицаје, иако је издвојено 2,5 милиона динара за ове намене.

У оквиру мере *директних плаћања*, град Врање спроводи бесплатно вештачко

осемењавање крива како би обезбедио контролисану оплодњу и размножавање говеда са висококвалитетним расама, бољу расну заступљеност и повећање укупног сточног фонда (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање за 2022 годину). Реализовањем ове мере даје се допринос економском и социјалном развоју руралне средине кроз подизање конкурентности производње и бољег коришћења расположивих ресурса (Резултати анализе ефеката појединачних програма подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја града Врања у периоду од 2016. до 2021. године).

Град Врање је препознао значај мера *руралног развоја*, па је од 2019. до 2021. године, од укупно годишњих исплаћених средстава око 76% просечно годишње исплаћено за рурални развој. У 2019. години највише средстава исплаћено је за набавку квалитетних приплодних грла млечних раса говеда, оваца и коза. Током 2020. године највише је исплаћено за меру помоћи подизања и опремања пластеника за производњу поврћа, воћа, цвећа и расадничарску производњу са реализованих 20 захтева. У 2021. години по основу 7 захтева за меру успостављања и јачања удружења у области пољопривреде исплаћено је 8 милиона динара.

Поред годишњих издвајања из буџета града Врања за реализацију Програма мера подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја, Град Врање улаже у пољопривреду и средства добијена од закупа пољопривредног земљишта у државној својини. Према подацима објављеним у Годишњем програму заштите, уређење и коришћење пољопривредног земљишта на територији града Врања током агроекономске 2022. године (01.11.2021 - 31.10.2022.) укупно пољопривредно земљиште у државној својини износи 5.946,41 ха, од чега се издаје у закуп 236,38 ха, а планирано за закуп и коришћење у 2021. години износи 1.224,40 ха (Сл. гласник града Врања, бр. 25/2021). Средства од закупа се користе искључиво за строго прецизиране намене, а преваходно за уређење атарских путева, комасацију и чишћење речних корита на рекама другог реда.

1.9.4. Остали извори финансирања

Банкарски кредити. Подаци Пописа пољопривреде 2012 показују да је у Врању кредит пословне банке за финансирање пољопривредне производње користило око 0,9% укупног броја пољопривредних газдинстава (свега 63 пољопривредна газдинства), што је испод републичког просека који износи 2,9%. Према истом извору, учешће пољопривредних газдинстава која су користила подстицајна средства је 27,7% (њих 1.930), што је близу републичког просека од 28,5%. Закључак је да тренутна ситуација није много боља с обзиром на лоше услове кредитирања, а имајући у виду неповољне рокове отплате, повећане каматне стопе, компликоване процедуре за обезбеђење кредита и сл.

Донације. Током 2021. године град Врање је доделио 18 уговора о коришћењу донација намењених младим пољопривредницима. Додељена новчана средства потичу из буџета Града Врања у износу од 5 милиона динара и Фондације „Ана и Владе Дивац“ са 1 милион динара. Додељена средства могу се потрошити за куповину пољопривредних машина и опреме за пољопривредну производњу (<http://www.vranje.org.rs/vest.php?id=18303&oblast=vesti>).

Град Врање је у претходном периоду реализовао пројекат „Унапређење воћарства у Пчињском округу“. Пројекат је реализован преко Програма европског партнерства са општинама ЕУ ПРОГРЕС. Овим Пројектом обезбеђено је произвођачима воћа у седам општина Пчињског округа 202.247 садница вишње, јабуке и шљиве, организована је обука за произвођаче и подигнут је огледни воћњак у Владичином Хану. Дакле, осим града Врања, партнерске општине биле су Владичин Хан, Сурдулица, Бујановац,

Прешево, Босилеград и Трговиште. По основу овог Пројекта ЕУ ПРОГРЕС исплатио је 257.715 евра (интерни подаци о донацијама добијени из града Врања). Новчана средства за финансирање Програма обезбедила су Влада Швајцарске и Европска унија (<https://infovranjske.rs/2013-11-07-vo%C4%87arstvo-je-na%C5%A1a-budu%C4%87nost.html>).

II SWOT АНАЛИЗА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА

У претходном поглављу сагледани су потенцијали града Врања у области пољопривреде и руралног развоја (интерне снаге и слабости).

У наставку се даје кратка анализа изазова и трендова у домаћем и међународном окружењу, како би се формулисала SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања. Изазови на нивоу националног окружења, као и изазови у међународном окружењу дати су за ниво Републике Србије, а идентични су и за град Врање (Службени гласник РС, број 85/14 од 12. августа 2014. године)²⁸:

– Унутрашњи изазови:

(1) *одрживо управљање ресурсима* (уситњеност поседа; запуштена инфраструктура; недовољна брига о водотоковима и шумама; претње од загађења из пољопривреде: низак ниво примене агротехничких мера и достигнутих стандарда у производњи; недовољна координираност политике; неуређеност легислативе, пре свега, власничких односа; одсуство информационих база података и недовољно разграничене надлежности између појединих органа и организација);

(2) *трансфер знања и техничко-технолошки напредак* (неефикасан систем трансфера знања и технолошких решења у праксу; низак ниво улагања у нова технолошка решења и стандарде; ниска употреба инпута, пре свега, недостатак инвестиција у опрему; нестабилни приноси неуједначеног квалитета);

(3) *раст конкурентности* (значајан простор за раст конкурентности постоји у свим секторима пољопривредне производње, кроз: увођење шема квалитета; развој интегралне и органске производње; развој производа са географским пореклом; веће искоришћење потенцијала за производњу поврћа у заштићеном простору и гајење лековитог биља; прилагођавање технологије производње насталим климатским променама; увођење нових сорти; повећање површина под интензивним засадама и постизање квалитета који одговара стандардима иностраног и домаћег тржишта; примену стандарда за објекте за држање животиња, квалитет производа и поштовање процедура у производњи и пласману; преоријентацију производног усмерења говедарства, увођењем товних раса и система „крава – теле“; побољшање генетике у сточарству и исхране);

(4) *прехрамбени ланац* (недовољна хоризонтална и вертикална интегрисаност у прехрамбеном ланцу; низак ниво стандарда у процесима манипулације производима после жетве; одсуство или ниска ефикасност органа и организација и система за логистичку подршку сектору пољопривреде; искљученост великог броја малих произвођача из високо захтевних ланаца снабдевања у производњи и дистрибуцији хране; недовољно јака конкуренција на нивоу производње и прераде; мале активности пољопривредних произвођача у процесима имплементације стандарда квалитета, прераде пољопривредних производа, брендирања и маркетинга и сл.);

(5) *развој руралних подручја и јачање социјалне структуре* (рурална подручја трпе последице демографског пражњења, а њихов развој повезан је са унапређењем физичке инфраструктуре, бољом доступношћу социјалних услуга и развојем

²⁸ На већи број ових изазова домаћи пољопривредници не могу реаговати адекватно, било због недостатка финансијских средстава и/или неразвијеног финансијског тржишта и/или неодговарајуће подршке кроз мере аграрне политике.

предузетништва; непоштовање специфичних потреба села и његових становника, одсуство системских и боље координисаних активности различитих актера; одсуственост ефикасног система трансфера знања, технологија и информација, као и иновативног начина коришћења потенцијала културног наслеђа и биодиверзитета).

– **Спољни изазови:**

(1) *климатске промене* (предвиђања су да се у будућности може очекивати даљи пораст температуре; промене количине и распореда падавина; повећање варијабилности климатских параметара и појава екстремних климатских догађаја, као што су: суше, поплаве и олујни ветрови);

(2) *економска глобализација* (глобална конкуренција; експанзија индустријализоване пољопривреде; производња диференцираних производа; измене у обиму и структури тражње за храном; формирање нових ланаца снабдевања храном; изложеност пољопривреде сваке земље ефектима промена цена пољопривредних производа и инпута на светском тржишту; растући производни ризик);

(3) *незавршен процес приступања СТО* (укључивање у међународне економске токове);

(4) *захтеви процеса интеграције у Заједничку пољопривредну политику* (процес интеграције у ЗПП састоји се од хармонизације законодавства, што захтева озбиљне реформе и суштинска прилагођавања примени ЕУ мера; изградње и јачања институција, што подразумева значајне административне, финансијске и кадровске промене; реформе политике и подршке реструктурирању, што захтева реформу политике и буџетско јачање подршке пољопривреди.

На основу свега претходног, у наставку се даје SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања (Табеле 49., 50., 51., 52., 53., 54., 55. и 56.). Она представља важну аналитичку технику и оквир стратешког планирања, преко које се на најбољи начин обезбеђује систематизација ситуационе анализе, односно сагледавају:

(а) интерни (локални) ресурси (снаге и слабости града Врања), као и

(б) шансе и претње домаћег и међународног окружења у сектору пољопривреде и руралног развоја.

Табела 49. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања – Основни макроекономски индикатори, 2023. година.

Основни макроекономски индикатори	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Повољан географски положај; близина великих градова; близина значајних саобраћајница. ✓ Природна богатства. ✓ Туристички потенцијал. ✓ Лак приступ земљама ЕУ. ✓ Добра повезаност свих насељених места. ✓ Привредни субјекти из великог, средњег и малог сектора, са посебним освртом на МСП сектор. ✓ Висок квалитет обрадивог пољопривредног земљишта. ✓ Веома богата традиција, археолошка налазишта. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољна опремљеност свих индустријских зона комуналном инфраструктуром. ✓ Недовољно висока стопа предузетништва. ✓ Буџетска средства су недовољна за инвестирање. ✓ Недостатак кадрова због одласка у иностранство или веће градове. ✓ Изражена емиграција становништва. ✓ Недовољно имплементираних и стандарда који би омогућили продор на ино тржишта. ✓ Уситњеност поседа ППП.

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Велике површине индустријских зона. ✓ Богата традиција и мултинационалност. ✓ Реализација инвестиција у различитим областима. ✓ Висока стопа запослености. ✓ Враће спада у другу групу развијености (80-100 % републичког просека). 	
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Могућност прекограничне сарадње. ✓ Развој малих и средњих предузећа. ✓ Производња органских производа. ✓ Туризам, ловни потенцијал. ✓ Велика потражња органских производа у градовима, могућност стварања рурално – урбаних веза. ✓ Доступност финансијских средстава и из других извора: виши нивои власти, ЕУ фондови, фондови за прекограничну сарадњу. ✓ Могућност формирања приоритетних пројеката у зависности од расположивих финансијских средстава. ✓ Слободна царинска зона. ✓ Близина тржишта већих градова, могућност коришћења свих видова транспорта (копненог и водног). ✓ Постојање природних услова за повећање производње. ✓ Очување и унапређење квалитета земљишта улагањима у развој пашњачког сточарства, органске пољопривреде и агрошумарства. ✓ Буџетска подршка одрживом коришћењу пољопривредног земљишта. ✓ IPARD III агроеколошко-климатска подршка. ✓ Буџетска подршка ревитализацији села. ✓ Планско газдовање постојећим шумским ресурсима у смислу адекватног пошумљавања и експлоатације постојећих шума. ✓ Рационалан и плански лов само у сезони лова. ✓ Развој ино-лова и стварање услова за привлачење туриста-ловаца. ✓ Међуопштинска, међурегионална и међудржавна сарадња у погледу заједничких пројеката везаних за екологију и заштиту животне средине. ✓ Сарадња са научним/стручним институцијама/организацијама, у погледу пројеката везаних за екологију и заштиту животне средине. ✓ Заштита природних добара. 	/

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 50. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања - Природни услови и ресурси и заштита животне средине, 2023. година.

Природни услови и ресурси и заштита животне средине	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Алувијално земљиште Јужне Мораве је веома плодно земљиште. ✓ Врањску котлину карактерише богатство листопадних и четинарских шума, али истовремено и разноврсност лековитог биља. ✓ Са аспекта стратешког планирања развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања, као производно највредније земљиште су гајњаче на лесу, алувијалним наносима и језерским седиментима. ✓ Повећане површине КПЗ и просечна величина поседа током последње деценије. ✓ Повољни педолошки и хидролошки услови за производњу поврћа и цвећа. ✓ Добра катастарска структура и повећање површина воћњака и винограда. ✓ Велике површине трајних травњака као основа за развој пашњачког сточарства. ✓ Дobar ловни потенцијал високе дивљачи и пернате дивљачи. Стручно вођење ловних активности. ✓ Већина домаћинства у систему за организовано сакупљање комуналног чврстог отпада. ✓ Повољне хидрографске карактеристике. ✓ Постојање санитарне главне депоније комуналног отпада и геотермалних извора. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Земљишта на територији града Врања су коришћена неплански - садржај хумуса у површинском Ах хоризонту од 1 - 2%. ✓ Неадекватан унос органских ђубрива и претерана експлоатација земљишта у овом подручју. ✓ Дубина земљишта и његов механички састав представљају индикаторе значајне потенцијалне плодности који нису адекватно искоришћени. ✓ Подручје карактерише низак ниво падавина у току године са просеком испод 600 mm, као и веома неповољним распоредом; годишња доба су неуједначеног карактера. ✓ Знатне површине ниско продуктивних и деградираних ораница и травњака и некоришћеног пољопривредног земљишта пољопривредних газдинстава. ✓ Скромни резултати у комасацији и незаинтересованост пољопривредника за добровољно груписање парцела. ✓ Неевидентиране промене намене у катастру непокретности и низак проценат закупа пољопривредног земљишта у државној својини. ✓ Нарушавање реликтних старих шумских заједница под утицајем човека и животиња. ✓ Нерационалан и неплански одстрел ловне дивљачи. ✓ Непостојање рециклаже чврстог отпада. ✓ Непостојање система мониторинга загађења пољопривредног (обрадивог) земљишта. ✓ Значајан број домаћинстава није прикључен на канализациону мрежу. ✓ Дивље депоније у насељима.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
/	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Наставак деградације земље, воде и ваздуха. ✓ Недовољна примена агротехничких мера са позитивним утицајем на очување и унапређење производног потенцијала земљишта. ✓ Интензивирање депопулационих процеса, и пратеће деградације пољопривредног земљишта. ✓ Заузимање пољопривредног земљишта у непољопривредне сврхе. ✓ Непоштовање донетих мера заштите и очувања шумских ресурса. ✓ Незаконит лов у ловостају. ✓ Климатске промене.

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 51. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања - Тржишни субјекти у пољопривредној производњи и преради пољопривредних производа, 2023. година.

Тржишни субјекти у пољопривредној производњи и преради пољопривредних производа	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
✓ Велики проценат породичних пољопривредних газдинстава је у категорији остварене вредности производње 2.000 - 4.000 евра.	✓ Мала просечна величина КПЗ по ППГ.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
/	✓ Неповољна старосна структура управника газдинстава.

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 52. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања - Производња и тржиште пољопривредних производа, 2023. година.

Производња и тржиште пољопривредних производа	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дуга традиција у ратарској производњи. ✓ Производња довољних количина семена свих ратарских култура. ✓ Добри агроэколошки услови за производњу поврћа, воћа и грожђа. ✓ Велике површине под шумом и самоникло лековито, ароматично и зачинско биље везано за шумска станишта. ✓ Одлични природни услови за развој цвећарства. ✓ Повољни природни услови за сточарску производњу. ✓ Велике површине пољопривредног земљишта које нису коришћене, чиме се убрзава и олакшава конверзија у органску производњу. ✓ Позитиван став о органској производњи. ✓ Висока свест потрошача о потребама за здравом храном. ✓ Обучени оцењивачи у области органске пољопривреде. ✓ Препознат квалитет производа. ✓ Задовољавајући складишни и дорадни капацитети. ✓ Близина тржишних откупних центара. ✓ Присуство произвођача који успешно развијају брендове у области прераде пољопривредних производа и тиме постају препознатљиви ван локалног окружења (ракија, ајвар, вино). ✓ Велики број регистрованих удружења у сектору пољопривреде и руралног развоја. ✓ Рад ПССС Врање. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољна организованост произвођача. ✓ Смањене површине под индустријским биљем (дуван, сунцокрет, лековито и ароматично биље). ✓ Смањивање броја пољопривредних газдинстава који се баве ратарском производњом. ✓ Мали број произвођача који има имплементирани и сертификовани стандарде безбедности и квалитета. ✓ Недовољне површине у систему за наводњавање. ✓ Недовољно искоришћени потенцијали и предности сакупљања и производње лековитог, ароматичног и зачинског биља. ✓ Неорганизована трговина цвећарске производње. ✓ Ограничено тржиште у односу на могућност производње цвећа. ✓ Смањење броја условних грла и броја ППГ који се баве сточарством. ✓ Неразвијено домаће тржиште органских производа. ✓ Минималне субвенције од државе. ✓ Мали број регистрованих пољопривредних газдинстава који се баве органском пољопривредом. ✓ Низак ниво прераде и маркетинг органских производа. ✓ Стара агротехничка опремљеност. ✓ Недовољно иновативна решења у пољопривредној производњи. ✓ Слаба искоришћеност складишних и дорадних капацитета. ✓ Мали број погона и породичних газдинстава који се баве, складиштењем и дорадом у односу на постојеће могућности. ✓ Слаб економски положај града Врања у односу на веће центре у земљи.

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Смањена сировинска база пољопривредних производа. ✓ Непостојање гајења алтернативних биљних врста. ✓ Недовољно развијен задружни сектор. ✓ Одсуство организованог откупа и понуде пољопривредних производа. ✓ Рад удружења у пољопривреди и руралном развоју ограничава недостатак професионалног менаџмента и већа активност чланова удружења. ✓ Слаба коришћеност информационих технологија.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Повећање површина под ратарском производњом применом домаћег сортимента. ✓ Развој производње ароматичног, лековитог и зачинског биља у оквиру диверзификације пољопривредних активности. ✓ Коришћење међународних манифестација за пласман лековитог, ароматичног и зачинског биља. ✓ Могућност развоја цвећарства. ✓ Стимулисање газдинстава да се и даље баве цвећарством. ✓ Могућност развоја газдинства у руралним срединама. ✓ Помоћ од стране града Врања и МПШВ. ✓ Могућност извоза свих категорија органских производа. ✓ Подстицаји МПВШ за куповину механизације. ✓ Веће коришћење складишних и дорадних капацитета. ✓ Увођење напреднијих технологија. ✓ Повећање сировинске базе пољопривредних производа за складиштење. ✓ Прелазак на гајење алтернативне биљне врсте сходно климатском окружењу и радној снази. ✓ Проширење анималног асортимана производа и складиштење и дорада истих. ✓ Примена Закона о уређењу тржишта пољопривредних производа (Сл. гласник РС бр. 67/21). ✓ Активности ресорног министарства у имплементацији националне мере Лидер. ✓ Подршка са националног нивоа за развој и јачање задружног сектора. ✓ Коришћење услуга из различитих грана пољопривреде које пружа ПССС „Врање“. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ограничење у погледу цене. ✓ Воће и поврће из увоза које карактерише добар квалитет и ниска цена. ✓ Нерационално и неконтролисано брање самониклог лековитог, ароматичног и зачинског биља. ✓ Отежан пласман цвећа на тржишту. ✓ Ниске откупне цене сточарских производа. ✓ Високе цене сточне хране. ✓ Непрепознавање потенцијала органске производње у реконструисању аграрног сектора у процесу приступа ЕУ. ✓ Недовољно инвестирање. ✓ Домаћи произвођачи нису довољно конкурентни на иностраном тржишту. ✓ Изостанак сарадње и удруживања малих произвођача. ✓ Мања продуктивност пољопривредне производње услед застареле механизације. ✓ Испражњеност сеоског подручја. ✓ Опадање активне радне снаге. ✓ Опадање интересовања за бављење агробизнисом. ✓ Тежа могућност набавке модерне технологије и опреме за складиштење и дораду пољопривредних производа с обзиром на економски положај града Врања. ✓ Висока пореска оптерећења за регистрована привредна друштва и предузетнике. ✓ Недовољне активности инспекцијских органа у уређењу канала пласмана пољопривредних производ. ✓ Раст цена енергената и инфлација.

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 53. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Браћа - Диверсификација руралне економије, 2023. година.

Диверсификација руралне економије	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Постојање природних и друштвених ресурса, потенцијалних туристичких атрактивности пружа основу за развој туризма у великом броју његових појавних облика. ✓ Богата културно-историјска (антропогена) баштина. ✓ Постојање смештајних јединица које су дислоциране у насељима пружа могућност да се развија рурални туризам. ✓ Одговарајући број манифестација за промоцију локалних и традиционалних производа, народне радиности, сеоског амбијента и локалних вредности у целини. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољно развијена диверсификација економских активности на газдинствима - прерада пољопривредних производа (млекаре, кланице, млинови..), рибарство, рурални туризам итд. ✓ Убрзан процес старења руралне (сеоске) популације, миграције у велике урбане центре. ✓ Недостатак интересовања за дефицитарна занимања. ✓ Недовољно развијен предузетнички дух локалног становништва.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Подршка Министарстава за бригу о селу корз мере исказане у документу Национални Програм за препород села Србије. ✓ Имплементација ЕУ ИПАРД III програма подршке пољопривреди и руралном развоју. ✓ Изградња туристичке пансионске и ванпансионске инфраструктуре. ✓ Укључивање у Европске пројекте у домену руралног развоја, туризма, културне баштине итд. ✓ Подршка запошљавању и samozapoшљавању давањем субвенција послодавцима за отварање нових радних места. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Недостатак већих буџетских средстава за подстицаје и инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја. ✓ Недовољно подстицајан привредни амбијент за развој предузетништва и МСП у области пољопривреде и прераде пољопривредних производа (нестимулативна пореска, инвестициона и образовна политика и сл.). ✓ Нестимулативан законодавни оквир везан за задруге и удружења (посебно у домену привлачења капитала и инвестирања у пољопривредну производњу, прераду и маркетинг пољопривредних производа). ✓ Недовољно ефикасан законодавно судски оквир (неефикасност трговинских судова, слаба заштита власничких права, непримењивање закона у пракси). ✓ Смањена улагања у развој потребне саобраћајне инфраструктуре. ✓ Смањена улагања у развој потребне енергетске инфраструктуре. ✓ Претња пренасељености урбаних зона. ✓ Спора и недовољна примена нових технологија. ✓ Недовршени процеси децентрализације града. ✓ Недовољна укљученост свих сектора у процес планирања инфраструктурних објеката.

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 54. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања - Инфраструктура, 2023. година.

Инфраструктура	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Богатство у водама. ✓ Разноврсност водних ресурса (река Јужна Морава и њене притоке, два језера у близини града). ✓ Људски ресурси. ✓ Географски положај. ✓ Могућност унапређења постојећих инфраструктурних објеката и њихова атрактивност. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Неизграђени системи за наводњавање. ✓ Неконтролисана потрошња воде из водовода у летњем периоду која утиче на недостатак довољне количине воде. ✓ Постојећа канализациона мрежа не задовољава потребе одвођења свих градских отпадних вода. ✓ Атмосферска канализациона мрежа није заступљена у свим деловима града Врања. ✓ Испуштање отпадних вода директно у водотокове, без икаквог третмана. ✓ Техничко-технолошка застарелост елемената електро-енергетске инфраструктуре. ✓ Непостојање гасоводне мреже. ✓ Непостојање довољног броја парцела одговарајућих површина за различите врсте инвестиција у инфраструктурне објекте. ✓ Неусаглашеност планске документације. ✓ Ниска еколошка свест.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Унапређење водоводне мреже кроз рационализацију потрошње, смањење губитака и побољшање објеката и цевовода. ✓ Реализација пројекта „Чиста Србија“. ✓ Потенцијал развоја и оспособљавања алтернативних саобраћајница. ✓ Интензивније коришћење обновљивих извора енергије. ✓ Повећање броја телефонских оператера мобилне телефоније и кабловске мреже, као и интернет провајдера. ✓ Фондови (домаћи и страни). ✓ Планирање слободне царинске зоне и гасоводне мреже. ✓ Европске интеграције. ✓ Коридор 10. ✓ Прекогранична сарадња. 	/

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 55. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања - Социјални развој, 2023. година.

Социјални развој	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Проширење постојећих капацитета васпитања и образовања младих. ✓ Разуђеност образовних капацитета. ✓ Могућност приступа модерним технологијама. ✓ Могућност коришћења постојећих образовних извора (установа културе, грађевина, музеја, ...). ✓ Могућност адекватног проширења капацитета установа примарне здравствене заштите. ✓ Адекватан људски кадар у установама примарне и секундарне здравствене заштите. ✓ Постојања адекватних одељења секундарне здравствене заштите (центар за социјални рад, центар за развој локалних услуга). ✓ Традиција бављења спортом. ✓ Одличне географске предиспозиције за развој специфичних спортова. ✓ Добра организација постојећих спортских капацитета. ✓ Велика заинтересованост младих. ✓ Број активних спортских клубова. ✓ Богата и дуга културна традиција. ✓ Природне лепоте. ✓ Дobar геостратешки положај за даља улагања у културу. ✓ Велики број културних објеката. ✓ Традиција одржавања културних дешавања. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољан број младих. ✓ Слаб наталитет. ✓ Слаба пословна понуда младима. ✓ Мала информатичка писменост. ✓ Мала високообразованост на подручју града Врања. ✓ Немогућност напредовања и усавршавања. ✓ Одлазак млађег становништва у веће центре/градове на даље студије. ✓ Непостојање довољног капацитета примарне здравствене заштите. ✓ Обезбеђивање средстава финансирања искључиво из буџета града Врања. ✓ Низак ниво социјалног стања мањинског становништва (Роми). ✓ Релативно мали број омладине у структури становништва. ✓ Релативно мали организовани спортски капацитети. ✓ Недовољна улагања у спорт. ✓ Недовољан број спортских капацитета у руралних срединама. ✓ Велика удаљеност од великих спортских афирмативних центара. ✓ Недостатак клубова у вишем рангу такмичења. ✓ Запостављање појединих културних објеката. ✓ Недовољна посећеност постојећих културних установа. ✓ Недовољно издвајање финансијски средстава од стране државе и града Врања.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Развој постојећих образовних капацитета. ✓ Стварање нових образовних садржаја. ✓ Додатни развој установа здравствене и социјалне заштите. ✓ Близина већих центара са адекватном здравственом и социјалном заштитом и коришћење њиховим потенцијала. ✓ Додатни развој примарне здравствене заштите коришћењем природних ресурса општине (активан одмор, добар географски положај). ✓ Могућност проширења постојећих спортских капацитета. ✓ Развој специфичних капацитета за мање популарне спортове. ✓ Добра прилика за коришћење природних ресурса за спортске активности. ✓ Добра конфигурација терена руралних средина. ✓ Обогаћивање већ постојећих културних дешавања. ✓ Проширење културних капацитета. ✓ Рестаурација постојећих културних капацитета. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Све већи одлазак младих из руралних крајева града Врања. ✓ Опадајући тренд оснивања нових образовних установа. ✓ Лоша запосленост младих (стварање лоше перцепције будућности). ✓ Недовољно одвајање новчаних средстава за помоћ и развој садржаја који су битни млађим нараштајима. ✓ Све већи недостатак потребног броја стручног кадра. ✓ Релативна велика удаљеност од већих центара у држави. ✓ Све већи одлив омладине из града Врања. ✓ Недовољно улагање финансијских средстава у спорт. ✓ Све веће пражњење руралних средина на територији града Врања. ✓ Одлазак младих у веће градске центре. ✓ Недовољна заинтересованост младих за културна дешавања. ✓ Недостатак адекватне стратегије развоја културних дешавања.

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

Табела 56. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Враћа - Инвестиције и финансирање пољопривреде и руралног развоја, 2023. година.

Инвестиције и финансирање пољопривреде и руралног развоја	
СНАГЕ	СЛАБОСТИ
✓ Постојање инвестиционих подстицаја Републике и града Враћа у виду бесповратних средстава.	✓ Уситњености парцела онемогућава реализацију већих инвестиционих улагања.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
✓ Унапредити координацију између учесника у току реализације инвестиционих процеса ✓ Привлачење нових донатора.	✓ Низак проценат искоришћености опредељених подстицајних средстава из градског аграрног буџета.

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023. година

ДРУГИ ДЕО: ПЛАТФОРМА, ЦИЉЕВИ И СТУБОВИ СТРАТЕГИЈЕ

III ВИЗИЈА, СТРАТЕШКИ ЦИЉ И ПРИОРИТЕТНА ПОДРУЧЈА УНАПРЕЂЕЊА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ

Како би се остварила одрживост сектора пољопривреде и руралног развоја потребно је да сви доступни ресурси града Врања (географски положај, развијена саобраћајна мрежа, очуван природни амбијент, богатство природних и енергетских ресурса; развијеност знања у сектору пољопривреде, прерадни потенцијал и традиционални задаци, радна снага, богато и разноврсно антропогено наслеђе, итд.) буду стављени у одговарајућу функцију.

Кроз мере и активности које проистичу из овог Стратешког документа, омогућиће се равномерни развој пољопривреде, уз унапређење услова за живот и рад у руралним подручјима на територији града Врања.

Након детаљне анализе стања пољопривреде и руралних подручја, социо-економске анализе и SWOT матрице, дошло се до развојне визије и циљева Стратегије у области пољопривредне производње и руралног развоја. Визија пољопривреде и руралног развоја је пројектовано стање које би требало да се постигне на крају имплементације Стратегије.

Визија града Врања у области пољопривреде и руралног развоја до 2030. године

Град Врање има развијен сектор пољопривреде заснован на знању, модерним технологијама и стандардима, који захтеваним тржиштима нуди иновативне производе, а произвођачима обезбеђује одрживе и стабилне приходе. Природним ресурсима и животном средином се управља у складу са принципима одрживог развоја, у циљу очувања руралних подручја, постепивањем младих и других становника да их непрестано унапређују и развијају.

Дефинисана визија развоја подразумева уважавање следећих принципа:

- Визија представља резултат рада и достигнутог консензуса свих заинтересованих страна у процесу израде Стратегије и осликава мултидисциплинаран приступ пољопривредном и руралном развоју. Према томе, мултидисциплинарна производња би требало да буде значајна економска активност становништва у руралним подручјима која би требало да обезбеди: раст продуктивности и ефикасности сектора пољопривреде, одговорно управљање ресурсима уз њихово очување и унапређење и достизање благостања руралног становништва. На тај начин би се створили услови за даље опстајање у руралним срединама са акцентом на млађу и женску популацију.
- Визија је дефинисана уз поштовање принципа једнаких права за све и пуно укључење свих грађана у друштвени и привредни живот заједнице;
- Визија одражава локалне специфичности, потребе и приоритете;
- Визија се надовезује на стратешка документа града Врања у области одрживог развоја;
- Усклађеност са визијом развоја пољопривреде и руралних подручја у Стратегији пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године (Сл. гласник РС, број 85/14 од 12. августа 2014. године);
- Усклађеност са принципима одрживе пољопривреде, који се заснива на усклађеном односу између: (а) раста економске ефикасности сектора пољопривреде (техничко-

технолошки напредак); (б) одговорног управљања ресурсима (очување биодиверзитета); и (в) достизања благостања руралног становништва;

- Усклађеност визије са политиком руралног развоја ЕУ (Regulation EU, No 1305/2013);
- Стимулација визије са дефинисањем циљева, мера и активности на јачање људских ресурса и на развој руралног сектора потребног за њену реализацију;
- Прихватање различитости система производње и типова пољопривредних газдинстава који су настали услед утицаја географских, природних, социо-економских и других карактеристика руралних подручја;
- Модернизација ограна градских власти које ће спроводити Стратегију у циљу оспособљавања за ефикасно и транспарентно управљање циклусом јавне политике у сектору пољопривреде и руралног развоја;
- Стабилност и конзистентност буџетских средстава које град Врање одређује у циљу спровођења активности мера насталих на основу ове стратегије;

Трансформисање визије у стварност захтева дефинисање *стратешког циља града Врања у области пољопривреде и руралног развоја до 2030. године, који гласи:*

1. *Град Врање – модеран град.*
2. *Раст пољопривредне производње и дохотка пољопривредних произвођача кроз развој конкурентног и извозно оријентисаног пољопривредног сектора заснованог на модерним технологијама, стандардима квалитета и здравственој безбедности производа, развијеном предузетничком духу и сл..*
3. *Унапређење квалитета живота и рада у руралним подручјима града Врања кроз инвестиције у физичку и социјалну инфраструктуру и услуге, развој тржишта рада и диверзификацију руралне економије у циљу развоја руралних подручја као прихватљивих за живот и рад свих становника, са посебним акцентом на млађу популацију.*
4. *Одржливо коришћење и управљање природним ресурсима, биодиверзитетом, животним стандардом и културном баштином руралних подручја у циљу њихове заштите и даљег развоја.*
5. *Ефикасно управљање јавном политиком у области пољопривреде и руралног развоја.*

IV СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ И МЕРЕ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊЕ ДО 2030. ГОДИНЕ

Оно што се сматра предусловом за остваривање визије и дефинисаног стратешког циља је реализација специфичних стратешких циљева у свим приоритетним подручјима деловања пољопривредне и политике руралног развоја Града Врање, који се дају у наставку текста.

СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ ПРИОРИТЕТНОГ ПОДРУЧЈА

A (УНАПРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И РАДА УДРУЖЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА)

1. Развој и унапређење квалитета производа/услуга

Како би се повећала конкурентност на тржишту, потребно је радити на повећању квалитета производа и услуга. Да би се то постигло, потребно је радити на успостављању сарадње са релевантним стручним институцијама и организацијама. Потребно је подстицати пољопривредна газдинства и приватни сектор у области пољопривреде и руралног развоја да раде на иновацијама и развоју нових производа и услуга, пре свега производа са већом додатом вредношћу, подстицати коришћење савремених агротехничких и хидротехничких мера, техничко-технолошких знања и иновација и др., уз уважавање стандарда (ветеринарских и фитосанитарних стандарда, стандарда заштите животне средине и добробит животиња), захтева тржишта и принципа одрживог развоја.

2. Унапређење знања и вештина становника у руралним подручјима

Окосница привредног развоја је квалитетна и едукована радна снага, те с тим у вези потребно је радити на унапређењу знања и вештина радне снаге и њиховој преквалификацији, која ће омогућити повећање њихове продуктивности, а код незапослених лица и повећање запослености. Овај циљ могуће је остварити спровођењем активности и мера, које се односе на спровођење формалног и неформалног образовања разним областима, студијских посета и др.

3. Маркетинг и заједнички приступ новим тржиштима

Квалитетан производ или услуга, сам по себи није довољан. Потребно је улагати у истраживање тржишта, маркетинг активности и промоцију, како би се повећала видљивост производа на тржишту и обезбедио задовољавајући тржишни удео. Да би се остварио овај циљ, потребно је предузети мере и активности које стимулишу брендирање производа, услуга и региона, маркетинг и промоцију, али и удруживање и заједнички наступ на тржишту.

4. Јачање сарадње између сектора, пољопривредних газдинстава као и између физичких лица из руралних подручја

Циљ сарадње је обезбеђивање бољег положаја на тржишту набавке и продаје, остваривања веће продајне цене производа, али и бољих услова набавке сировина. Овај циљ може се остварити стимулисањем удруживања, јачањем постојећих и оснивањем нових облика удруживања у сектору пољопривредне производње и прераде пољопривредних производа.

Б (ОДРЖИВИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ)

1. Одрживо управљање природним ресурсима које укључују: пољопривредно земљиште, водне ресурсе, шумске ресурсе, као и друге природне потенцијале руралних области.
2. Заштита и очување животне средине уз пољопривредну производњу и живот како у руралним тако и у периурбаним насељима, уз интензивнију примену енергије из обновљивих извора.
3. Заштита биодиверзитета и очување генетичких ресурса у пољопривреди.

В (ДИВЕРСИФИКАЦИЈА ДОХОТКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА КРОЗ ПРАРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА И ДРУГЕ НЕПОЉОПРИВРЕДНЕ АКТИВНОСТИ)

1. Продужење тржишног ланца пољопривредних производа путем прераде, кроз јачање предузетничких иницијатива локалног становништва на следећи начин: производња квалитетних производа високе додате вредности, уз уважавање стандарда квалитета и безбедности хране и примену маркетинг концепта. За ово је неопходна подршка Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Развојне агенције Србије, Регионалне развојне агенције Пчињског округа д.о.о. Врање, града Врања и других домаћих и страних организација подршке привреди и донатора; кроз доношење одговарајућих правлника, као и подстицајних мера за прераду.
2. Подршка непољопривредних активности, као што су: рурални туризам, занатство и домаћа радиност, услуге, обновљиви извори енергије, рециклажа, прерада дрвета, итд. Ове активности су веома значајне за подстицање предузетништва, посебно код млађе и женске популације у руралним срединама, односно додатих извора прихода пољопривредних газдинстава.

Г (РАЗВОЈ РУРАЛНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА)

1. Инвестирање у физичку (путну и комуналну) и друштвену инфраструктуру и развој услуга, односно рад у службама које би биле доступне руралном сектору, уз истовремено очување културне и природне баштине подручја (пружање помоћи и охрабрења постојећим традиционалним вештинама и знању). Овај циљ тежи унапређењу квалитета живота у руралним срединама у контексту коришћења и унапређења различитих типова јавне инфраструктуре, а посебно оних који су идентификовани као горући проблеми са вишеструко негативним утицајем и оних који тренутно представљају неискоришћени ресурс за различите намене.
2. Унапређење квалитета живота на селу кроз различите услуге и социјалну инклузију.
3. Стварање нових радних места у руралним и периуралним насељима и раст животног стандарда становништва ових насеља, нова економска политика требало би да охрабри оснивање микро-предузећа, потпомогнутих микрокапиталом, а национална политика би требало да осигура, заштити и унапреди локалне руралне заједнице.

Д (ТРАНСФЕР ЗНАЊА И ИНФОРМАЦИЈА, ПАРТНЕРСТВО И ПОДРШКА МЛАДИМ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИМА)

1. Унапређење информисаности посебно младих пољопривредних произвођача, увођењем нових модела едукације кроз стручне праксе, кроз промоције примера добре праксе и трансфер знања (менаџмент, маркетинг, савремене праксе, итд.), практичне обуке стручњака у пољопривреди (сертификација) итд, и подстицање већег трансфера знања, иновација и добрих пракси.
2. Учење из примера добрих пракси у области руралног развоја земаља ЕУ.

V МЕРЕ И ПРОЈЕКТНЕ АКТИВНОСТИ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ

Како би се остварила дефинисана визија развоја пољопривреде и руралних подручја, као и циљеви у овој области (стратешки и специфични), предложено је *пет приоритетних подручја* деловања пољопривредне и политике руралног развоја, а у оквиру сваког подручја креиране су *мере подршке*, које је потребно реализовати.

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ

А. УНАПРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ЈАЧАЊЕ РАДА УДРУЖЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
A/1	<i>Унапређење сточарске производње</i>
A/2	<i>Унапређење производње конзумних јаја</i>
A/3	<i>Унапређење воћарско-виноградарске и повртарске производње (укључујући и производњу печурака и цвећа)</i>
A/4	<i>Унапређење ратарске производње: производње житарица, индустријског, крмног, ароматичног и зачинског биља</i>
A/5	<i>Унапређење пчеларске производње</i>
A/6	<i>Унапређење рада удружења у области пољопривреде</i>
A/7	<i>Управљање ризицима</i>
A/8	<i>Кредитна подршка мерама за унапређење конкурентности пољопривредне производње</i>

Б. ОЧУВАЊЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
Б/1	<i>Одрживо коришћење пољопривредног земљишта</i>
Б/2	<i>Повећање површина под шумама и одрживо управљање и коришћење шумских ресурса</i>
Б/3	<i>Развој органске производње</i>
Б/4	<i>Очување биљних и животињских генетичких ресурса</i>

В. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА ДОХОТКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА И ПОДРШКА МЛАДИМ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИМА - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
В/1	<i>Економско јачање пољопривредника кроз подршку активностима прераде пољопривредних производа и увођења и сертификације система квалитета хране, органских производа и производа са ознаком географског порекла</i>
В/2	<i>Економско јачање пољопривредника кроз подршку непољопривредним активностима</i>
В/3	<i>Подршка младим пољопривредницима у руралним насељима</i>

Г. УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РУРАЛНИМ НАСЕЉИМА КРОЗ РАЗВОЈ ИНФРАСТРУКТУРЕ - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
Г/1	<i>Развој економске инфраструктуре у циљу подстицања привредног развоја и развоја сектора МСПП</i>
Г/2	<i>Развој физичке (путне и комуналне) инфраструктуре и услуга у руралним насељима</i>
Г/3	<i>Развој друштвене инфраструктуре и услуга у руралним насељима</i>

Д. ТРАНСФЕР ЗНАЊА И ИНФОРМАЦИЈА, ПРОМОТИВНЕ АКТИВНОСТИ И ПОДРШКА ПАРТНЕРСТВИМА ЗА ТЕРИТОРИЈАЛНИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
Д/1	<i>Трансфер знања и информација ка пољопривредним произвођачима, удружењима и земљорадничким задругама и промотивне активности у пољопривреди</i>
Д/2	<i>Подршка партнерствима у изради и реализацији локалних стратегија руралног развоја</i>

Приоритетна подручја развоја пољопривреде и руралних области, као и мере подршке предложене у овом документу усклађене су са специфичним локалним потребама и приоритетима развоја идентификованим у анализи стања, као и са ставовима локалног становништва о развоју локалне заједнице који су идентификовани кроз анкетно истраживање, које је реализовано током израде овог стратешког документа.

Предложене мере унапређења пољопривреде и руралног развоја усклађене су са следећим стратешким и законским документима на локалном, националном и нивоу ЕУ.

Национални ниво:

- ✓ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. година (Сл. гласник РС, бр. 85/14);
- ✓ Правилник о обрасцу и садржини Програма подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја и обрасцу извештаја о спровођењу мера пољопривредне политике и политике руралног развоја (Сл. гласник РС, бр. 24/2015, бр. 111/2015, бр. 110/2016, број16/2018 и бр. 87/2019);
- ✓ Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, бр. 103/2015, бр. 101/2016 и бр. 35/2023);

Локални ниво:

- ✓ План развоја града Врања за период 2021-2030. године;
- ✓ Програм енергетске ефикасности града Врања за период од 2021. до 2024. године;
- ✓ Стратегија унапређења положаја младих града Врања за период 2021-2025. године;
- ✓ Локални акциони план запошљавања града Врања за 2022. и 2023. годину;
- ✓ Програм развоја туризма града Врања од 2018. до 2022. године.

Европска унија:

- ✓ Стратегија од њиве до трпезе Европске комисије (*A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system*. Brussels, 20.05.2020).

- ✓ Заједничка политика ЕУ за програмски период 2023-2027 (Regulation EU 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013);

С обзиром да град Врање може доносити годишње (оперативне) програме унапређења пољопривреде и руралног развоја и тако реализовати предложене мере и пројекте дате у овој Стратегији, у наставку се даје листа потенцијалних пројектних активности по свим дефинисаним мерама подршке и приоритетним подручјима пољопривредне и политике руралног развоја града Врања. Градска управа града Врања има могућност да, кроз оперативне Програме мера за спровођење пољопривредне и политике руралног развоја, сваке године селекује оне мере и пројекте који су у датом тренутку приоритетни за циљне групе корисника (пре свега, за пољопривредне произвођаче), као и за реализацију постављених циљева у области пољопривреде и руралног развоја.

А: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера А/1. Унапређење сточарске производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/1.1.	Набавка <i>квалитетних приплодних грла млечних раса</i> (говеда, овце, козе).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број квалитетних приплодних грла стоке млечних раса;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници ;
A/1.2.	<i>Веиштакко осемењавање говеда, оваца и коза</i> (регресирање трошкова).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Побољшан расни састав стоке;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници ;
A/1.3.	Набавка <i>квалитетних приплодних грла товних раса</i> (говеда, овце, козе и свиње).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број квалитетних приплодних грла стоке месних (товних) раса;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници ;
A/1.4.	Изградња/реконструкција и опремање <i>објеката за гајење крмача и производња прасади за тов.</i>	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број изграђених/реконструисаних и опремљених објеката за гајење крмача и производњу прасади за тов;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници ;
A/1.5.	<i>Набавка опреме за мжу, хлађење и чување млека</i> на фарми (породичном пољопривредном газдинству) или на сектору удружења пољопривредника.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Повећан обим и квалитет прераде млека на сектору породичних пољопривредних газдинстава или	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници ;

			удружења пољопривредника;		
A/1.6.	Набавка машина и опреме за складиштење и припрему <i>сточне хране</i> .	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност субвенционисане опреме за припрему, дистрибуцију и руковање сточном храном;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
A/1.7.	Изградња објеката за прикупљање, обраду, паковање, складиштење и одлагање стајњака и набавка машине и опреме за руковање и транспорт <i>стајњаком</i> .	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број нових објеката за одлагање стајњака; Број и вредност купљене опреме и механизације за манипулацију стајњаком;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
A/1.8.	<i>Набавка опреме за сточарске фарме</i> (сточне ваге, рампе за утовар и истовар, торови, опрема за фиксне ограде и електричне ограде за пашњаке/ливаде).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављене опреме за сточарске фарме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
A/1.9.	Набавка машина за <i>обраду и ђубрење земљишта</i> .	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број набављених машина за примарну обраду земљишта;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
A/1.10.	Набавка машина и опреме за <i>наводњавање усева</i> .	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број купљених машина/опреме за наводњавање усева; Наводњавана површина (у ha);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/2. Унапређење производње конзумних јаја

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/2.1.	Набавка опреме за живинарске фарме за производњу, сортирање, паковање и чување конзумних јаја.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављене опреме за живинарске фарме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
A/2.2.	Изградња/реконструкција објеката за манипулацију, одлагање и обраду стајњака и набавка опреме за руковање, сакупљање, коришћење и транспорт живинског ђубрива.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број нових објеката за одлагање стајњака; Број и вредност купљене опреме и механизације за манипулацију стајњаком;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/3. Унапређење воћарско-виноградарске и повртарске производње (укључујући и производњу печурака и цвећа)

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
А/3.1.	Подизање нових или обнављање постојећих (крчење и подизање) вишегодишњих засада воћака и винове лозе.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност нових воћака и винограда; Површине под воћњацима и виноградима (у ha);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/3.2.	Набавка, подизање, и опремање система противградне заштите у воћњацима и вишегодишњим засадама.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност подигнутих и опремљених система противградне заштите у воћњацима и вишегодишњим засадама; Површина под системима противградне заштите (у ha);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/3.3.	Набавка/подизање жичаних ограда око вишегодишњих засада.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност купљених жичаних ограда око вишегодишњих засада;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/3.4.	Подизање и опремање пластеника за производњу поврћа, воћа, цвећа и расадничку производњу.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност новопостављених пластеника; Површина под пластеницима (у ha);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/3.5.	Набавка машина и опреме за обраду и ђубрење земљишта; сетву, садњу и малчирање (са фолијом); заштиту биља; убирање усева.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављених машина и опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/3.6.	Набавка машина и опреме за наводњавање усева.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број купљених машина/опреме за наводњавање усева; Наводњавана површина (у ha);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/4. Унапређење ратарске производње: производње житарица, индустријског, крмног, ароматичног и зачинског биља

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
А/4.1.	Набавка машина за <i>обраду земљишта, ђубрење, сетву, садњу, заштиту биља и убирање (скидање) усева.</i>	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број, врста и вредност набављене механизације;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/4.2.	Набавка машина и опреме за <i>наводњавање усева.</i>	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број купљених машина/опреме за наводњавање усева; Наводњавана површина (у ha);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/5. Унапређење пчеларске производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
А/5.1.	Набавка <i>нових пчелињих друштава;</i>	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број пољопривредних газдинстава која се баве пчеларством; Број пчелињих друштава; Број и вредност набављених пчелињих друштава;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/5.2.	Набавка <i>опреме</i> за пчеларство;	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављене опреме за пчеларство; Број пољопривредних газдинстава која се баве пчеларством;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/5.3.	Набавка возила и приколица за <i>транспорт</i> пчелињих друштава;	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност нових возила и приколица за транспорт пчелињих друштава;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/6. Унапређење рада удружења у области пољопривреде

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
А/6.1.	Подршка удружењима кроз суфинансирање инвестиција у физичку имовину , (изградња објеката, набавка механизације и опреме, приплодна грла и сл.) или прераду пољопривредних производа.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност суфинансираних инвестиција (у дин.)	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/6.2.	Логистичка подршка при удруживању и умрежавању пољопривредника : суфинансирање студијских посета; учешћа на међународним сајмовима и сл.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број студијских и међународних посета; Вредност суфинансираних активности;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
А/6.3.	Подршка процесима међурегионалне и прекограничне сарадње удружења пољопривредника;	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број реализованих пројеката прекограничне сарадње у области пољопривреде и руралног развоја;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/7. Управљање ризицима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
А/7.1.	Улагање у заштиту од елементарних непогода, неповољних временских прилика и катастрофалних догађаја .	2023-2030.	Дужина и вредност уређене и саниране каналске мреже за одводњавање; Број и проценат газдинстава која су претрпела штету од града или поплава;	Град Врање; Републички хидрометеоролошки завод (РХМЗ); Јавно предузеће; Остали извори финансирања	Град Врање; Републички хидрометеоролошки завод (РХМЗ); Јавно предузеће; Крајњи корисници;
А/7.2.	Улагања у обнову пољопривредног земљишта и производног потенцијала нарушеног елементарним непогодама, неповољним климатским приликама и катастрофалним догађајима.	2023-2030.	Површина (у ha и %) обновљеног пољопривредног земљишта и производног потенцијала; Вредност улагања у обнову пољопривредног земљишта и производног потенцијала;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

A/7.3.	Регресирање премије осигурања усева, плодова, вишегодишњих засада, расадника и животиња.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Површина под осигураним усевима и засадима (у ha); Број корисника премије осигурања;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
A/7.4.	Доношење годишњих оперативних планова и годишњих програма мера и интервентних радова за одбрану од поплава на водотоцима другог реда на територији Града.	2023-2030.	Број донетих планова и програма мера; Вредност реализованих радова за одбрану од поплава (у дин.);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера А/8. Кредитна подршка мерама за унапређење конкурентности пољопривредне производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/8.1.	Суфинансирање камата на краткорочне пољопривредне кредите	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност одобрених захтева за суфинансирање трошкова камате на краткорочне пољопривредне кредите;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Б: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера Б/1. Одрживо коришћење пољопривредног земљишта

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/1.1.	Изградња и уређење (ревитализација) атарских путева.	2023-2030.	Дужина изграђених и уређених атарских путева;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
Б/1.2.	Уређење и одржавање каналске мреже за одводњавање.	2023-2030.	Дужина уређене и саниране каналске мреже за одводњавање;	Град Врање; ЛП „Србијаводе“; Остали извори финансирања;	Град Врање; ЛП „Србијаводе“
Б/1.3.	Израда пројектно техничке документације за изградњу система наводњавања	2023-2030.	Вредност израђеног главног и идејног пројекта;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

	пољопривредног земљишта.				
Б/1.4.	Контрола квалитета пољопривредног земљишта.	2023-2030.	Број узетих узорака за агрохемијску анализу земљишта;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
Б/1.5.	Заштита земљишта од ерозије пошумљавањем, односно формирањем ветрозаштитних појасева.	2023-2030.	Површине обухваћене пошумљавањем;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“; Остали извори финансирања;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“; Крајњи корисници;
Б/1.7.	Студијско-истраживачки радови, програми и пројекти у области заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта од значаја за град Врање;	2023-2030.	Број програма и пројеката. Број студијско истраживачких радова.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера Б/2. Повећање површина под шумама и одрживо управљање и коришћење шумских ресурса

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/2.1.	Развој шумских подручја кроз пошумљавање (обнову и подмлађивање шумског фонда).	2023-2030.	Површина обухваћена пошумљавањем;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“; Остали извори финансирања	Град Врање; ЈП „Србија шуме“; Крајњи корисници;
Б/2.2.	Градња и реконструкција шумских путева.	2023-2030.	Дужина изграђених и реконструисаних шумских путева;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“; Остали извори финансирања;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“; Крајњи корисници;

Мера Б/3. Развој органске производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/3.1.	Едукација произвођача у усвајању органског система пољопривредне производње и промоције примера добре праксе.	2023-2030.	Број газдинстава заинтересованих за успостављање система органске производње; Број посетилаца на едукацијама;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Научно-истраживачке установе; Удружења пољопривредника; Крајњи корисници;
Б/3.2	Контрола и сертификација.	2023-2030	Број газдинстава заинтересованих за успостављање	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Научно-истраживачке установе;

			система органске производње.		Удружења пољопривредника; Крајњи корисници;
Б/3.2	Друге инвестиције које се односе на органску производњу, а део су свих осталих мера руралног развоја.	2023-2030	Број газдинстава заинтересованих за успостављање система органске производње.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Научно-истраживачке установе; Удружења пољопривредника; Крајњи корисници;

Мера Б/4. Очување биљних и животињских генетичких ресурса

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/4.1.	Очување аутохтоних сорти винове лозе	Континуирано.	Површина засада аутохтоних сорти винове лозе (у ha).	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
Б/4.2.	Очување аутохтоних сорти воћа	Континуирано.	Површина засада под воћем аутохтоних сорти (у ha).	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
Б/4.3.	Очување животињских генетичких ресурса	Континуирано.	Број аутохтоних раса домаћих животиња; Број газдинстава са аутохтоним расама домаћих животиња;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;;	Град Врање; Крајњи корисници;
Б/4.4.	Покретање и организовање различитих манифестација за очување биљних и животињских генетичких ресурса.	2023-2030.	Број одржаних манифестација; Број посетилаца на манифестацијама	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

В: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера В/1. Економско јачање пољопривредника кроз подршку активностима прераде пољопривредних производа и увођења и сертификације система квалитета хране, органских производа и производа са ознаком географског порекла

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
В/1.1.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме за прераду млека.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде млека; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

V/1.2.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме за прераду меса.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде меса; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
V/1.3.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду воћа, поврћа и грожђа.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде воћа, поврћа и грожђа; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
V/1.4.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме за прераду уљаних култура.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде уљаних култура; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
V/1.5.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду гајеног зачинског, лековитог и ароматичног биља.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде гајеног зачинског, лековитог и ароматичног биља; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
V/1.6.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду пчелињих производа.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде пчелињих производа; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Удружења пчелара; Крајњи корисници;
V/1.7	Подршка брендирању производа региона, подршка за заштиту географског порекла производа, за заштиту имена производа и увођење система квалитета и преради на газдинству.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број производа у оквиру различитих шема квалитета;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Удружења произвођача; Земљорадничке задруге; Крајњи корисници;

V/1.8	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду гајених врста гљива и плодова сакупљених из природе.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде пчелињих производа; Вредност набављене опреме;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Удружења произвођача; Земљорадничке задруге; Крајњи корисници;
-------	--	------------	--	--	--

Мера В/2. Економско јачање пољопривредника кроз подршку непољопривредним активностима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
V/2.1.	Развој ловно и риболовног туризма кроз: (а) реконструкцију и опремање ловачког дома; (б) подршку ловачким удружењима; (в) подршку организовању туристичко-пољопривредних манифестација, изложби, фестивала и сл.	2023-2030.	Број реконструисаних ловачких домова; Број удружења у лову и риболову; Број пољопривредних газдинстава која су укључена у ловни и риболовни туризам; Број туристичких манифестација и изложби; Број посетилаца на манифестацијама и изложбама;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Ловачка удружења; Крајњи корисници;
V/2.2.	Инвестиције у изградњу и/или опремање објеката за обављање традиционалних заната и израду народних рукотворина, у циљу очувања традиционалних знања и културног наслеђа.	2023-2030.	Број лица која се баве старим занатима и израдом народних рукотворина; Број и вредност инвестиционих пројеката у домену културне баштине;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Организације цивилног друштва; Крајњи корисници;
V/2.3	Организовање обука (курсева) кројења и шивења, који ће омогућити запошљавање угрожених група становништва.	2023-2030.	Број лица која су прошла обуку; Број упослених лица након положене обуке;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Организације цивилног друштва; Крајњи корисници;
V/2.4.	Реконструкција и/или подизање нових рибњака и подршка газдинствима у производњи рибе.	2023-2030.	Број пољопривредних газдинстава која се баве узгојем рибе у рибњацима.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера В/3. Поддршка младима у руралним насељима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
В/3.1.	Почетна помоћ за покретање пословања за младе пољопривреднике: подршка у набавци механизације, опреме, садница воћа, приплодних грла стоке и сл.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност исплаћених субвенција	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Г: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТАТА

Мера Г/1. Развој пословне инфраструктуре у циљу подстицања привредног развоја и развоја сектора МСПП

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Г/1.1.	<i>Инфраструктурно опремање Индустијске зоне</i>	2023-2030.	Дужина изграђене саобраћајнице у оквиру Индустијске зоне; Број постављене саобраћајне сигнализације; Дужина изграђене водоводно канализационе мреже; Број нових прикључака на електро и ПТТ мрежу и сл; Површина за привредну делатност.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;

Мера Г/2. Развој физичке (путне, комуналне и ИКТ) инфраструктуре и услуга у руралним насељима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Г/2.1.	Асфалтирање улица, изградња тротоара, паркинг места и друге активности у области саобраћајне инфраструктуре (обнова, санација, реконструкција, адаптација); Унапређење квалитета јавног превоза у циљу смањења броја индивидуалних возила;	2023-2030.	Дужина асфалтираних улица, изграђених тротоара; Број паркинг места; Вредност спроведених радова (изградња, санација);	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници;
Г/2.2.	Реконструкција и проширење водоводне мреже и канализационог система.	2023-2030.	Капацитет водоснабдевања; Број прикључених домаћинстава на	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Јавно комунално предузеће;

			водоводни систем и канализациону мрежу;		Крајњи корисници;
Г/2.3.	Инвестиције у рекреативну и туристичку инфраструктуру мањег обима и услуге: изградња бициклических стаза, израда и постављање туристичке саобраћајне сигнализације, туристички инфо центар; организовање културно уметничких манифестација, фестивала и сл.	2023-2030.	Дужина и вредност изграђених бициклических стаза; Број постављене саобраћајне сигнализације; Број организованих туристичких манифестација и фестивала; Број посетилаца на манифестацијама и фестивалима;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Туристичка организација града Врања; Крајњи корисници;
Г/2.4.	Изградња/ реконструкција и инфраструктурно уређење пијаца (зелених пијаца, робне пијаце, мешовито робно зелених пијаца, сточне пијаце).	2023-2030.	Број изграђених/ реконструисаних пијаца; Вредност спроведених радова;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; ЈК предузеће; Месне заједнице; Крајњи корисници;
Г/2.5.	Израда и ревизија просторно планске и пројектно техничке документације и студија за развој физичке и социјалне инфраструктуре и услуга.	2023-2030.	Вредност израђене просторно планске документације и студије;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници
Г/2.6.	Израда техничке документације и изградња електроенергетске инфраструктуре у руралном подручју	2023-2030.	Вредност израђене документације и студије; Вредност спроведених радова;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници
Г/2.7.	Израда техничке документације и изградња ИКТ инфраструктуре у руралном подручју	2023-2030.	Вредност израђене документације и студије; Вредност спроведених радова;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници

Мера Г/3. Развој друштвене инфраструктуре и услуга у руралним насељима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Г/3.1.	Унапређење материјално-техничких и људских ресурса за пружање превентивних здравствених услуга.	2023-2030.	Број корисника здравствене заштите; Унапређено стање у области пружања превентивних здравствених услуга; Број новозапослених у здравственим центрима;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници
Г/3.2.	Унапређење материјално-техничких и људских ресурса у области предшколског и	2023-2030.	Број објеката предшколског и основног васпитања и образовања;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници

	основног васпитања и образовања.		Унапређено стање у области предшколског и основног васпитања и образовања; Број и вредност објеката у којима су извршена инвестициона улагања мањег обима;		
Г/3.3.	Изградња, реконструкција, опремање спортске и рекреативне инфраструктуре.	2023-2030.	Број и вредност израђених и реконструисаних спортских објеката, спортских терена, стрелишта, ловишта и сл.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници
Г/3.4.	Подршка: (а) Културно образовном центру Врање, (б) Градској библиотеци, (в) изградњи и опремању домова културе по селима и сл.	2023-2030.	Број и вредност израђених објеката у области културе;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници
Г/3.5	Бушење/ископ бунара.	2023-2030	Број газдинстава који остају у систему инвестирања у наводњавање.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници,

Д : ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера Д/1. Трансфер знања и информација ка пољопривредним произвођачима, удружењима и земљорадничким задругама и промотивне активности у пољопривреди

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Д/1.1.	Стручно оспособљавање и активности стицања знања и вештина (организовање зимских школа, предавања за пољопривреднике и сл.).	2023-2030.	Број одржаних обука, радионица, предавања; Број учесника на обукама, радионицама, предавањима;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Удружења и невладине организације; Крајњи корисници,
Д/1.2.	Организовање сајмова, изложби, манифестација и студијских путовања.	2023-2030.	Број студијских посета пољопривредника; Број организованих манифестација, сајмова, изложби; Број посетилаца на организованим манифестацијама, сајмовима, изложбама	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Удружења и невладине организације; Крајњи корисници,
Д/1.3.	СМС подршка пољопривредницима: обавештавање пољопривредника о доступним мерама подршке и конкурсима са нивоа Републике и Града,	2023-2030.	Вредност купљеног софтверског програма; Број пољопривредника и бројева мобилних телефона у бази Града Врања;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Удружења и невладине организације; Крајњи корисници,

	коришћењем сервиса мобилне телефоније				
Д/1.4.	Креирање интернет портала за информисање пољопривредника о подстицајима у пољопривреди, уз редовно ажурирање информација.	2023-2030.	Вредност креираног интернет портала; Број посетилаца портала;	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Крајњи корисници,

Мера Д/2. Подршка партнерствима у изради и реализацији локалних стратегија руралног развоја

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Д/2.1.	Подршка формирању локалне акционе групе (ЛАГ) и других партнерстава везаних за промоцију локалних вредности, као унапређење и очување руралних подручја.	2023-2030.	Број локалних партнерстава; Број иницијатива за рурални развој покренутих са нивоа ЛАГ, НВО, удружења и сл.	Град Врање; МПШВ; Остали извори финансирања;	Град Врање; Организације цивилног друштва; Крајњи корисници;

VI ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА

Постојеће modele финансирања пољопривреде треба стално обнављати, развијати и прилагођавати потребама пољопривредника. Актуелни модели финансирања пољопривреде и руралног развоја морају постати ефикаснији и приоритетнији за кориснике мера пољопривредне политике уз увођење адекватних системских промена. Увођењем специфичних финансијских производа и услуга које могу да осигурају пољопривреднике од производних и тржишних ризика, пољопривредна газдинства би показала виши ниво спремности на нове инвестиције у своја домаћинства, газдинства, производњу и прераду. У супротном, пољопривредници су препуштени задуживању под условима који постоје за комерцијалне кредите пословних банака. Другим речима, адекватна аграрна политика допринела би расту конкурентности пољопривредног сектора и смањењу доходног ризика произвођача и прерађивача (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године).

Имајући у виду дефинисана приоритетна подручја града Врања, даља политика финансирања пољопривреде и руралног развоја зависиће од бројних фактора, а издвојени су: макроекономска стабилност, висина градских и Републичких буџетских средстава одређених развоју пољопривреде и руралном развоју, доступност и висина ИПАРД средстава и сл.

У зависности од врсте пројекта и инвестиције у пољопривреду и рурални развој препознали смо неколико извора финансирања, а то су:

- *Буџетска средства Републике Србије и града Врања* која су издвојена за развој пољопривреде и руралних подручја;
- *Сопствена средства реализатора инвестиционих активности* (МС породична пољопривредна газдинства, земљорадничке задруге, удружења итд.). Ово су средства потенцијалних инвеститора, како у области пољопривреде, тако и у области диверсификације пољопривредних активности.
- *ИПАРД II И ИПАРД III програм за Републику Србију (финансијска помоћ ЕУ)*
- *Остали извори финансирања* (кредити, донатори, прекогранична сарадња и сл.).

6.1. БУЏЕТСКА СРЕДСТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ГРАДА ВРАЊА

Буџетска средства Републике Србије намењена развоју пољопривреде и руралних подручја

Аграрни буџет Републике Србије представља најважнији извор финансирања пољопривреде и прераде. Подстицаји за пољопривредне произвођаче и прерађиваче дефинишу се у Уредбама о расподели подстицаја које се доносе за сваку календарску годину, а њихови износи усклађени су са новчаним средствима који су дефинисани у Закону о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016 и 35/2023) и Закону о буџету Републике Србије за сваку годину.

У националном буџету планирана су средства и за друге намене и министарства (трговину, туризам, просвету, науку, спорт, заштиту животне средине, културу и сл.), што значајно утиче на смањење новчаних средстава намењених пољопривреди и руралном развоју. У Стратегији пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године истиче се да постоји дефицит средстава који се троше за изградњу и унапређење инфраструктуре у ЈЛС, иако је јасно да се ове активности финансирају из буџета ЈЛС.

Износ опредељених финансијских средстава из ресорног министарства зависи и од: хармонизације законодавства, изградње институција, реформе политике, подршке реструктурирању и сл.

Осим поменутих активности, у наредном периоду потребно је и прилагођавање модела националног буџета намењеног пољопривреди и руралном развоју моделу ЕУ, где се првенствено мисли на повећање буџетских издвајања у оквиру првог стуба подршке, као и на промене у структури укупне подршке по стубовима.

Буџетска средства града Врања опредељена развоју пољопривреде и руралних подручја

Ова средства опредељују се кроз програмску активност 5 (Развој пољопривреде), а по основу Програма мера за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за територију града Врања и Програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта на територији града Врања. Поред тога, развој руралних подручја зависиће и од буџетских средстава која се опредељују за реализацију других програма, као што су: комунална делатност, заштита животне средине, путна инфраструктура, предшколско образовање, основно образовање, средње образовање, социјална и дечја заштита, примарна здравствена заштита и сл. Наиме, буџетска средства опредељена за рад јавних и јавно комуналних предузећа, чији је оснивач Скупштина града Врања, доприносе унапређењу квалитета живота у руралним подручјима, кроз виши квалитет и већу доступност свих врста услуга становницима овог подручја.

У наредном периоду потребно је и да град Врање унапреди сарадњу са приватним сектором, невладиним институцијама, међународним агенцијама и фондовима (посебно фондовима ЕУ) како би се обезбедила неопходна финансијска и техничка подршка за реализацију предложених мера и активности.

6.2. ПРЕДПРИСТУПНА ПОМОЋ ЕУ ЗА РУРАЛНИ РАЗВОЈ

Добијањем статуса кандидата за чланство у ЕУ, Србија је у могућности да користи средства претприступног фонда ЕУ за рурални развој (ИПАРД II), у складу са регулативом ЕУ у овој области и националним документом „ИПАРД програм за Републику Србију за период 2014-2020.“ (Сл. гласник РС, бр. 84/2017). Одлуком Европске комисије од 09. марта 2022. године, усвојен је ИПАРД III програм у оквиру инструмента за предприступну помоћ ИПА III за период 2021-2027. година од 01. јануара 2021. године.

Очекивана помоћ Србији из предприступних фондова ЕУ за рурални развој у периоду 2014-2020. износи 175.000.000 евра, уз национални допринос од 54.970.588 евра (укупна јавна помоћ износи 229.970.588 евра) и приватни допринос од 163.101.880 евра. Финансијски допринос Европске уније за ИПАРД III програм повећан је у односу на претходни програм и износи 288 милиона евра (МПШВ Републике Србије, Саопштење Министарства).

ИПАРД II програм за Републику Србију за период 2014-2020. годину обезбедио је подршку за реализацију следећих 6 мера руралног развоја:

- (1) инвестиције у физичку имовину пољопривредних газдинстава (МЕРА 1);
- (2) инвестиције у физичку имовину које се тичу прераде и маркетинга пољопривредних производа и производа рибарства (МЕРА 3);
- (3) агро-еколошко-климатске мере и мера органске производње (МЕРА 4);
- (4) диверзификација пољопривредних газдинстава и развој пословања (МЕРА 7);

(5) спровођење локалних стратегија руралног развоја - *LEADER* приступ (МЕРА 5);

(6) техничка помоћ (МЕРА 9)²⁹.

ИПАРД III програмом корисницима ће на располагању бити доступна финансијска средства у оквиру МЕРЕ 4, МЕРЕ 5 и новина је МЕРА 6 - инвестиције у руралну јавну инфраструктуру. ИПАРД III програм предвиђа и увођење нових сектора, као што су: сектор рибарства, сектор за прераду житарица и индустријског биља, а у оквиру МЕРЕ 7 уводи се сектор директне продаје пољопривредних и локалних производа и сектор услуга у руралним подручјима (МППШВ Републике Србије, Саопштење Министарства, ИПАРД III програм).

Највећи проценат ЕУ подршке за ИПАРД II одређен је за *прве две мере* (у периоду 2014-2020. око 79% укупне подршке ЕУ планирано је за прве две мере), а у циљу унапређења конкурентности пољопривредно-прехранбеног сектора и усклађивања са ветеринарским и фитосанитарним, еколошким и стандардима безбедности хране ЕУ.

Приоритетни сектори за инвестирање везано за прву меру су сектори:

(а) млека,

(б) меса,

(в) воћа и поврћа и

(г) ратарских култура (житарице, уљарице, шећерна репа).

Приоритетни сектори подршке везано за другу меру су:

(а) млечно - прерађивачка индустрија,

(б) месно - прерађивачка индустрија,

(в) индустрија за прераду воћа и поврћа.

Прихватљиве инвестиције за финансирање су: изградња / проширење / модернизација објеката, набавка нове механизације / куповина нових машина, набавка опреме и нових технологија и сл. Инвестиције које ће бити подржане ИПАРД III програмом односе се на набавку опреме и машина, изградњу и реконструкцију објеката.

Приликом конкурисања за средства из ИПАРД II и ИПАРД III програма, инвестиције се бодују на основу бројних критеријума:

- да ли је инвестиција у подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди,
- да ли је потенцијални корисник жена,
- да ли је корисник задруга или члан задруге,
- да ли је потенцијални корисник лице млађе од 40 година и сл.

Један од услова за коришћење средстава ИПАРД програма је успостављање комплементарног система подршке како на националном, тако и на локалном нивоу, у којем неће бити могуће двоструко финансирање из јавних фондова за исту врсту инвестиција, а утицаће и на смањење регионалних разлика.

ИПАРД програм ће у већој мери пружити подршку ***одрживим пољопривредним газдинствима и приватним корисницима*** (пољопривредницима, МСП из пољопривредно - прехранбених сектора, итд.), који ће морати да докажу економску

²⁹Агро еколошко климатске мере и мера органске производње, као и спровођење локалних стратегија руралног развоја - *LEADER* приступ, уводиће се у каснијој фази примене ИПАРД програма.

одрживост газдинства/предузећа кроз бизнис план на крају инвестиционог периода, док ће друге националне мере (кроз НППР) углавном бити усмерене ка помоћи **мањим пољопривредним газдинствима**.

Циљеви ИПАРД II и ИПАРД III програма и улагања су:

- достизање европских стандарда у области хигијене;
- већа безбедност хране;
- побољшана добробит животиња;
- заштита животне средине;
- оснаживање пољопривредних произвођача за пласман производа на тржиште ЕУ;
- припрема пољопривредних произвођача и прерађивача за коришћење европских фондова приступањем ЕУ.

6.3. ОСТАЛИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА

Банкарски кредити

С обзиром да пољопривредници немају великих могућности да улагања базирају на сопственим финансијским средствима, финансирање инвестиција биће нужно и из других извора финансирања. Због тога, потребно је да град Врање покрене суфинансирање каматних стопа на одобрене пољопривредне кредите. С обзиром да се пољопривредници, земљорадничке задруге и други субјекти у области пољопривреде и прераде пољопривредних производа сусрећу са неповољним кредитним линијама (високе каматне стопе, неповољни рокови отплате, неповољни услови обезбеђења кредита и сл.), предлажемо да град Врање размотри могућности за планирање субвенција и за ову меру у оквиру Годишњег програма подршке који доноси сваке године.

Фонд за развој Републике Србије

Право на коришћење средстава Фонда (кредити и гаранције Фонда), имају предузетници и предузећа (мала, средња и велика предузећа), а приоритет у коришћењу средстава Фонда, између осталог, имају: улагања у прерађивачке капацитете из области пољопривреде; програми примарне пољопривредне производње и прераде; програми којима се подстиче заштита животне средине и експлоатација ОИЕ; програми предузетника усмерени на нова запошљавања и раст извоза и сл.

Подршку (финансијску, кредитну, донаторску) за финансирање пољопривреде и руралног развоја обезбеђују и **бројне међународне финансијске институције, организације и фондови, иностране владе, агенције**, као што су:

(а) Немачка развојна банка (KfW), која у сарадњи са нашим банкама обезбеђује повољне кредите и одобрава зајмове за финансирање пољопривреде, енергетске ефикасности, обновљиве енергије и градске инфраструктуре;

(б) Немачка организација за техничку сарадњу (GIZ);

(в) Агенција САД за међународни развој (USAID), која јача капацитете градова за стимулисање економског развоја на локалном нивоу и унапређује конкурентност приватног сектора, посебно у економски неразвијеним областима;

(г) FAO (Организација УН за храну и пољопривреду);

(д) UNICEF (Међународни фонд за децу и омладину);

(ђ) НВО, Црвени крст и сл.

Град Врање може да се похвали активностима и пројектима када је реч о прекограничној сарадњи и то на нивоу Србија - Северна Македонија. Челницима града Врања се предлаже да настави са пројектима прекограничне сарадње јер доприносе трансферу знања и мобилности руралног становништва који су у потрази за додатним приходима (диверсификација пољопривредних активности).

VII ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ

Имплементација значајног развојног и дугорочног документа, попут Стратегије пољопривреде и руралног развоја града Врања за период од 2023. до 2030. године (Стратегија), представља веома сложен и одговоран задатак, јер подразумева учешће већег броја директних и индиректних субјеката, захтева координацију и синергију многобројних активности, њихову контролу и сл. Стратегију усваја Скупштина града Врања, која има и кључну надлежност у процесу њене имплементације, а посредством Градске управе града Врања, у оквиру које је организован већи број организационих јединица, одељења и служби. Скупштина града и органи Градске управе имају вишеструку улогу у имплементацији Стратегије.

Годишњи оперативни програми за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја на територији града Врања, као и годишњи оперативни програми заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта морају бити усаглашени са визијом и дефинисаним циљевима и приоритетима датим у Стратегији. *Рад јавних и јавно комуналних предузећа чији је оснивач Скупштина града Врања* директно доприноси реализацији циљева Стратегије, односно њеној имплементацији. Наиме, уз финансијску и стручну помоћ са републичког нивоа, рад ових предузећа кроз инвестиције у изградњу, реконструкцију и модернизацију физичке инфраструктуре, попут комуналне и саобраћајне, али и социјалне инфраструктуре (предшколско васпитање, образовање, здравствена заштита, култура, спорт, итд.), доприноси се унапређењу квалитета живота у руралним и пери-урбаним подручјима. Другим речима, свим становницима овог подручја постају доступне све врсте услуга а квалитет живота се подиже на виши ниво. *Градска управа града Врања, уз јачање административно-техничких и организационих капацитета*, требало би да у процесу имплементације Стратегије мобилише све релевантне и заинтересоване стране за одређене развојне пројекте у домену развоја пољопривреде и руралних подручја, да сазива састанке, координира сарадњу и размену информација, података и неопходних докумената, пружа подршку у припреми бизнис планова и пројектне документације и сл. Такође, Градска управа града Врања требала би да обезбеди синергију свих институција, јавних предузећа и развојних политика које имају додирних тачака са пољопривредним ресурсима и руралним подручјима.

Остваривање визије и стратешког циља развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања зависи од многобројних фактора, али и улоге различитих субјеката, привредно-политичких структура и органа у систему државне управе. Значајну улогу у имплементацији Стратегије требало би да имају *конкретни економски субјекти као што су мала и средња предузећа и предузетници, породична пољопривредна газдинства, удружења пољопривредника и задруге*. Најважније је да пољопривредни произвођачи буду инвестиционо опредељени и ефикасно користе постојеће економске капацитете, људске ресурсе и природне потенцијале. Међу овим газдинствима издвојиће се и она газдинства која ће проширивати развојну делатност заснивањем мањих прерађивачких капацитета, затим улагањем у развој руралног туризма, као и других услуга у руралним подручјима. Посебну улогу у реализацији Стратегије требало би да имају и *инвеститори веће економске снаге*, односно привредна друштва, које би требало идентификовати и анимирати. Они би могли да улажу у поједине облике примарне пољопривредне производње - ратарство (посебно семенска и расадничка производња), повртарство и сточарство, затим у прерађивачке капацитете засноване на тој производњи, као и у капацитете прехранбене индустрије. Могућност коришћења финансијских средстава из ИПАРД II и ИПАРД III програма Републике Србије може дати подршку овим економским субјектима у будућим инвестиционим улагањима, а истовремено може подстаћи удруживање и укрупњавање произвођача кроз формирање нових задруга, малих и средњих предузећа и сл.

Програми и активности Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије и других министарстава и органа у систему државне управе, представљају значајну подршку у процесу имплементације Стратегије кроз диверсификацију пољопривредне активности, развој инфраструктуре руралних подручја, заштиту животне средине и сл. Изузетно су значајне активности Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде у контексту обезбеђивања предвидиве и стимулативне подршке развоју руралних подручја, као и институционалног уређења сектора пољопривреде и руралног развоја у складу са Заједничком пољопривредном политиком ЕУ. Наиме, у поступку припрема за чланство у ЕУ, наша земља има обавезу прилагођавања своје политике и законодавства комплексном европском моделу пољопривреде и руралног развоја. Велики број закона и прописа је већ усвојен, мада је њихова ефикасна примена још увек у раној фази. Основ за даља усклађивања биће законодавство ЕУ, уз наставак обуке и усавршавања администрације, предузетника, пољопривредника и свих других актера за имплементацију ове веома захтевне легислативе (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године). Подршку у процесу имплементације Стратегије требало би да пружи и *Пољопривредна саветодавна и стручна служба Врање, Центар за развој Јабланичког и Пчињског округа са седиштем у Лесковцу, јавна предузећа чији је оснивач Република Србија, друштвено одговорне компаније, организације цивилног друштва, али и научно-истраживачке институције.*

Значајну улогу у имплементацији Стратегије пружиће и **Регионална развојна агенција Пчињског округа д.о.о. Врање**, са којом град Врање има склопљен уговор о сарадњи. У складу са тим, Регионална развојна агенција Пчињског округа расписује конкурсе за подстицајна средства за унапређење пољопривредне производње и ванпољопривредних активности на селу. Заједнички циљ успостављене сарадње је побољшање материјалног положаја пољопривредника у врањским селима кроз субвенционисање пољопривредне производње и прераде, као и ванпољопривредних активности.

Веома значајну улогу у процесу имплементације Стратегије требало би да има примена **LEADER приступа руралном развоју**, кроз формирање *локалних акционих група и других локалних партнерстава*, везаних за промоцију локалних вредности и производа, унапређење квалитета живота руралног становништва и сл. Овај приступ даје подршку и *„bottom-up“ развојним иницијативама* које долазе од грађана, удружења, невладиних организација, предузетника, привредника, породичних пољопривредних газдинстава, задруга и других заинтересованих група. Имплементација Стратегије у значајној мери зависиће и од обезбеђене *макроекономске и политичке стабилности у земљи, предвидиве подршке пољопривреди из националног буџета и поштовања владавине права*, како би сви релевантни субјекти у сектору пољопривреде и руралним подручјима могли да остваре стабилан и конкурентан доходак у односу на друге области привреде и/или урбана подручја. Код већине мера и активности у домену развоја пољопривреде и руралног развоја потребно је да пољопривредна газдинства, предузетници, задруге и други субјекти, као корисници финансијских средстава, поднесу одговарајући бизнис план или пројекат о економској оправданости, односно одрживости улагања. С тим у вези, на макро и микро развојном нивоу неопходно је креирати одговарајући амбијент који ће бити *предвидив*, са аспекта ефикасног и рационалног одлучивања, и *стимулативан*, за активирање различитих предузетничких иницијатива у области развоја пољопривреде и руралног развоја.

Како би се Стратегија успешно спроводила, лакше идентификовала стратешка развојна опредељења у домену пољопривреде и руралног развоја, поједноставила размена идеја и најбољих примера из праксе и обезбедило рационално коришћење постојећих ресурса (физичких, људских и природних), потребно је да **Градска управа града Врања формира**

компетентно, ауторитивно и саветодавно тело - Савет за праћење имплементације стратегије. Овај Савет би требао да буде одговоран за праћење ефикасности имплементације Стратегије и употребе расположивих развојних ресурса, односно проверу напретка у реализацији постављеног стратешког циља у Стратегији. С тим у вези, вредело би истаћи да процес евалуације има више етапа (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. година):

- 1) процена напретка предвиђених активности;
- 2) процена релевантности, ефикасности и одрживости;
- 3) давање инпута за прилагођавање у деловима где је то потребно, како би се обезбедило остваривање циљева;
- 4) анализа разлика између очекиваних и коначних резултата;
- 5) дисеминација остварених резултата широј јавности.

Евалуација Стратегије се реализује праћењем **одговарајућих индикатора (показатеља доприноса)***, који су дати за сваку предложену активност у оквиру **5 приоритетних подручја деловања пољопривредне политике и политике руралног развоја града Врања** (напомена: индикатори су дати у глави V):

- 1) унапређење конкурентности пољопривредне производње и рада удружења пољопривредника (приоритетно подручје А);
- 2) очување и унапређење животне средине (приоритетно подручје Б);
- 3) диверсификација дохотка пољопривредних произвођача и подршка младим пољопривредницима (приоритетно подручје В);
- 4) унапређење квалитета живота у руралним насељима кроз развој инфраструктуре (приоритетно подручје Г);
- 5) трансфер знања и информација, промотивне активности и подршка партнерствима за територијални рурални развој (приоритетно подручје Д).

Праћењем ових индикатора мере се резултати и утицај Стратегије на промене у кључним подручјима деловања пољопривредне политике и политике руралног развоја, а овим процесом се, између осталог, обезбеђује да се на време предузму неопходна прилагођавања услед новонасталих околности. Индикаторима за евалуацију Стратегије требало би да се процењују њене следеће карактеристике (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. година):

I релевантност у смислу решавања кључних развојних проблема,

II ефикасност у смислу достизања вредности аутпута која превазилази вредност уложених инпута, и

III одрживост у смислу оправданости постојања постављених циљева, решења и активности у дугорочној перспективи и условима деловања различитих ризика и неизвесности.

* Данас постоје обимне листе стандардизованих индикатора за праћење различитих врста интервенција у области пољопривреде и руралног развоја, али су индикатори у многим случајевима врло непрактични и тешко их је обрачунати или установити. Поред тога, често не постоји могућност да се обезбеди неопходна прецизност и динамика извештавања, што овакве индикаторе чини неупотребљивим. Ово је посебно специфично за пољопривреду, где се многе значајне појаве не могу благовремено или са довољно поузданости регистровати (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. година).

Оцена ефикасности имплементације ове Стратегије и употребе расположивих развојних ресурса може се сагледати кроз остварена развојна достигнућа у домену повећања пољопривредне производње, диверсификације економске активности, унапређења инфраструктуре, побољшања квалитета животног стандарда становништва у руралним подручјима, заштите животне средине, очувања културно-историјског наслеђа, и сл.

Надзор над процесом имплементације требало би да спроводи одговарајуће тело, односно радна група, коју би формирало Градско веће града Врања, а уз подршку чланова Савета за имплементацију Стратегије (које ће вршити координацију свих актера на имплементацији мера) и обавезу подношења одговарајућег Извештаја на 2 године.

Надзор се заснива на два кључна елемента, а то су:

I доступност информација и

II систем прикупљања података, који подразумева креирање одговарајуће системске базе података, као интегралног елемента коначног годишњег извештаја о извршеном надзору. Све информације у вези са системом надзора требало би да буду укључене у посебно формирану базу података, која је наменског карактера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агенција за привредне регистре, <https://www.apr.gov.rs>
2. АПР (2023): Подстицајне мапе <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>
3. Вукановић, Т. (1978): Врање - етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878. Раднички универзитет у Врању, стр. 4-5.
4. ГИС Портал – управљање отпадом, Агенција за заштиту животне средине, (<http://www.nrizgis.sepa.gov.rs/NRIZGIS/index.html>)
5. Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта Града Врања за 2018. годину, http://www.europisi.com/dokumenti/zemljisteVR28_18.pdf; датум приступа: 21.12.2022. године.
6. Град Врање (2010): Стратегија одрживог развоја Града Врање 2010-2020. година Стална конференција градова и општина,
7. Град Врање (2018): Бренд стратегија 2018-2023. година, Висока школа модерног бизниса, Београд, април, 2018.
8. Град Врање (2022): Процена ризика од катастрофа града Врања, Врање 2022.
9. Град Врање, Град Врање потписао Уговор о формирању Фонда за подршку пољопривредним газдинствима, <http://www.vranje.org.rs/vest.php?id=18303&oblast=vesti>
10. Градска управа Врања (2023): Привредни субјекти који се баве прерадом пољопривредних субјеката на територији Врања у 2023 години. Јануар-мај 2023. године
11. Депонија „Метерис“ (приступљено дана 22.11.2022, <https://komrad.rs>)
12. Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју, Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016 и 35/2023
13. Закона о уређењу тржишта пољопривредних производа, Сл. гласник РС бр. 67/21.
14. Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2020. годину, Министарство заштите животне средине Републике Србије, Агенција за заштиту животне средине, Београд, 2021.
15. Интервју са представником Градског већа за ресор - пољопривреда, агрономија, развој села, екологија и заштита животне средине, Небојша Стаменковић
16. Интерни подаци одељења за привредни и економски развој Града Врања (<https://vranjejls.org.rs/loktekst/odeljenje-za-privredu-i-ekonomski-razvoj>)
17. ИПАРД програм за Републику Србију за период 2014-2020., Сл. гласник РС, бр. 84/2017
18. Јовановић Марица (2003): Лековите биљке рудералне флоре Врања, Лековите сировине бр. 23, стр. 59-67.
19. ЈП Завод за урбанизам Врање: Просторни план града Врања, http://www.urbanizamvr.rs/images/mojPDF/Prostorni_plan_grada_Vranja.pdf
20. Крижак Даниел (2011): Пострудни процеси у седиментним зеолитима лежишта Златокоп код Врања и влага као помоћни критеријум квалитета природних зеолита. Зборник радова

- “Зеолити Републике Српске и њихова потреба у исхрани и пољопривреди”, Рударски факултет, Приједор, стр.28-35.
21. Ловачко удружење „Фазан“ (2023): План уређивања, развоја и одржавања ловишта (Годишњи план газдовања ловиштем „Јужна Морава“ за ловну 2022/2023.годину) http://www.urbanizamvr.rs/images/mojPDF/Prostorni_plan_grada_Vranja.pdf
 22. Локални акциони план запошљавања Града Врање за 2022-2023 годину, стр. 11.
 23. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Саопштење Министарства, <http://www.minpolj.gov.rs/evropska-komisija-usvojila-ipard-iii-program-republike-srbije-za-period-2021-2027-godine/?script=lat>
 24. МПЗЖС (2015): Национални акциони план ублажавања последица суше и деградације земљишта, нацрт, https://rsjp.gov.rs/upload/UNCCD_NAP_SRBIJA_NACRT.pdf; датум приступа: 21.12.2022. године.
 25. МПШВ (2021): Расподела по биљним врстама, 2021 година
 26. МПШВ (2023). Органска сточарска производња у општини Врање у 2021. години. Група за органску производњу, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде.
 27. МПШВ Републике Србије, Саопштење Министарства, ИПАРД III програм, <http://www.minpolj.gov.rs/evropska-komisija-usvojila-ipard-iii-program-republike-srbije-za-period-2021-2027-godine/?script=lat>
 28. Национална служба за запошљавање - Филијала Врање (2022). Интерни подаци
 29. Национални регистар извора загађивања, Агенција за заштиту животне средине (<http://www.nrizgis.sepa.gov.rs/NRIZGIS/index.html>)
 30. Општине и региони у Републици Србији, Републички завод за статистику, 2021
 31. Органска производња у Србији 2020, Serbia Organica
 32. Попис пољопривреде Републике Србије 2012, РЗС, Београд 2013
 33. Попис становништва, домаћинстава и станова у Србији у 2022. години, књига 2, РЗС, Београд 2023. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234003.pdf>
 34. Први резултати Пописа становништва, домаћинстава и станова 2022., <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Html/G20221350.html>
 35. Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за Град Врање (Сл. гласник Града Врање“, бр. 5/2021)
 36. Пројекат изградње комуналне (канализационе) инфраструктуре и инфраструктуре за одлагање комуналног чврстог отпада у Републици Србији - „ЧИСТА СРБИЈА“ (укључујући и град Врање у оквиру Централне и Јужне Србије).
 37. Просторни план Града Врања („Службени гласник Града Врања“, бр. 4/2016)
 38. Ревидирана фискална стратегија за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину. <https://www.srbija.gov.rs/vest/632683/usvojena-fiskalna-strategija-za-2023-godinu-sa-projekcijama-za-2024-i-2025-godinu.php>
 39. РЗС (2012). Попис пољопривреде 2012. <https://www.stat.gov.rs/oblasti/poljoprivreda-sumarstvo-i-ribarstvo/popis-poljoprivrede/> (08. 12. 2022).
 40. РЗС (2012): Попис становништва, домаћинстава и станова у Србији у 2011. години, књиге 2, 3 и 20

41. РЗС (2013). Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији – I, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G201314002.pdf>
42. РЗС (2016): Општине и региони у Републици Србији, 2016.
43. РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава 2018. Подаци, <https://www.stat.gov.rs/oblasti/poljoprivreda-sumarstvo-i-ribarstvo/anketaostrukturipogazdinstava/> (08. 12. 2022).
44. РЗС (2022): Подаци за општине 2022, <http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries/asp/asp/Home.aspx>
45. РЗС (2022): Промет робе у трговини на мало, октобар 2022. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20221130-promet-robe-u-trgovini-na-malo-okto-bar-2022-godine/>
46. РЗС (2022): Просечне зараде према општини пребивалишта запослених, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2403040109?languageCode=sr-Cyrl>
47. РЗС (2023): Попис становништва, домаћинстава и станова у Србији у 2022. години, књига 2
48. РЗС (2023): Школска спрема, писменост и компјутерска писменосат – подаци по општинама и градовима, Београд, стр. 38-112.
49. Симоновић Ђ. (1980): Уређење сеоских територија и насеља. Београд: Грађевинска књига;
50. Сл. гласник Града Врања: Бр. 7, април 2017.
51. Службени гласник Града Врања (2016): Просторни план Града Врања („Службени гласник Града Врања“, бр. 4/2016)
52. Службени гласник Града Врања (2011): Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2011. годину. Сл. гласник Града Врања бр. 11/2011.
53. Службени гласник Града Врања (2018): Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину, Сл. гласник града Врања, број 28/2018.
54. Службени гласник Града Врања (2018): Просторни план Града Врања, "Сл. гласник града Врања", број 18/2018. године, http://www.eupropisi.com/dokumenti/prostorniVR36_20.pdf; датум приступа: 21.12.2022. године.
55. Службени гласник Града Врања (2021): Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта на територији града Врања за 2021. год, Сл. гласник града Врања, бр. 25/2021
56. Службени гласник Града Врања (2021): Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за Град Врање („Службени гласник Града Врања“, бр. 5/2021)
57. Службени гласник Града Врања (2022): Показатељи развоја пољопривреде, Пољопривредно земљиште. Сл. гласник Града Врања број 4, 28. фебруар, 2022. године.
58. Службени гласник РС (2014): Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину. Сл. гласник РС, бр. 104/2014.
59. Службени гласник РС (2016): Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју, Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016.

60. Службени гласник РС (2022): Одлука о утврђивању Енергетског биланса Републике Србије за 2022. годину (Службени гласник РС, број 4/2022)
61. Службени гласник РС, број 85/2014. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. Године.
62. Стаменковић С. (1995): Врање-Генеза и насеобинска еволуција. Београд: Географски факултет
63. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године, Службени гласник РС, број 85/14.
64. Студија процене стања постојећег водоводног система на територији града Врања, Град Врање, 2019. год.
65. Студија процене стања постојећег канализационог система на територији града Врања, 2019. год.
66. Трифуноски, Ј. (1962): Врањска котлина: антропогеографска испитивања, књига прваопшти део, Природно-математички факултет, Универзитет Скопље.
67. УАП (2023): Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања 28.01.2023.
68. Управа за аграрна плаћања (2023): Регистар пољопривредних газдинстава РС, Број:7-00-35/2022-06 од 28.01. 2023. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републике Србије
69. Управа за пољопривредно земљиште (2022): Усвојени годишњи програми заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта у државној својини, по јединицама локалне самоуправе, <https://upz.minpolj.gov.rs/sadrzaj/#Programi> (04. 12. 2022).
70. <http://sfses.com/archive/history/pdf/06-2000%20Sokobanja/11%20SUMSKA%20VEGETACIJA%20OKOLINE%20VRANJSKE%20BANJE%20.pdf>
71. <http://www.cszvr.org.rs/>
72. [https:// jugmedia.rs](https://jugmedia.rs)
73. <https://jugmedia.rs/od-1-avgusta-pocinje-glavna-lovna-sezona-u-lovackom-udruzenju-fazan/>
74. <https://kocvr.org.rs/>
75. <https://narodniuniverzitetvranje.edu.rs/>
76. <https://osnovneskole.edukacija.rs/drzavne>
77. <https://poljoprivreda.expoonline.rs/wp-content/uploads/2021/05/Prezentacija-PSSS-Vranje.pdf>
78. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/pdf/G202013047.pdf>
79. https://sh.wikipedia.org/wiki/Grad_Vranje#/media/Datoteka:Pcinjski_district.gif
80. <https://sputnikportal.rs/20220220/ekonomske-tajne-lekovitog-bilja-lepa-prica-sa-juga-srbije-1134538543.html>
81. https://sr.m.wikipedia.org/sr-ec/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B4_%D0%92%D1%80%D0%B0%D1%9A%D0%B5
82. <https://srbijasume.rs/ssume/wp-content/uploads/2020/03/Izvod-iz-OGS-za-GJ-Trgoviste-2015-2024.pdf>

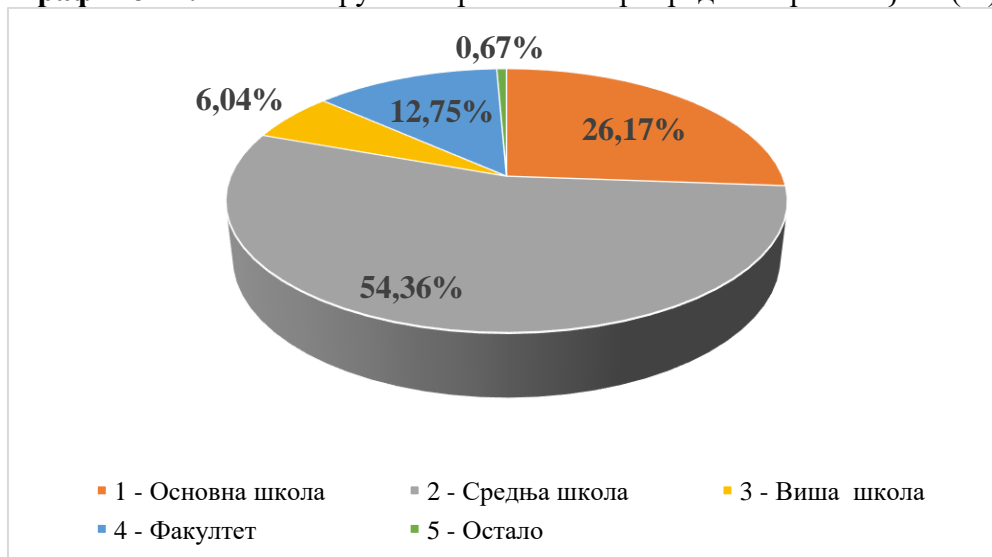
83. <https://srda.rs/med-i-lekovito-bilje-peti-pcelarski-sajam-jugoistocnog-balkana-17-septembra-u-vranju/>
84. <https://srednjeskole.edukacija.rs/drzavne-srednje-skole/svi-gradovi>
85. <https://turistickavranje.rs/index.php/2018/08/03/lov-i-ribolov/>
86. <https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2019/06/GJ-Granicna-suma2019.pdf>
87. <https://www.bibliotekavranje.rs/americki-kutak/>
88. <https://www.csr-vranje.rs/>
89. <https://www.domucenikavr.co.rs/>
90. <https://www.ekapija.com/news/2648065/sumsko-bлаго-iz-bresnice-kod-vranja-stize-do-evrope-u-planu-prosirenje>
91. https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489; датум
приступа: 21.12.2022. године.
92. <https://www.penzin.rs/jezero-prvonek-kod-vranja/>
93. <https://www.pozoriste-vranje.rs/>
94. <https://www.sportskahalavranje.rs/>
95. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/>
96. <https://www.vranje.org.rs/>
97. <https://www.vranje.org.rs/fascikla/mesecnik>
98. <https://www.vranjearhiv.com/>
99. <https://www.youtube.com/watch?v=hJMkPHIg2HY>
100. <https://www.zcvranje.com/>

ПРИЛОЗИ

Анализа анкетних упитника за пољопривредна газдинства

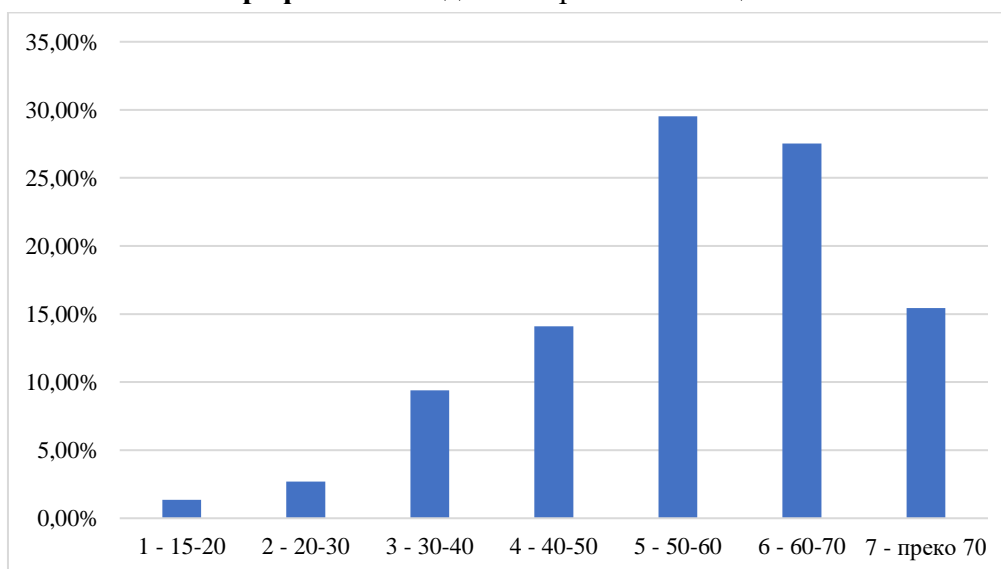
На основу прикупљених података на територији *Града Врања*, од 149 испитаних пољопривредних произвођача 54,36% испитаника има средњу стручну спрему; 26,17% испитаника је завршило основну школу. Факултет је завршило 12,75% пољопривредних произвођача, док је вишу школу завршило 9 пољопривредних произвођача (6,04%), док је 0,67% завршило други вид образовања (*Графикон 1.*).

Графикон 1. Степен стручне спреме пољопривредних произвођача (%)

Према старосној структури носиоца ПГ, у структури испитаника највише произвођача се налази у старосној групи од 50-60 година (29,53%), затим у групи од 60-70 година (27,52%). Пољопривредни произвођачи старији од 70 година налазе се на трећем месту са 15,44%, док носиоци ПГ стари између 40-50 година заузимају 14,09% од укупног броја испитаника. Носиоци ПГ старости између 30-40 година чине 9,40%, а произвођачи стари између 20-30 година 2,68%, док је забележен само 2 произвођача из старосне групе 15-20 година (*Графикон 2.*).

Графикон 2. Године старости носиоца ПГ

У Табели 1. представљено је колико је пољопривредних произвођача на територији града Враћа уписано у Регистар пољопривредних газдинстава (РПГ). Од 149 анкета, 145 пољопривредника (97,32%) је уписано у РПГ; док 4 пољопривредна произвођача (2,68%) није уписало у РПГ.

Табела 1. Упис пољопривредника у РПГ

Упис у РПГ	Број	%
1 - да	145	97,32
2 - не	4	2,68
Укупно	149	100

Према полној структури носиоца пољопривредних газдинстава на територији Града Враћа, доминантни носиоци пољопривредних газдинстава су мушкарци са 84,56%; док носиоци пољопривредних газдинстава женског пола учествују са 15,44% у укупно анкетираним газдинствима (Табела 2.).

Табела 2. Пол носиоца пољопривредног газдинства

Пол носиоца	Број	%
1 - мушки	126	84,56
2 - женски	23	15,44
Укупно	149	100

На основу правног статуса лица, 96,64% (144 анкета) испитаника се изјаснило као физичко лице. Као правно лице изјаснило је троје анкетираних (2,01%); док се као предузетник изјаснило 2 произвођача (1,34% од укупног броја анкетираних) (Графикон 3).

Графикон 3. Правни статус пољопривредних газдинстава

Према типу ПГ, од 149 испитаника 114 (76,51%) се изјаснило као пољопривредно; док се 35 пољопривредника изјаснило као мешовито (23,49) (Табела 3.).

Табела 3. Тип пољопривредног газдинства

Тип ПГ	Број	%
1 - пољопривредно	114	76,51
2 - мешовито	35	23,49
Укупно	149	100

Према укључености чланова, на 129 газдинстава (86,58%) су сви чланови укључени у пољопривредну активност док на 20 газдинстава (13,42%) чланови нису укључени у пољопривредну активност (Табела 4.).

Табела 4. Укљученост чланова ПГ

Укљученост чланова ПГ	Број	%
1 – да	129	86,58
2 - не	20	13,42
Укупно	149	100

Када је у питању тип производње на пољопривредним газдинствима анкетираних пољопривредних произвођача, најдоминантнија је биљна производња са 46,98%. На другом месту су пољопривредна газдинства оријентисана ка сточарској производњи (28,86%), док се на трећем месту налазе пољопривредна газдинства који се баве мешовитом производњом (24,16%) (Графикон 4.).

Графикон 4. Доминантан тип производње (%)

Кад је у питању доминантност производње, најзаступљенија су пољопривредна газдинаства која се баве ратарском производњом - 64 газдинства. Вишегодишње заседе на свом газдинству има 55 ПГ, док се производњом која спада у остало (пчеларска

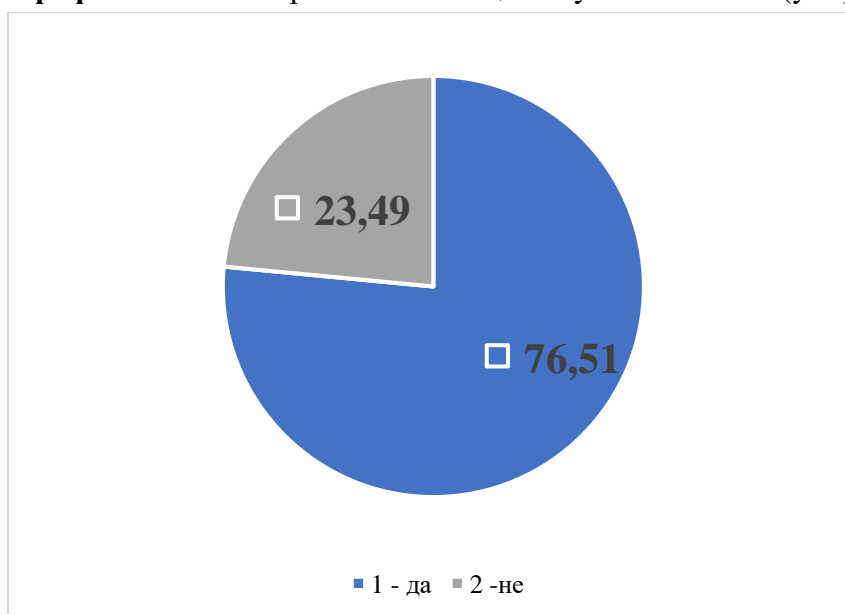
производња) бави 44 ПГ. Узгојем и производњом свиња бави се 24 газдинства, 23 газдинства се бави повртарством, цвећарством и хортикултуром. Најмањи број газдинстава се бави узгојем живине (9) и узгојем конзумних јаја (2) (Графикон 5.).

Графикон 5. Број газдинстава према типу производње

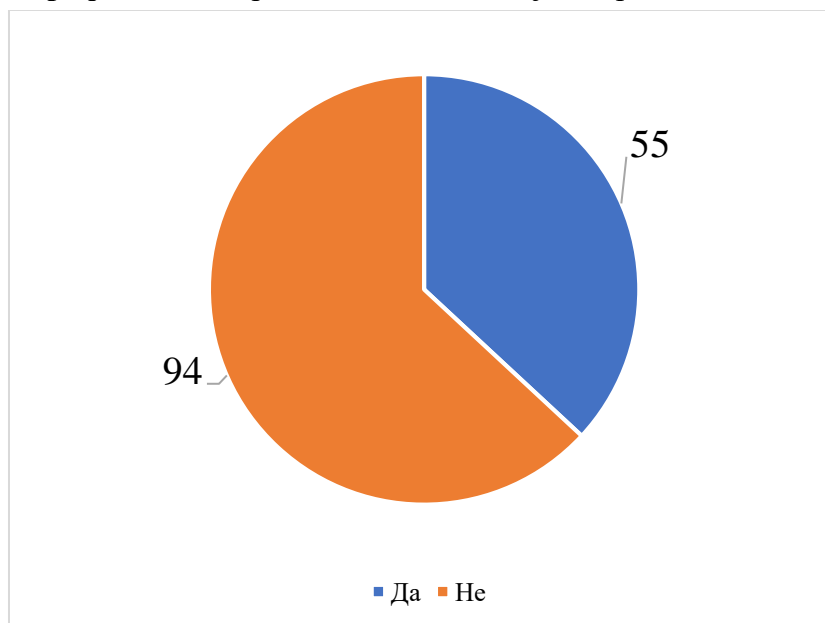
Када су у питању планирана инвестициона улагања, од 149 испитаних пољопривредних произвођача 114 (76,51%) се изјаснило да има у плану да у будућем периоду користе неки облик инвестиција у свој тип пољопривредне производње (Графикон 6.).

Графикон 6. Планирана инвестициона улагања на ПГ (у %)

Подстицајна средства у претходном периоду користило је 55 ПГ, док 94 ПГ нису користила подстицајна средства (Графикон 7.). У структури коришћених подстицајних средстава директна плаћања користило је само 4 ПГ, 46 ПГ је користило средства намењена за рурални развој; 4 ПГ је користило мере кредитне подршке, док посебни подстицаји и средства из ИПАРД програма нису коришћена.

Графикон 7. Коришћеност подстицајних средстава на ПГ

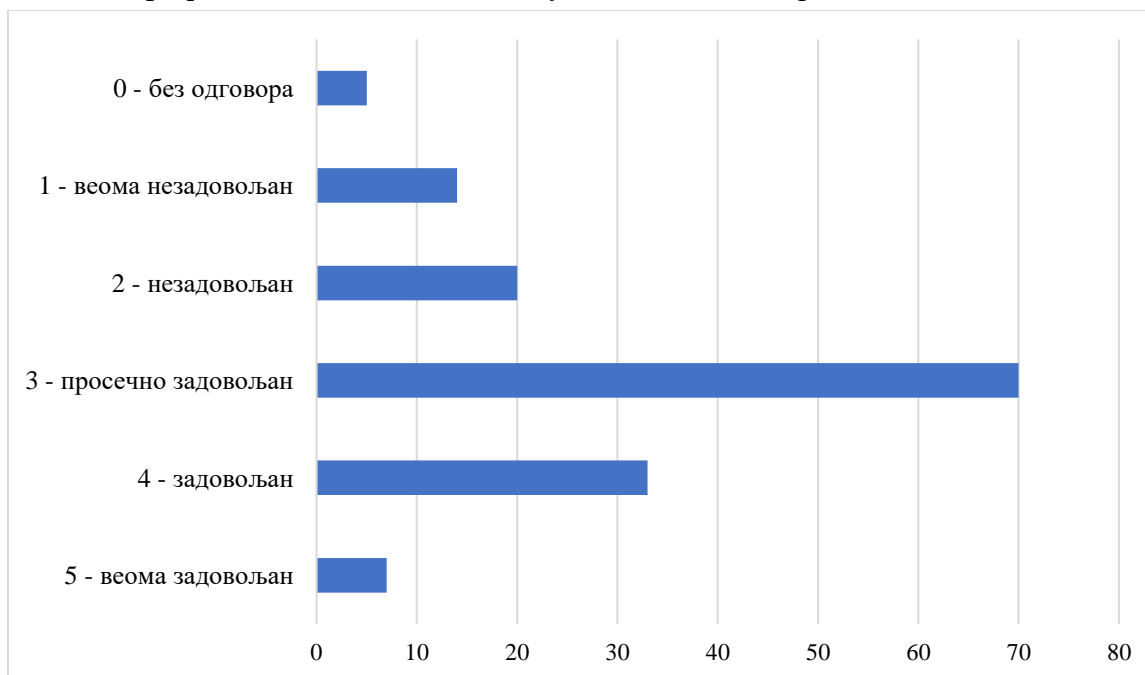
Када је у питању информисаност чланова ПГ, 73 ПГ се изјаснило да користи ТВ као извор информисања, док 76 ПГ не користи ТВ. Новине као извор информисања користи само 7 ПГ, док се 142 ПГ изјаснило да не користи новине. Интернет у сврху информисања користи 68 ПГ, док 81 ПГ нема навику да употребљава интернет у ове сврхе. 25 ПГ користи ПССС као извор значајних информација, а 124 не користи њихове услуге. 6 ПГ користи остале изворе информисања, док 143 не користи (Табела 5.).

Табела 5. Информисаност чланова пољопривредних газдинстава

Извор информисања	Одговор	Број
ТВ	Да	73
	Не	76
Новине	Да	7
	Не	142
Интернет	Да	68
	Не	81
ПССС	Да	25
	Не	124
Остало	Да	6
	Не	143

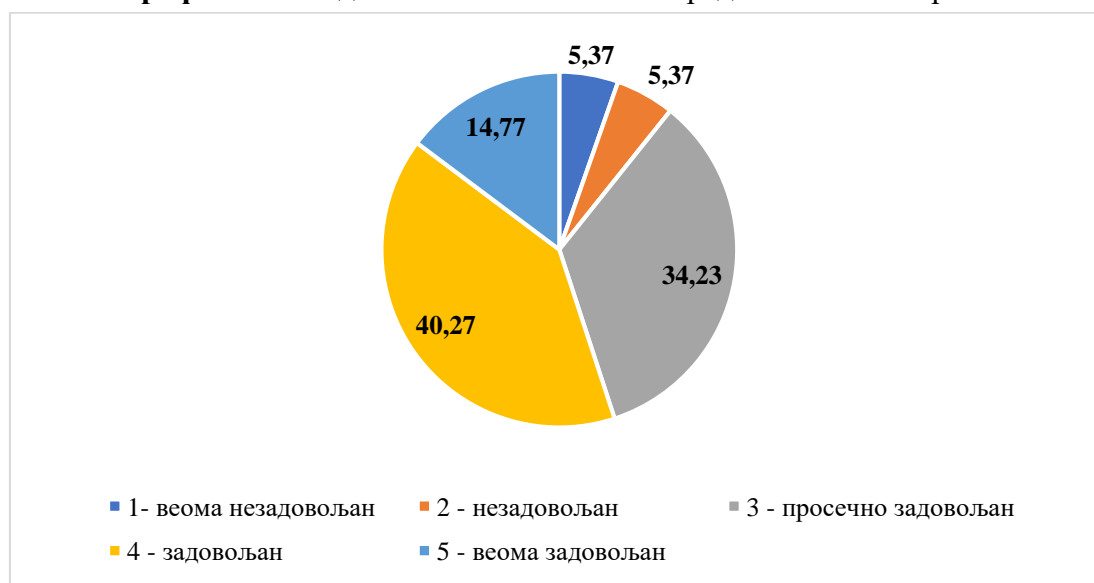
Када је у питању задовољност интересним повезивањем (удружењем грађана, задруге, кластери и сл.), 14 анкетираних произвођача се изјаснило као веома незадовољним; 20 произвођача као незадовољно. Просечно задовољно могућностима за интересно повезивање изјаснило је 70 ПГ, 33 произвођача је задовољно могућностима, док се 7 произвођача изјаснило као веома задовољно. Без одговора на ово анкетно питање било је 5 пољопривредних произвођача (Графикон 8.).

Графикон 8. Задовољност могућностима за интересно повезивање

На анкетно питање колико су задовољни квалитетом сарадње са ПССС Врање, испитаници су одговорили следеће: 5,37% се изјаснило као веома незадовољно, 5,37% као незадовољно. Просечно задовољни добијеним услугама изјаснило се 34,23% испитаних, 40,27% је задовољно сарадњом, док је 14,77% веома задовољно сарадњом са Пољопривредном саветодавном и стручном службом Врање (Графикон 9.).

Графикон 9. Задовољност квалитетом сарадње са ПССС Врање

Када су у питању препреке за даљи развој пољопривреде на ППГ (Табела 6.), од 149 укупно анкетираних њих 15 је дало позитиван одговор да је недовољна информисаност једна од препрека за даљи развој пољопривреде. Код 87 анкетираних је наведено да су недовољне субвенције препрека, док се њих 92 сложило да су високе каматне стопе још једна препрека даљем развоју пољопривреде на ППГ. Недостатак удружења пољопривредних произвођача је

за 117 произвођача препрека даљем напретку, док је за 122 пољопривредна произвођача највећа препрека недостатак знања. 133 ПГ је као препреку за даљи развој навело нешто друго.

Табела 6. Препреке за даљи развој пољопривреде на ПГ

Тип препреке	Понуђени одговори	Број испитаника
Недовољна информисаност	0 – не	134
	1 – да	15
Недовољне субвенције	0 – не	62
	1 – да	87
Високе каматне стопе	0 – не	57
	1 – да	92
Недостатак удружења	0 – не	32
	1 – да	117
Недостатак знања	0 – не	27
	1 – да	122
Остало	0 – не	16
	1 – да	133

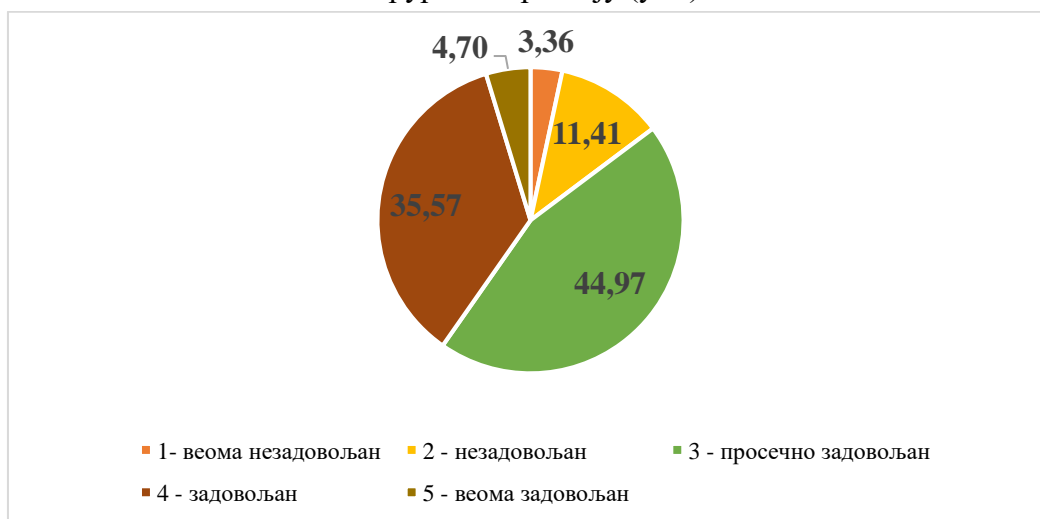
Унапређење пољопривредне производње на ПГ, према испитаницима може условити повећање субвенција за набавку репроматеријала (45 ПГ), 26 ПГ је потврдило да би се повећањем субвенција за набавку садница могло помоћи унапређењу пољопривредне производње. Повећање субвенција за пчеларство (19 ПГ), субвенционисање куповине приплодних грла (27 ПГ) и грла за тов (11 ПГ), као и субвенције за пластеничку проивзодњу (4 ПГ) су инструменти за унапређење пољопривредне производње на ПГ. Отварање откупних станица (11 ПГ) и набавка механизације (11ПГ) су такође један од начина за унапређење производње. Од укупног броја анкетираних газдинстава, 3 ПГ сматрају да је електрификација поља значајан чинилац за унапређење пољопривредне производње.

Графикон 10. Унапређење пољорпивредне производње на ПГ

Када је у питању задовољност активностима града Врања у даљем развоју пољопривреде и руралног развоју, 3,36% испитаника се изјаснило као веома незадовољно досадашњим активностима. 11,41% анкетираних се изјаснило као незадовољно, 44,97% као просечно задовољно активностима града Врања. Активностима за даљи развој пољопривреде задовољно је 35,57%, док је 4,70% веома задовољно активностима града (Графикон 11.).

Графикон 11. Задовољност активностима града Врања у даљем развоју пољопривреде и руралног развоју (у %)

Неискоришћени потенцијали града Врања, препознати од стране пољопривредних произвођача, а који би могли бити узети у обзир за будући развој су: неразвијено воћарство/виноградарство (2 ПГ); неразвијено сточарство (12 ПГ); нередовно обавештавање (1 ПГ). Следи, побољшавање инфраструктуре (4 ПГ); недовољно улагање у пољопривреду (3 ПГ); неразвијеност пластеничке производње (2 ПГ). Од укупног броја анкета, код 4 ПГ неискоришћени потенцијал града Врања је недовољна коришћеност ПЗ; 3 ПГ сматрају да је веће укључивање младих неискоришћени потенцијал; на 2 ПГ електрификација поља и за 1 ПГ то је неразвијеност сеоског туризма. Остали испитаници нису дали одговор (116 ПГ) (Графикон 12.)

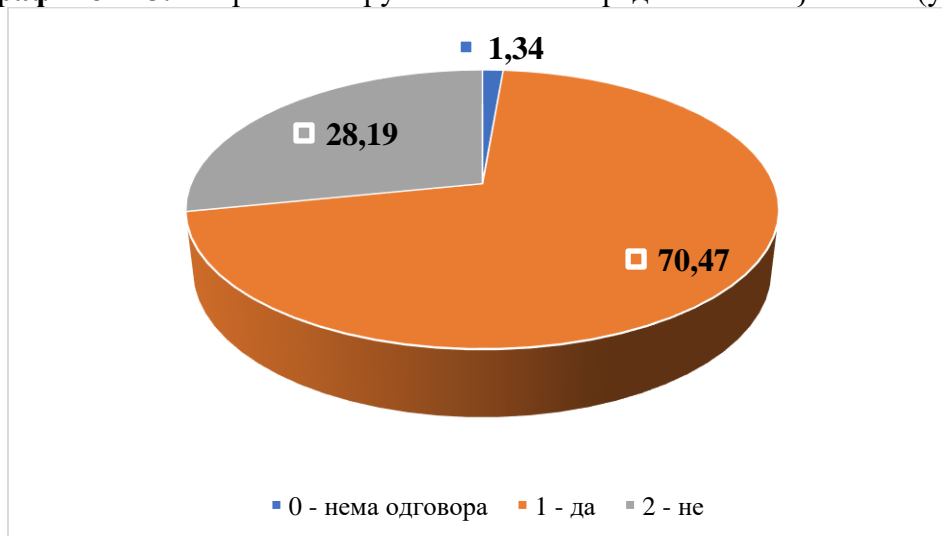
Графикон 12. Неискоришћени потенцијали града Врања

Када је у питању потреба за помоћи града Врања (Служба за пољопривреду), приликом вођења газдинства, 70,47% се изјаснило да им је потребна помоћ, док се 28,19%

испитаника изјаснило да им није потребна помоћ. Без одговора било је 1,34% испитаника (Графикон 13.):

Графикон 13. Потреба за стручном помоћи Града током вођења ПГ (у %)

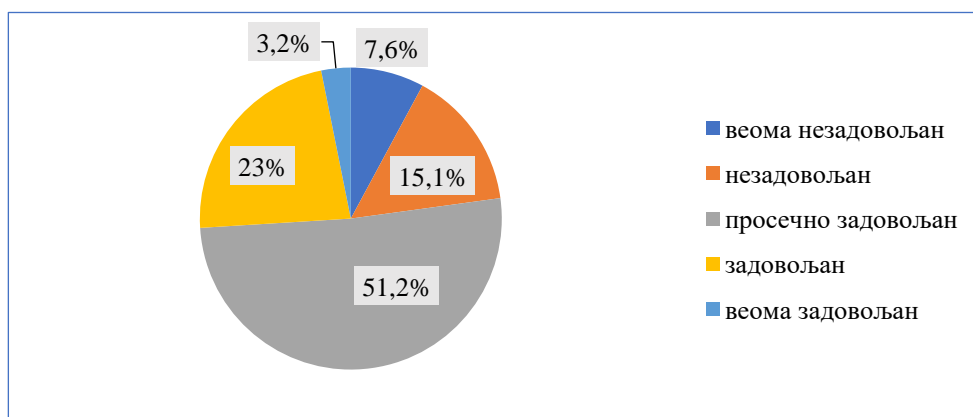

Анализа анкетних упитника за животну средину

Укупан број испитаника који су дали одговоре на питања у упитнику у вези животне средине града Врања износи 135, при чему овај број варира у зависности од постављеног питања. На питање којег су пола одговор је дало укупно 120 испитаника при чему је највише испитаника мушког пола 98 (81,7%), док жена има свега 22 (18,3%). Највише је испитаника старости 60 - 70 година њих 33 (27,5%), затим 50 до 60 година - 32 (26,7%), 40 до 50 година - 21 (17,5%), преко 70 година - 17 (14,2%), 30 до 40 година - 10 (8,3%), 20 до 30 година - 5 (4,2%) и свега двоје старости 15 до 20 година (1,7%). Најбројнији су испитаници са завршеном средњом школом њих 71 (60,2%), затим основном школом 28 (23,7%), затим факултетом 13 (11%) и вишом школом 6 (5,1%).

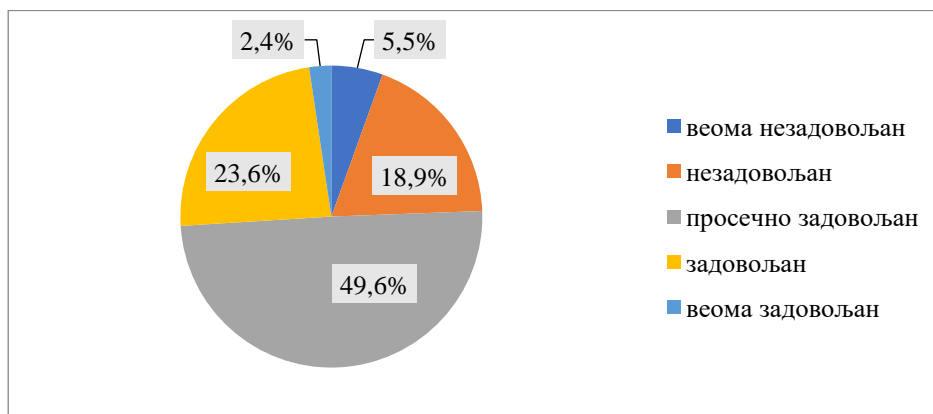
Када је у питању *стање животне средине* на подручју града Врања, од укупно 118 испитаника који су дали одговор на ово питање њих 65 (51,2%) изразило је да је просечно задовољно у овом смислу, задовољних је 29 (23,0%), док је веома задовољних свега четворо (3,2%). Незадовољних има 19 (15,1%) а веома незадовољних стањем животне средине 10 (7,6%) (*Графикон 1.*).

Графикон 1. Општа оцена квалитета животне средине (%)

Од укупно 127 испитаника који су дали одговор на питање колико су задовољни информацијама које добијају у вези са *надлежностима, раду и активностима везаним за заштиту животне средине* њих 24 (18,9%) изјавило је да је незадовољно у овом смислу, а веома незадовољних је свега седморо (5,5%). Највише је просечно задовољних 63 (49,6%), задовољних је 30 (23,6%) а веома задовољних свега троје (2,4%) (*Графикон 2.*).

Графикон 2. Колико сте задовољни информисањем о надлежностима, раду и активностима у вези са квалитетом и заштитом животне средине (%)

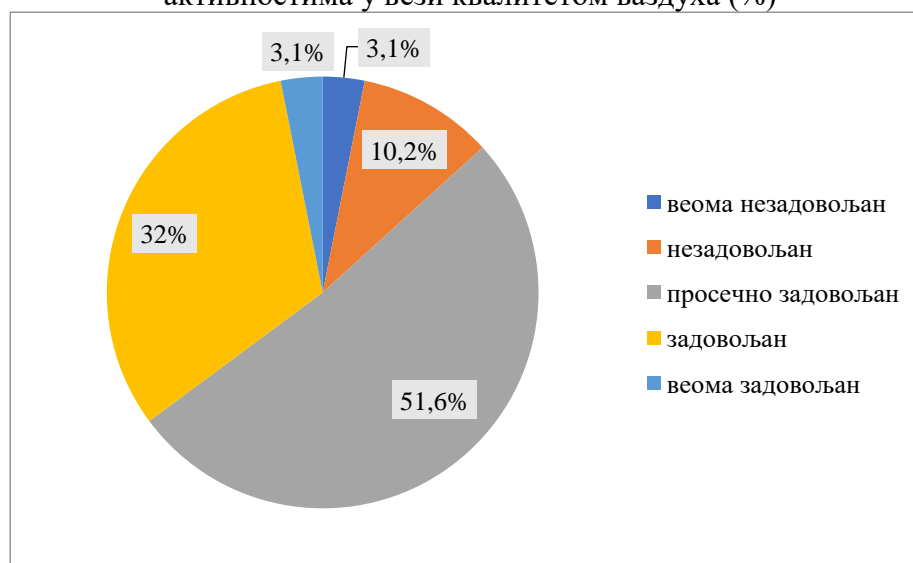
Када је у питању *квалитет ваздуха*, од укупно 131 испитаника који су дали одговор на ово питање, највише је просечно задовољних 54 (41,2%) а исто толико има и задовољних. Веома задовољних је свега петоро тј. 3,8% испитаника. Незадовољних је 14 (10,7%) а веома незадовољних свега четворо (3,1%). (Графикон 3.).

Графикон 3. Задовољност квалитетом ваздуха (%)

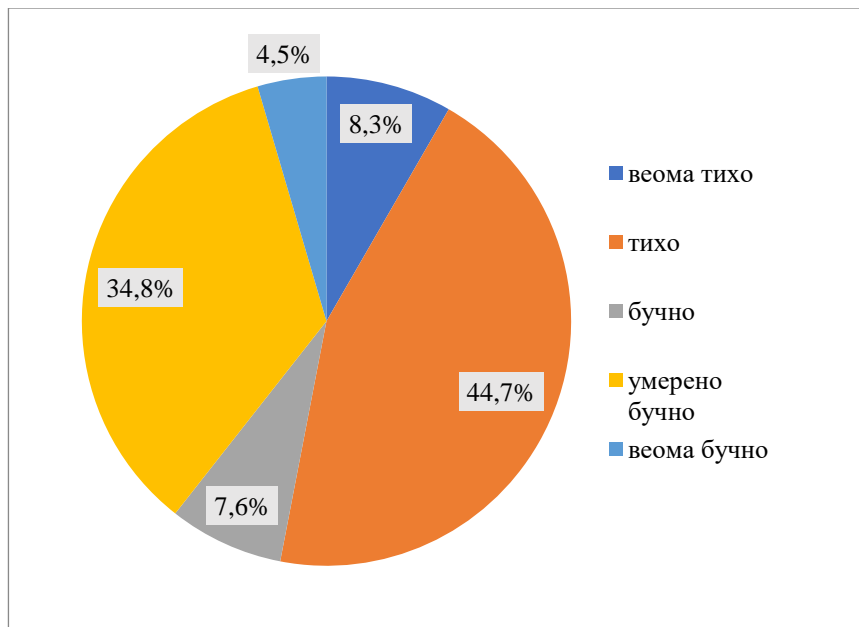
Када је у питању *информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу заштите и квалитета ваздуха* највише је просечно задовољних, њих 66 (51,6%), односно задовољних - 41 (32,0%). Веома задовољних је свега четворо тј. 3,1% укупног броја испитаника (128). Незадовољних у овом смислу је 13 (10,2%), а веома незадовољних четворо (3,1%) (Графикон 4.).

Графикон 4. Колико сте задовољни информисањем о надлежностима, раду и активностима у вези квалитетом ваздуха (%)

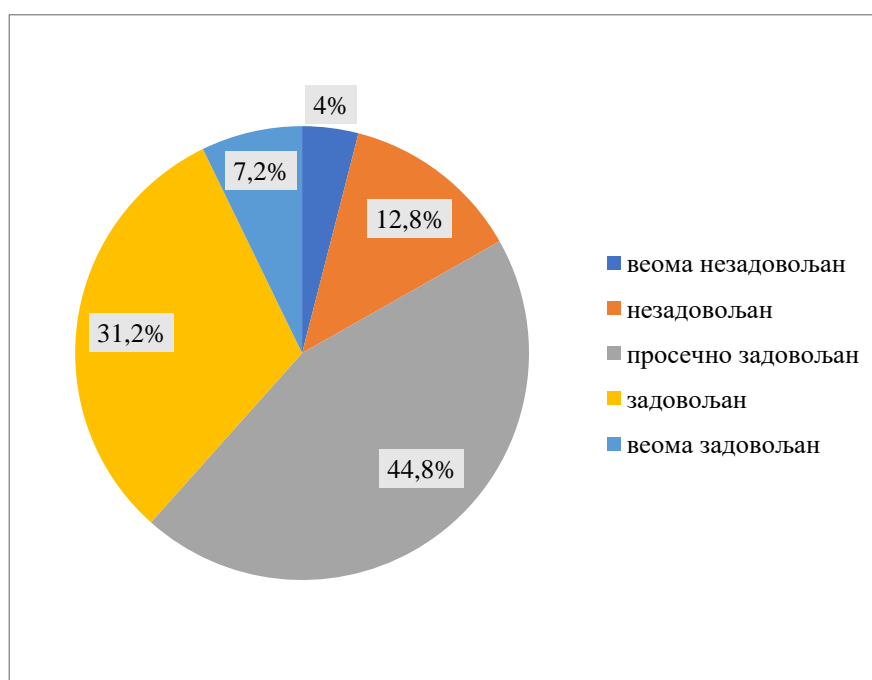
Када је у питању **ниво буке**, 53,3% учесника анкете сматра да је ниво буке у месту становања задовољавајући, односно да је тихо оцењује њих 59 (44,7%), а веома тихо њих 11 (8,3%). Десеторо испитаника сматра да је бучно (7,6%), 46 да је умерено бучно (34,8%), а шесторо да је веома бучно (4,5%) (Графикон 5.)

Графикон 5. Оцена нивоа буке у месту становања (%)

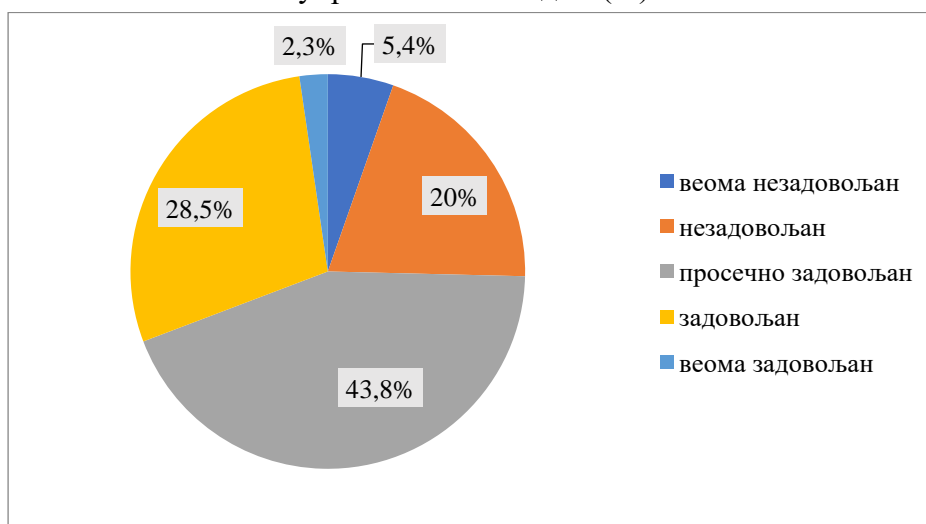
Информисаношћу о надлежностима, раду и активностима у погледу нивоа буке у месту становања највише је просечно задовољних 56 (44,8%), односно задовољних 39 (31,2%). Веома задовољних је деветоро што чини 7,2% укупног броја испитаника (125). Незадовољних у овом смислу је 16 (12,8%) а веома незадовољних (4,0%) (Графикон 6.).

Графикон 6. Информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу нивоа буке (%)

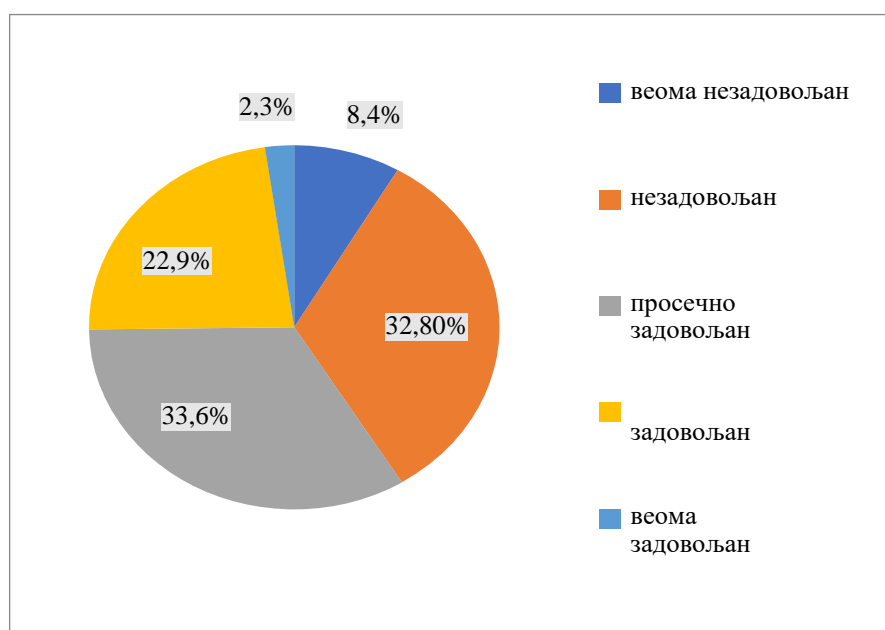
Управљање отпадом представља један од највећих проблема у подручју града Брања. Ставови испитаника према *информисању о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања комуналним отпадом* показују да је просечно задовољних 57 (43,8%), задовољних 37 (28,5%), док је незадовољних 26 (20,0%). Веома незадовољних је седморо (5,4%), а веома задовољних свега троје (2,3%) (*Графикон 7.*)

Графикон 7. Информисање о надлежностима, раду и активностима у вези са управљањем отпадом (%)

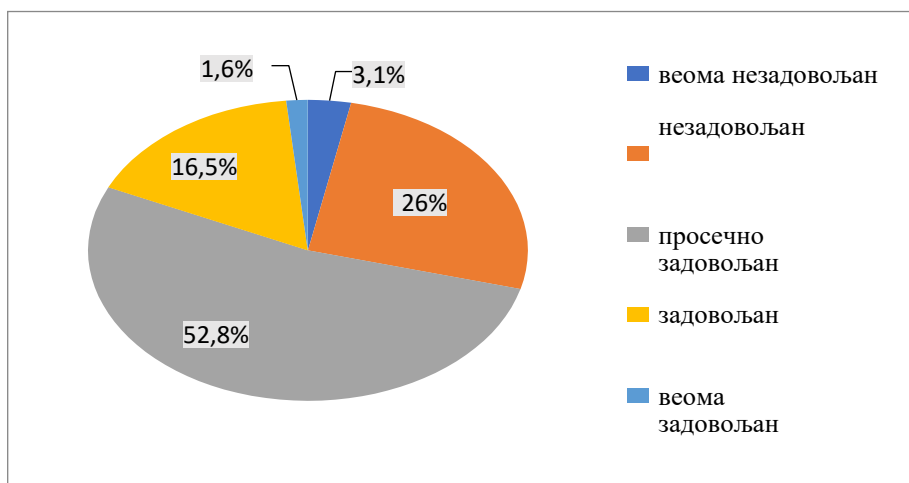
Још више незадовољних је када је у питању *информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу одвођења и пречишћавања отпадних вода из домаћинства*. Наиме, незадовољних у овом смислу има 43 (32,8%), односно веома незадовољних 11 (8,4%). Просечно задовољних је 44 (33,6%) а задовољних 30 (22,9%). Веома задовољних у овом смислу је свега троје што чини 2,3% укупног броја испитаника који су дали одговор на ово питање (131) (*Графикон 8.*)

Графикон 8. Информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу одвођења и пречишћавања отпадних вода

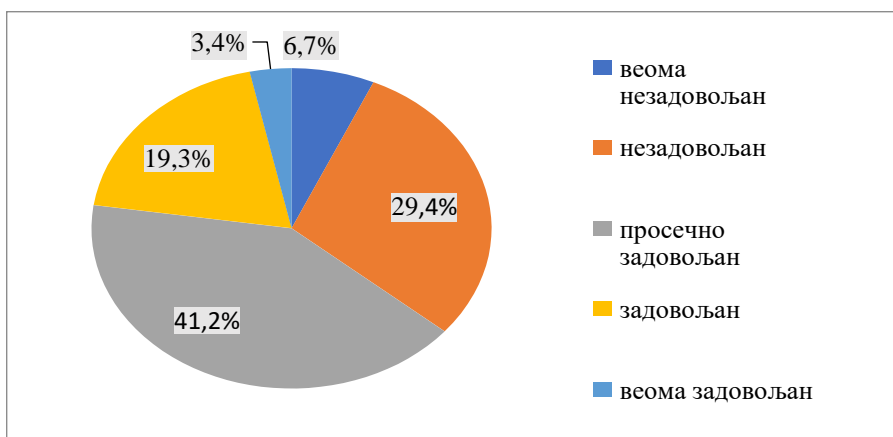
Када је питању *информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања отпадом пореклом из пољопривреде*, од укупног броја испитаника који су дали одговор на ово питање (127), највише је просечно задовољних 67 (52,8%), затим незадовољних 33 (26,0%), задовољних има 21 (16,5%), веома незадовољних четворо (3,1%), а веома задовољних свега двоје (1,6%) (Графикон 9.)

Графикон 9. Информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања отпадом пореклом из пољопривреде

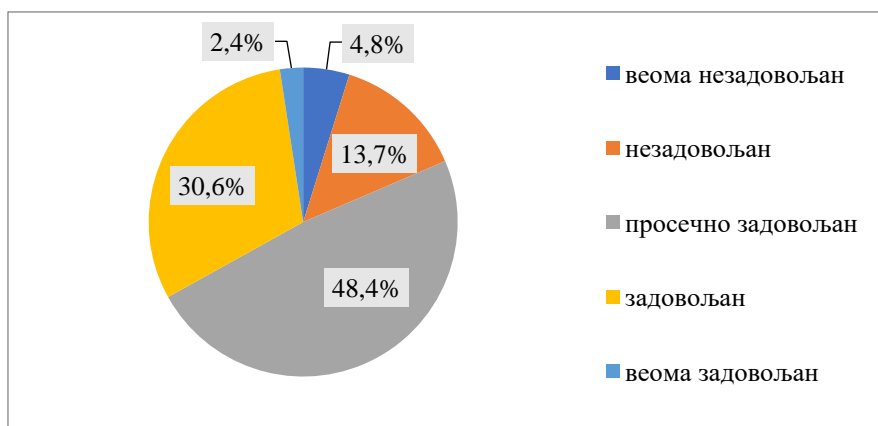
Ценом услуге водоснабдевања и одвођења отпадних вода просечно је задовољно 49 испитаника (41,2%), а незадовољних је 35 (29,4%). Задовољно је њих 23 (19,3%), веома задовољно свега четворо (3,4%), а веома незадовољних је осморо (6,7%) (Графикон 10.)

Графикон 10. Цена услуге водоснабдевања и одвођења отпадних вода (%)

На питање у вези са *ценом услуге сакупљања и одношења чврстог отпада* одговор је дало укупно 124 испитаника. Највише има просечно задовољних овом ценом 60 (48,4%), задовољних је 38 (30,6%). Незадовољних је 17 (13,7%) а веома незадовољних 6 (4,8%). Најмање је веома задовољних у овом смислу свега троје (2,4%) (Графикон 11.).

Графикон 11. Цена услуге сакупљања и одношења чврстог отпада (%)

У делу анкете који је пружио могућност давања коментара на област животне средине, највећи број испитаника сматра да је *приоритетно неопходно радити на унапређењу канализационог система, као и управљања отпадом (посебно дивље депоније и пластичан отпад)*. Поред тога, велики проблем на подручју Враћа представљају и лоши путеви, атмосферске воде и загађене површинске воде.

Просечна оцена задовољности тренутним стањем животне средине на територији Града Враћа износи износи 3,0, а просечне оцене по појединим питањима у вези са животном средином приказана су на графикону 12 (где је 1- веома лоше, 2 - лоше, 3 - добро, 4 - врло добро, 5 - одлично).

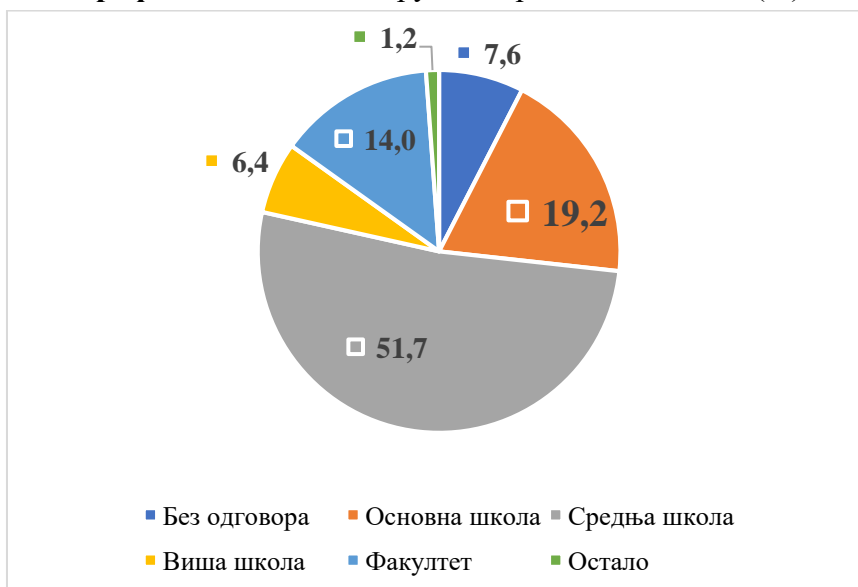
Графикон 12. Просечне оцене по појединим питањима у вези са животном средином на територији Града Враћа

Анализа анкетних упитника о стању друштвене инфраструктуре и диверсификације економских активности

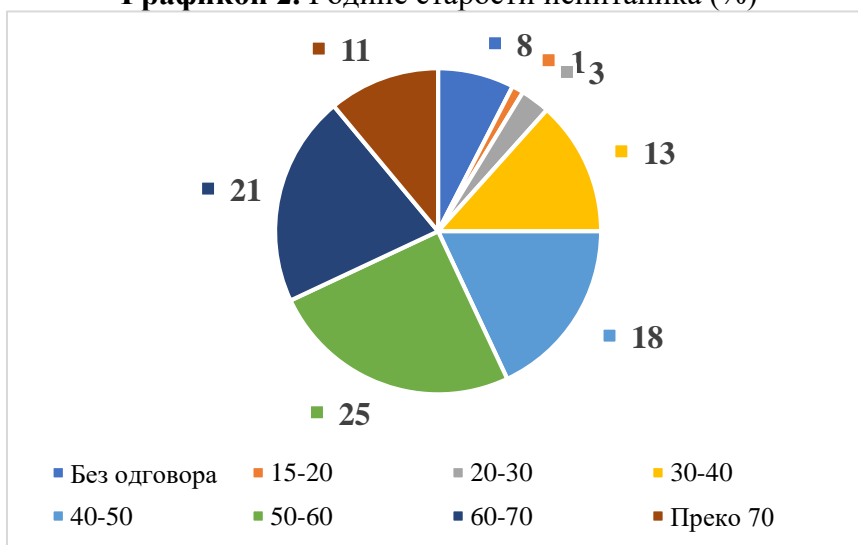
На подручју града Враћа за потребе анкетног испитивања о инфраструктури и диверсификацији економских активности, обухваћено је укупно 172 лица. Највећи удео узорка испитаника, везано за *стручну спрему*, изразило је да има завршену средњу школу (51,7%), што чини више од половине у односу на остале категорије стручне спреме. Знатно мањи проценат остварују становници Града Враћа са завршеном основном школом (19,2%) и факултетом (14%). Од укупног броја испитаника 6,4% има завршену вишу школу, док 7,6% испитаних није дало одговор на ово питање (Графикон 1.).

Графикон 1. Степен стручне спреме испитаника (%)

Највише испитаника у овој анкети, било је у *старосној доби* између 50-60 година (25%), затим старости 60-70 година (21%) и 40-50 година (18%). Најмањи удео остварили су анкетирани у старосној доби 15-20 година (1%) и 20-30 година (3%). Забележено је да се 13% анкетираних налази у старосној групи од 30-40 година, 11% у старосној групи преко 70 година, док 8% испитаника се није изјаснило по овом питању (Графикон 2.).

Графикон 2. Године старости испитаника (%)

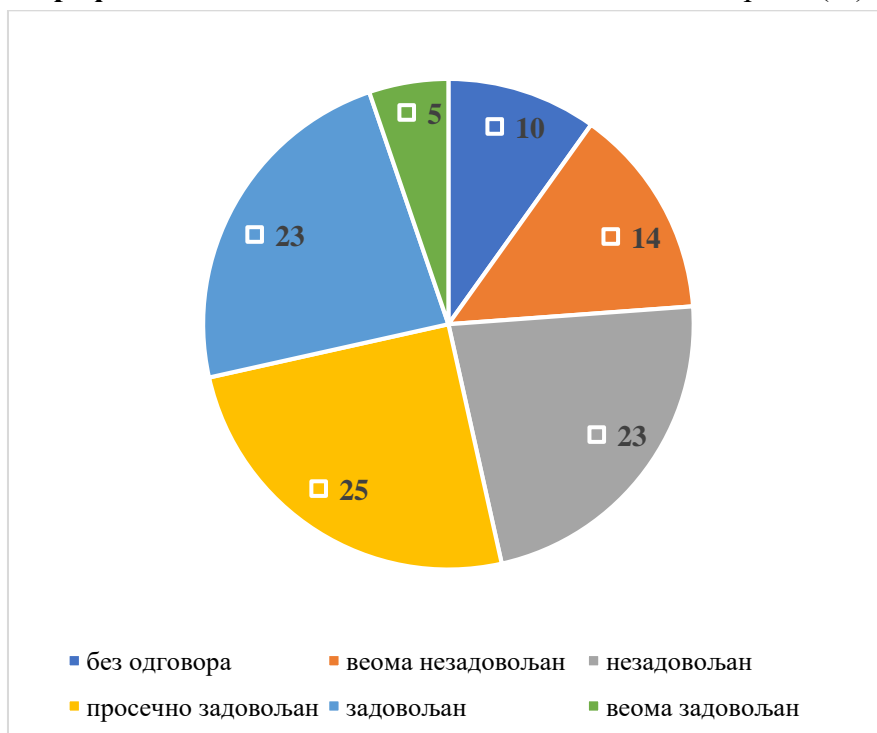
Удео анкетираног становништва Града Врања у пропорцији мушког и женског становништва, знатно је доминатнији у корист мушких испитаника (71%) у односу на жене (21%). Од укупног броја анкетираних, 8% испитаника није дало одговор (Графикон 3).

Графикон 3. Пол испитаника (%)

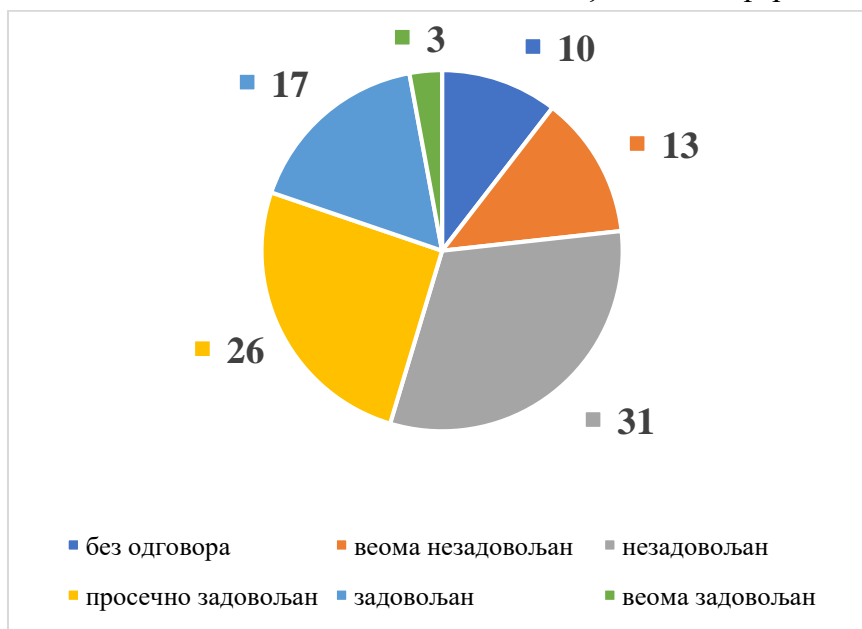
Када је у питању стање канализационе мреже, 25% испитаника је просечно задовољно, задовољних 23%, а веома задовољних је 5%. У овом смислу, веома незадовољних има 14%, а незадовољних 23%. Одговор није дало 17% анкетираних (Графикон 4.).

Графикон 4. Задовољство стањем канализационе мреже (%)

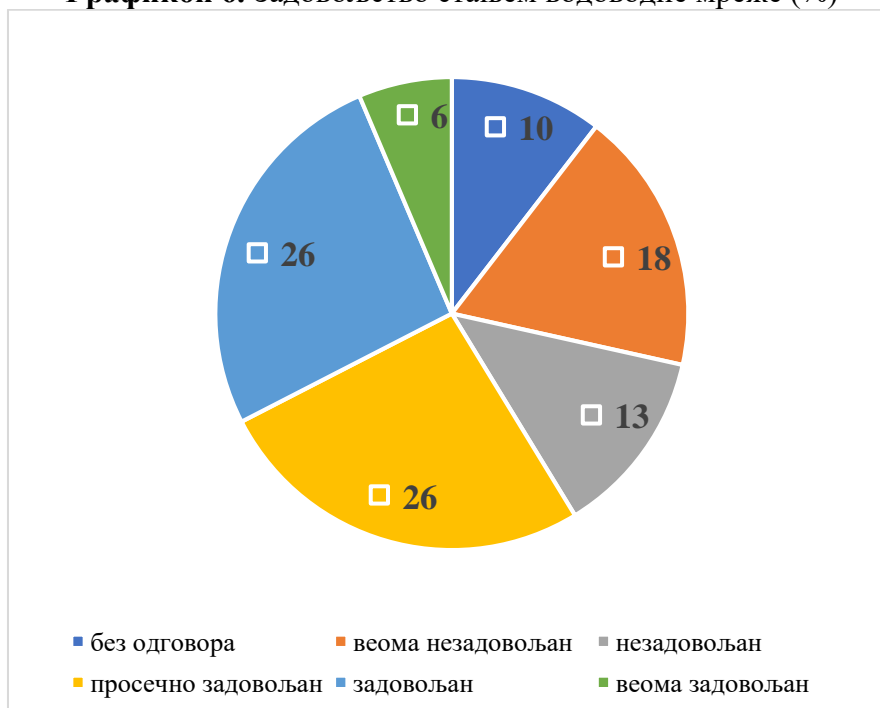
Ставови испитаника на стање канала за одвођење атмосферских вода на подручју Града показују да је око половине испитаника незадовољно (31%) и веома незадовољно (13%), док је број анкетираних које је изразило задовољство 17%, просечно задовољно 26% анкетираних, док је веома задовољних 3% анкетираних. Без одговора је било 10% анкетираних (Графикон 5.).

Графикон 5. Задовољство стањем канала за одвођење атмосферских вода (%)

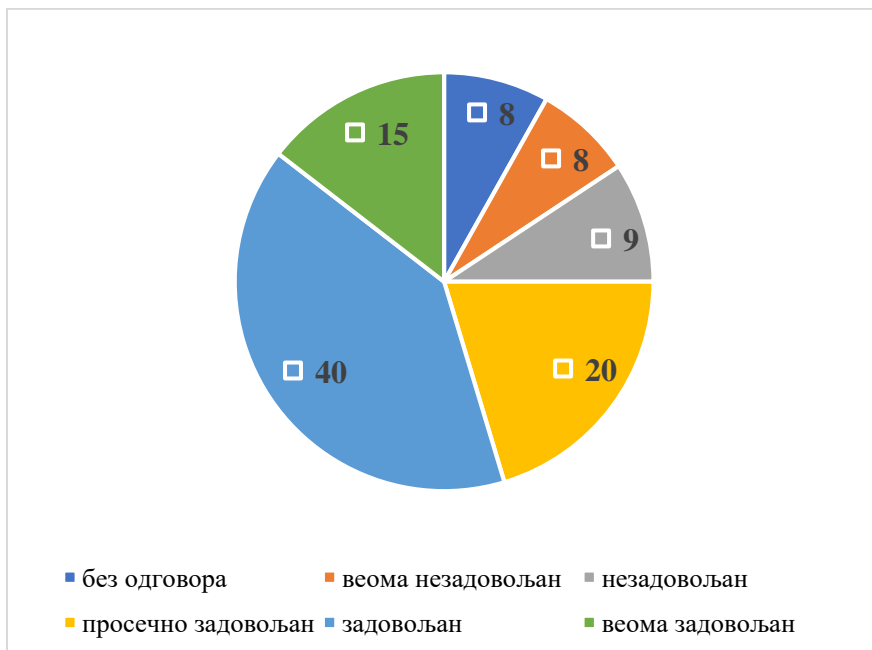
Још више задовољних је када је у питању стање водоводне мреже. Наиме, 26% анкетираних је просечно задовољно, 26% задовољно, а веома задовољних је 6%. Без одговора је било 10% анкетираних, 18% су веома незадовољни стањем водоводне мреже, док је незадовољно 13% испитаника (Графикон 6.).

Графикон 6. Задовољство стањем водоводне мреже (%)

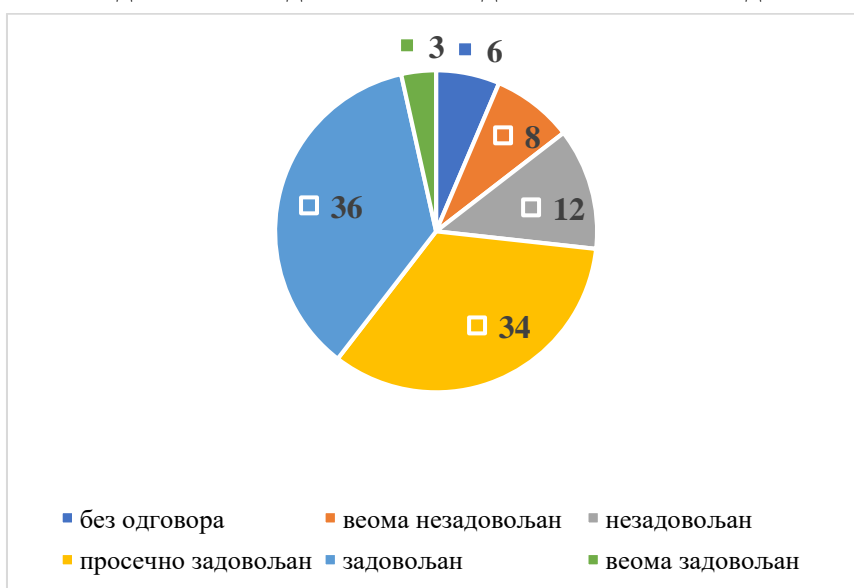
Када је питању *стање квалитета пијаће воде* око 15% анкетираних се изјаснило као веома задовољно, 40% испитаника је задовољно, а 20% је просечно задовољно квалитетом пијаће воде. Незадовољство квалитетом пијаће воде је забележено код 9% анкетираних, 8% је веома незадовољно, док се 8% није изјаснило по овом питању (Графикон 7.).

Графикон 7. Задовољство стањем квалитетом пијаће воде (%)

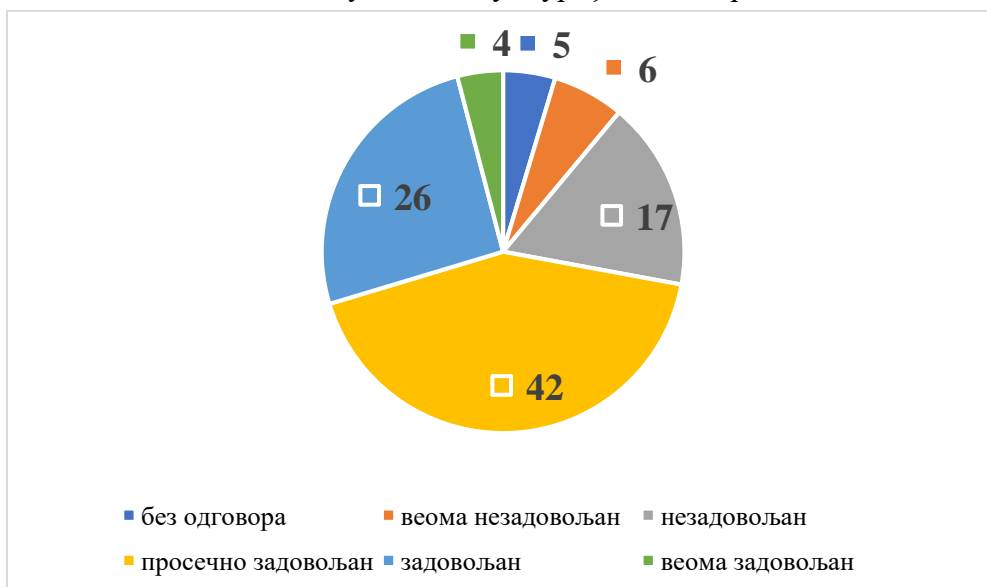
Квалитетом одношењем и одлагањем смећа из домаћинства веома је задовољно 3% испитаника, задовољно је 36%, док је просечно задовољно 34%. Квалитетом одношења смећа незадовољно је 12% анкетираних, 8% анкетираних је веома незадовољно, док 6% испитаних није дало одговор (Графикон 8.).

Графикон 8. Задовољство одношењем и одлагањем смећа из домаћинства (%)

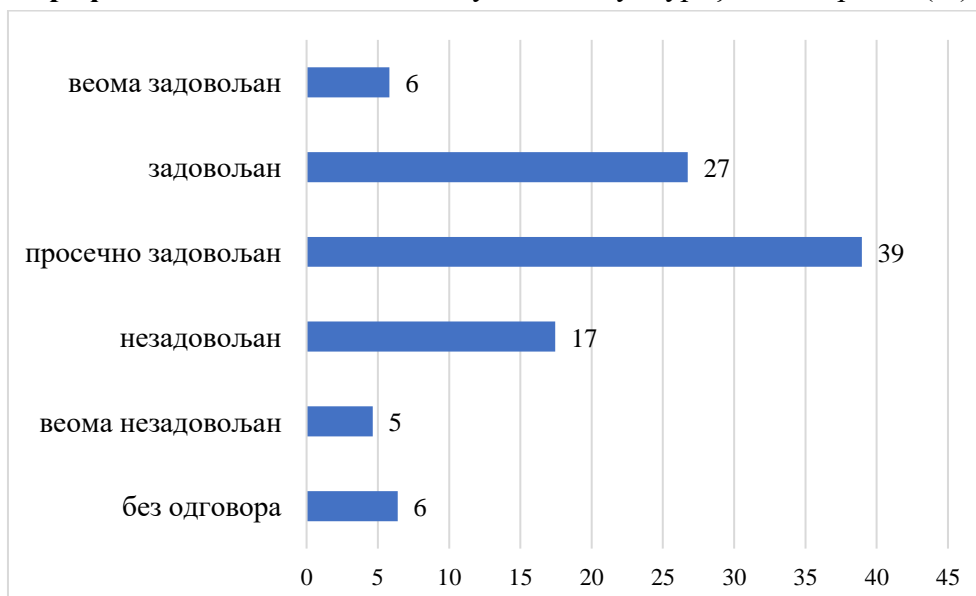
Када је у питању *заступљеност и уређење површина под зеленилом*, 42% испитаника је просечно задовољно, а задовољних је 26% анкетираних, а веома задовољних је 4%. Код анализе ставова испитаника незадовољних уређењем и заступљеношћу зелених површина - 13% је незадовољно, а 6% веома незадовољно. Без одговора је било је 5% испитаних (Графикон 9.).

Графикон 9. Задовољство заступљеношћу и уређењем површина под зеленилом (%)

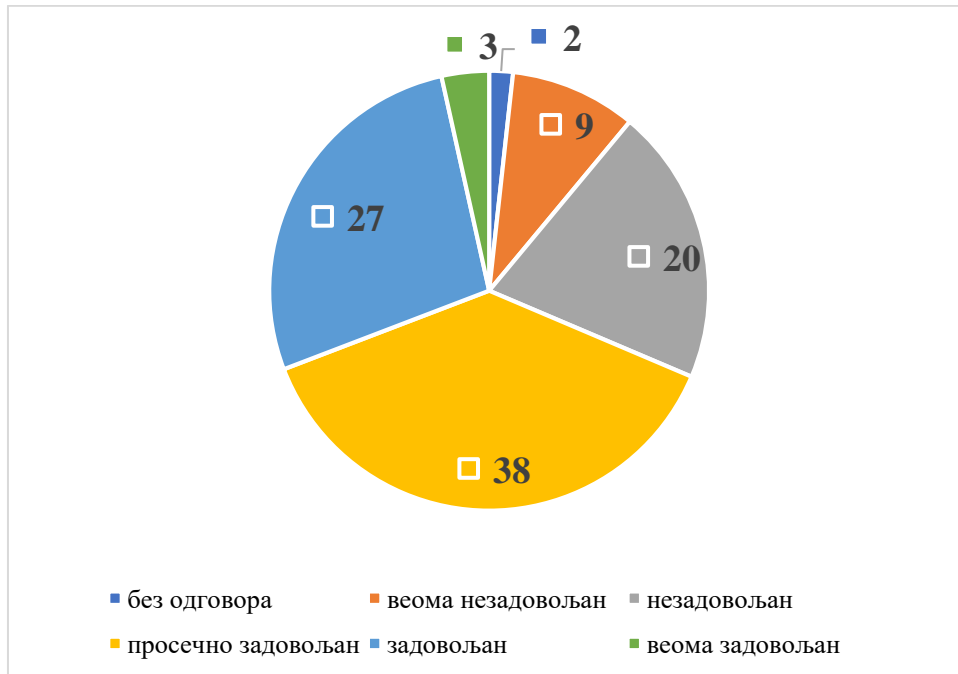
По питању *заступљености и уређењу паркова*, 72% анкетираних изразило је задовољавајуће ставове (просечно задовољан - 39%, задовољан 27%, веома задовољан 6%). У односу на задовољне испитанике, свега 22% учесника анкете сматра стање незадовољавајуће (незадовољно је 17% анкетираних, док је 5% веома незадовољно). Без одговора било је 6% испитаника (Графикон 10.).

Графикон 10. Задовољство заступљеношћу и уређењем паркова (%)

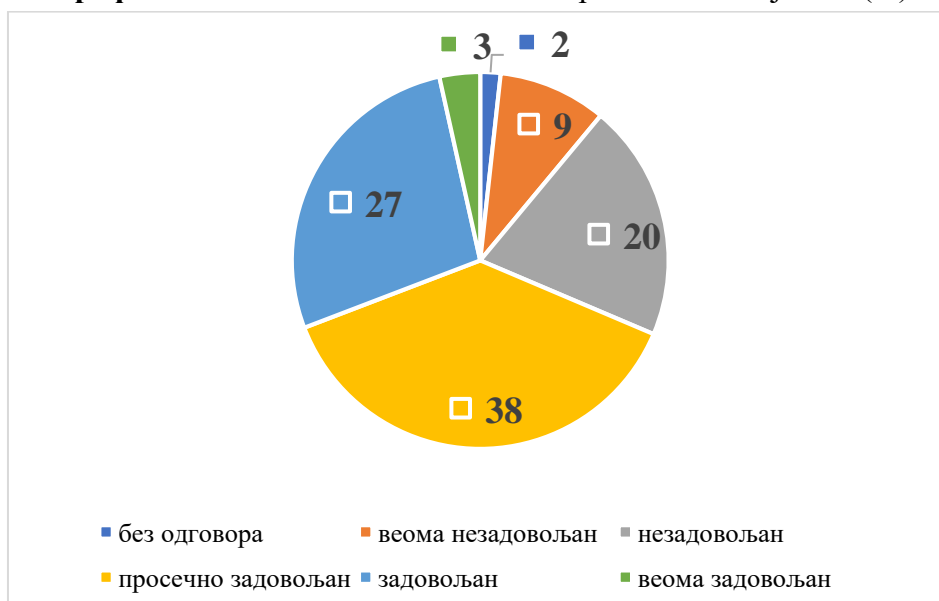
Од укупног броја анкетираних, код 3% је примећено да су веома задовољни *квалитетом здравствене заштите*, 27% је задовољно пруженом услугом, док је 38% просечно задовољно услугом коју добија у здравственим установама. Своје незадовољство квалитетом здравствене услуге испољило је 20% испитаника, док је веома незадовољно 9% испитаних. 2% анкетираних није дало одговор на ово питање. (Графикон 11.).

Графикон 11. Задовољство квалитетом здравствене заштите (%)

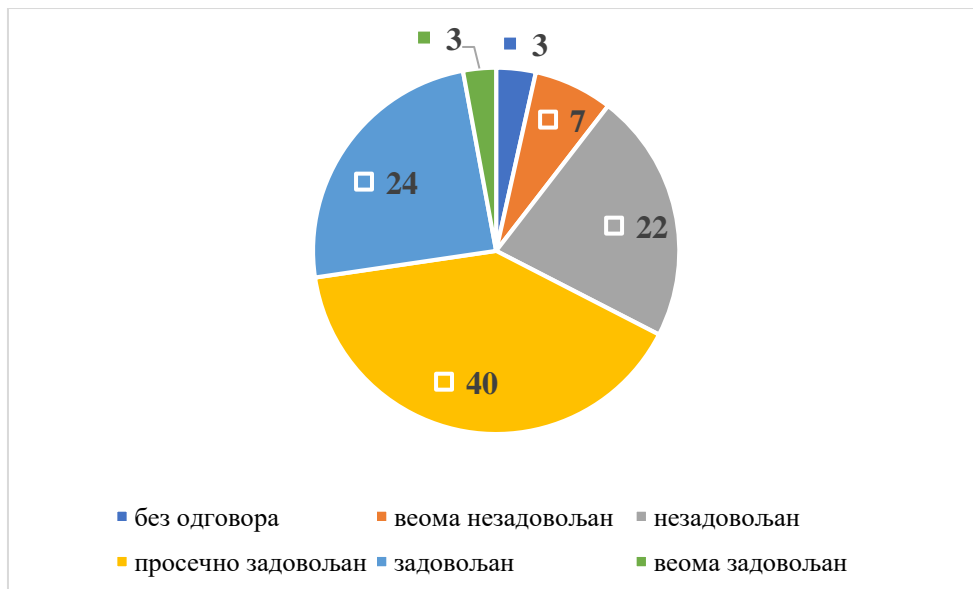
Када је у питању *задовољство стањем здравствених објеката*, 38% испитаника се изјаснило као просечно задовољно, 27% је задовољно стањем, док је 3% веома задовољно стањем здравствених објеката. Незадовољство стањем у ком се налазе здравствени објекти је забележено код 20% анкетираних, 9% је веома незадовољно, до 2% анкетираних није дало одговор (Графикон 12.).

Графикон 12. Задовољство стањем здравствених објеката (%)

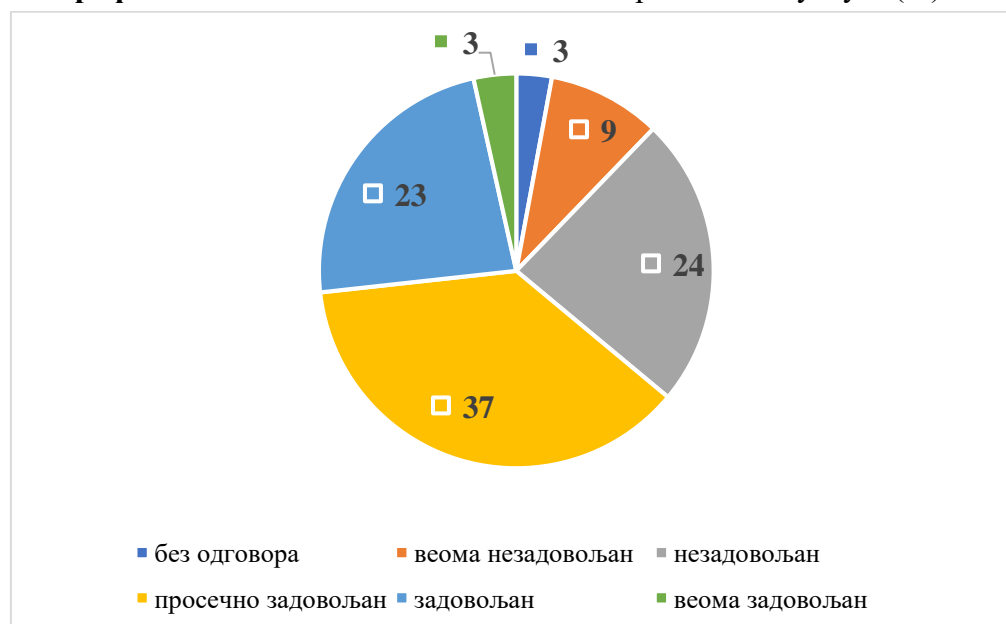
Када је у питању *броја лекара*, 40% анкетираних лица је просечно задовољно, 24% је задовољно, док је 3% веома задовољно бројем лекара у здравственој служби. Од укупног броја анкетираних, 22% је незадовољно, а 7% веома незадовољно бројем лекара, а 3% анкетираних није дало одговор (*Графикон 13.*).

Графикон 13. Задовољство бројем лекара (%)

Када је питању *квалитет здравствених услуга*, 37% је просечно задовољно; 23% је задовољно, док је 3% анкетираних задовољно квалитетом здравствених услуга. У односу на задовољне испитанике, у истој категорији, незадовољство је исказало 24% испитаних лица, док је 9% веома незадовољно добијеним услугама, док 3% анкетираних лица није дало одговор на постављено питање (*Графикон 14.*).

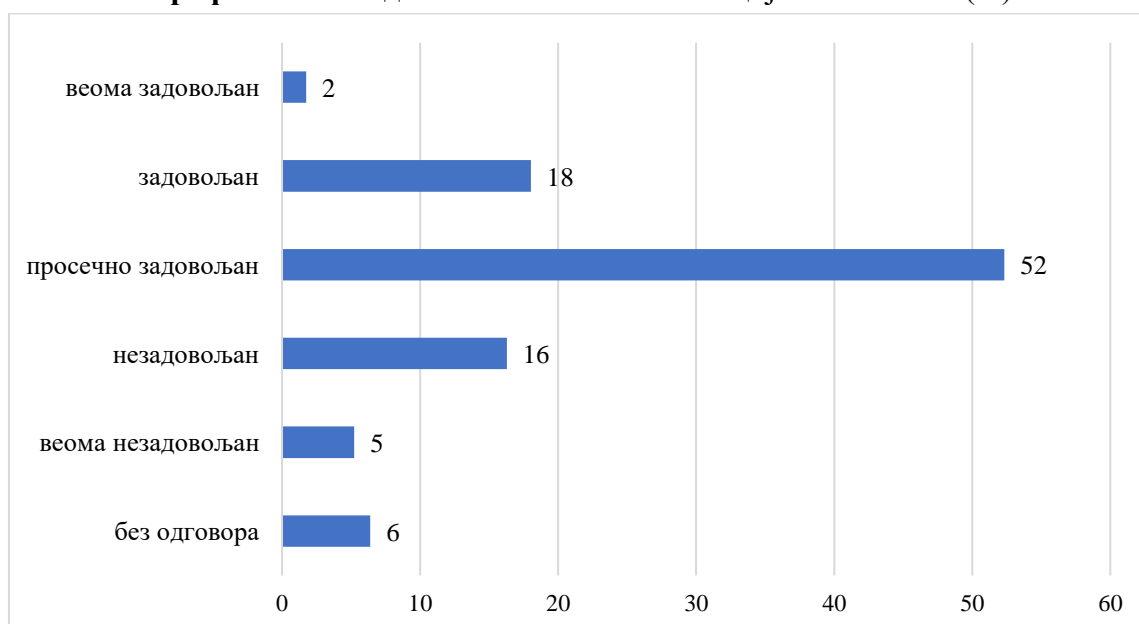
Графикон 14. Задовољство квалитетом здравствених услуга (%)

Квалитетом социјалне заштите, просечно задовољних испитаника је 52%, 18% анкетираних је задовољно, док је 2% анкетираних веома задовољних. Незадовољство је

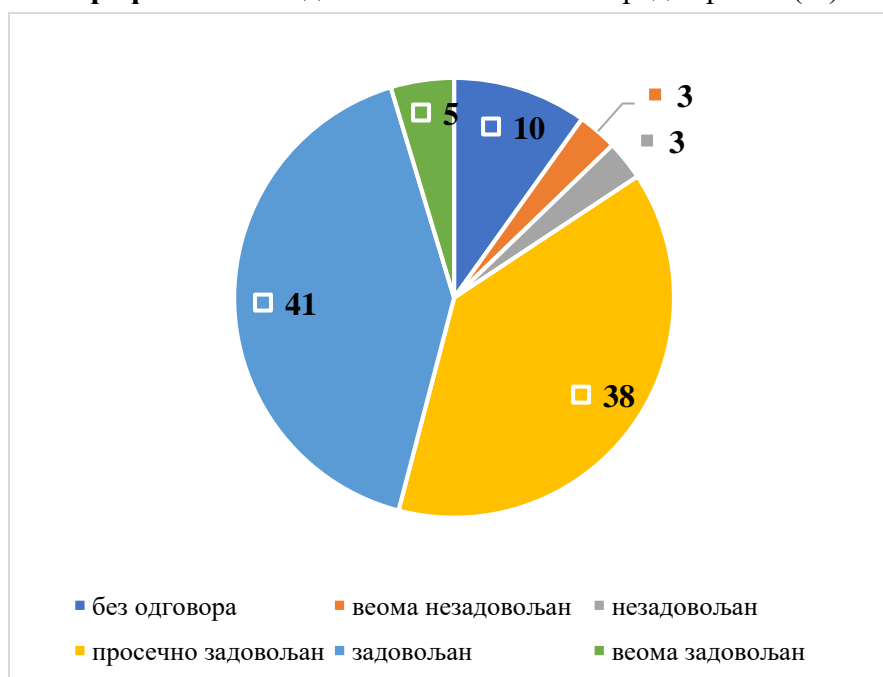
забележено код 16% анкетираних, а 5% анкетираних је веома незадовољно квалитетом социјалне заштите. Неизјашњено је 6% анкетираних (Графикон 15.).

Графикон 15. Задовољство квалитетом социјалне заштите (%)

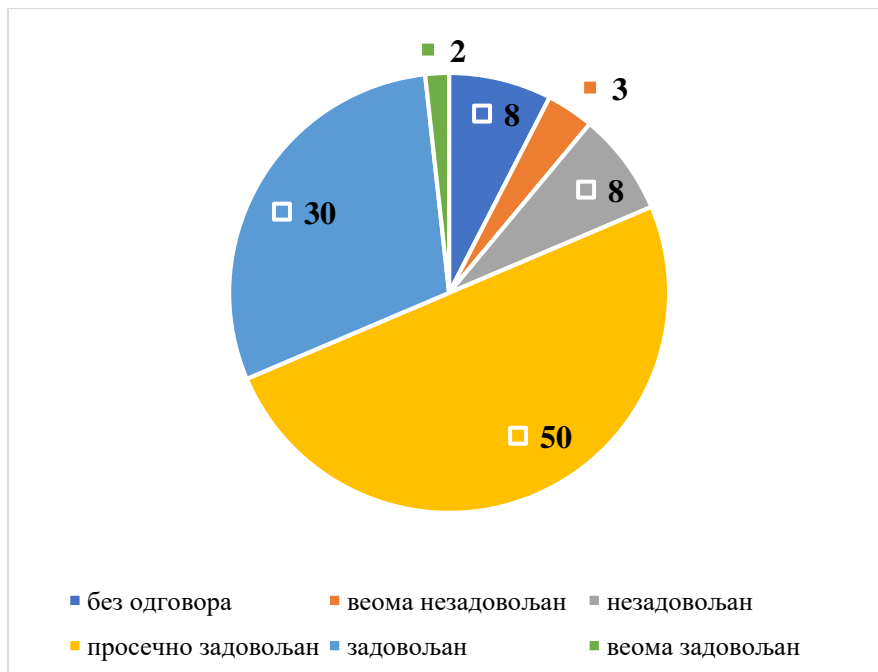
Сличан и високи проценат задовољних испитаника јесте и по питању *рада вртића*. Чак 41% анкетираних је исказало задовољство квалитетом рада вртића, док је 38% просечно задовољно, а 5% анкетираних веома задовољно квалитетом рада вртића. Незадовољство по истом питању исказало је свега 3% испитаника, а исти је проценат забележен када су у питању веома незадовољни испитаници. Без изјашњења на ово питање било је 10% анкетираних (Графикон 16.).

Графикон 16. Задовољство квалитетом рада вртића (%)

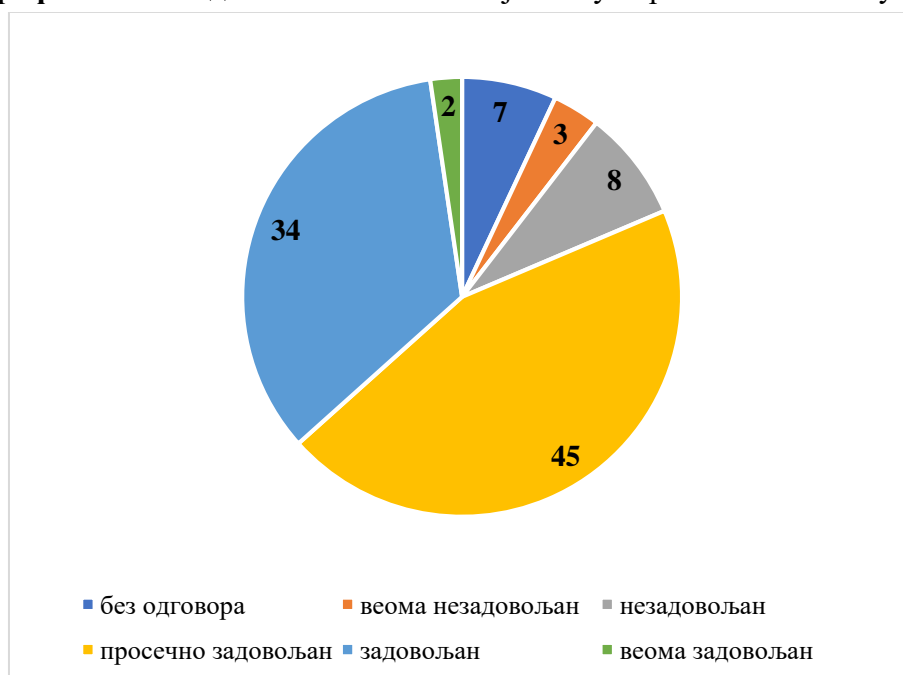
Стањем образовног система је просечно задовољавајуће за 50% испитаника, док 30% учесника анкете је задовољно, а веома задовољно је 2% анкетираних. Веома незадовољних испитаника је 3%, а незадовољних стањем у ком се образовни систем налази је 8%. Свега 8% испитаника није се изјаснило (Графикон 17.).

Графикон 17. Задовољство стањем образовним системом (%)

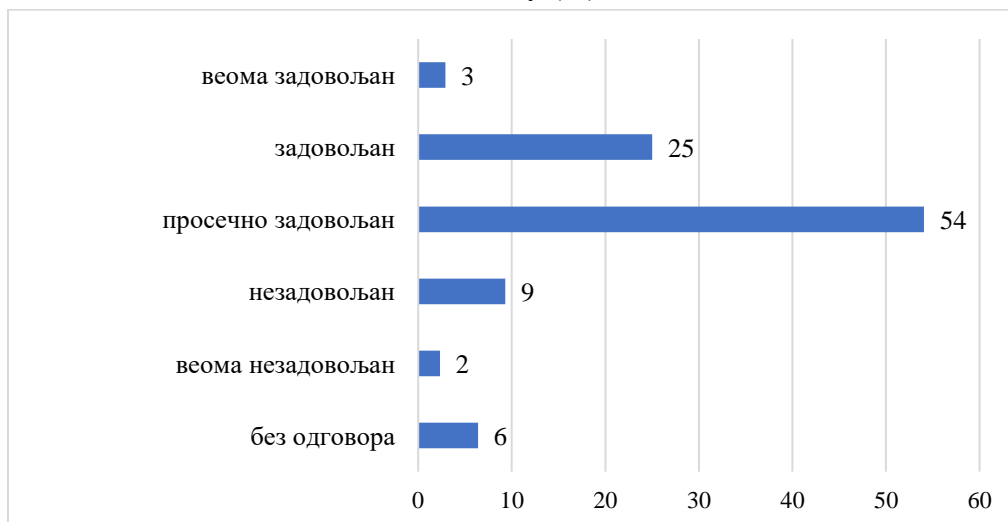
Када је у питању стање објеката у образовном систему, 45% испитаника је просечно задовољно, задовољних је 34%, док је веома задовољних 2%. Код анализе ставова осталих испитаника - незадовољних је било 8%, док је веома незадовољних било свега 3% анкетираних. Неизјашњено је 7% испитаника (Графикон 18.).

Графикон 18. Задовољство стањем објеката у образовном систему (%)

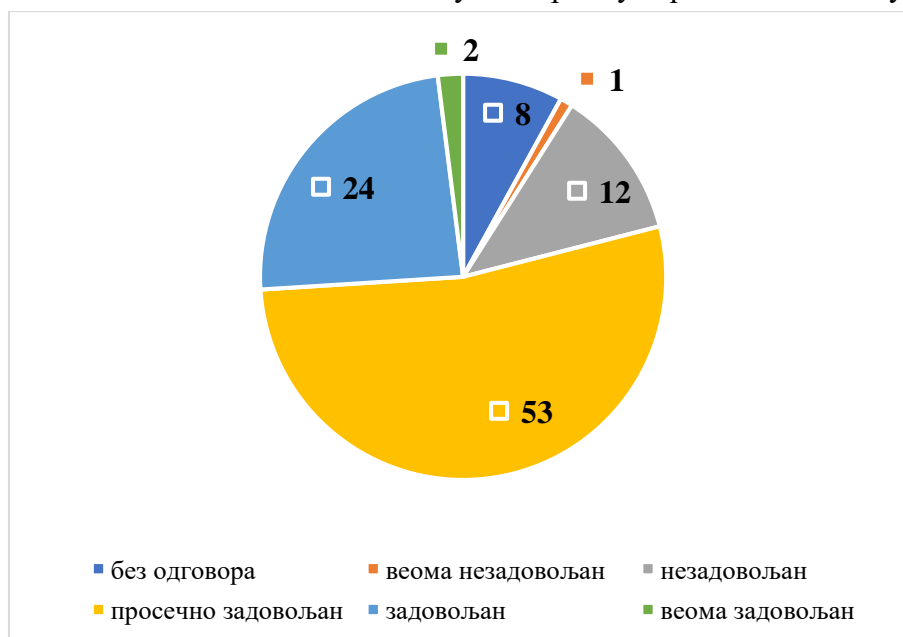
Квалитетом образованих/едукативних услуга у образовном систему веома незадовољно је 2% анкетираних, незадовољно је 9%. Просечно задовољних је 54% анкетираних, 25% је задовољно, док је веома задовољних испитаника 3%. Без одговора на квалитет образовних/едукативних услуга у образовном систему је 6% анкетираних (Графикон 19.).

Графикон 19. Задовољство квалитетом образованих/едукативних услуга у образовном систему (%)

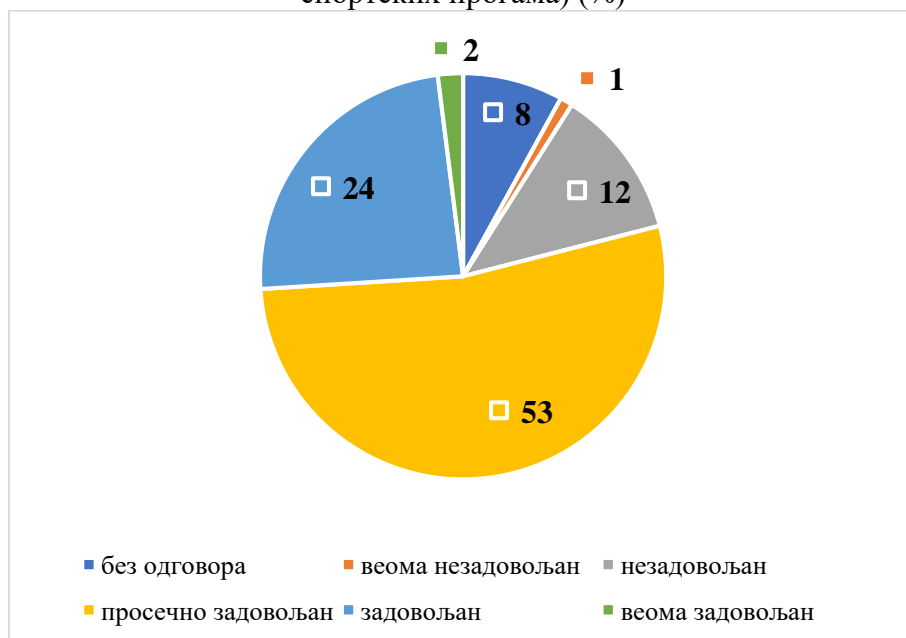
Око 53% испитаника је изразило је просечно задовољство квалитетом понуде смерова у образовним институцијама, 24% је задовољно квалитетом понуде, а 2% је веома задовољно квалитетом понуђених смерова у школама. Незадовољство испољавају 12% анкетираних, док је 1% анкетираних веома незадовољно квалитетом понуде смерова које пружају образовне институције. Без изјашњења на постављено питање је забележено код 8% анкетираних (Графикон 20.).

Графикон 20. Задовољство квалитетом понуде смерова у образовним институцијама (%)

Сличан проценат задовољних анкетираних лица је забележен и по питању *стања спортских објектата*. Просечно задовољно је 53% испитаника, 24% је задовољно, док је 2% веома задовољно. Стањем спортских објектата и понудом коју пружају корисницима незадовољно је 12%, док је само 1% анкетираних веома незадовољан. Без одговора на анкетно питање било је 8% анкетираних (*Графикон 21.*).

Графикон 21. Задовољство стањем спортских објектата (стање објектата, понуда спортских програма) (%)

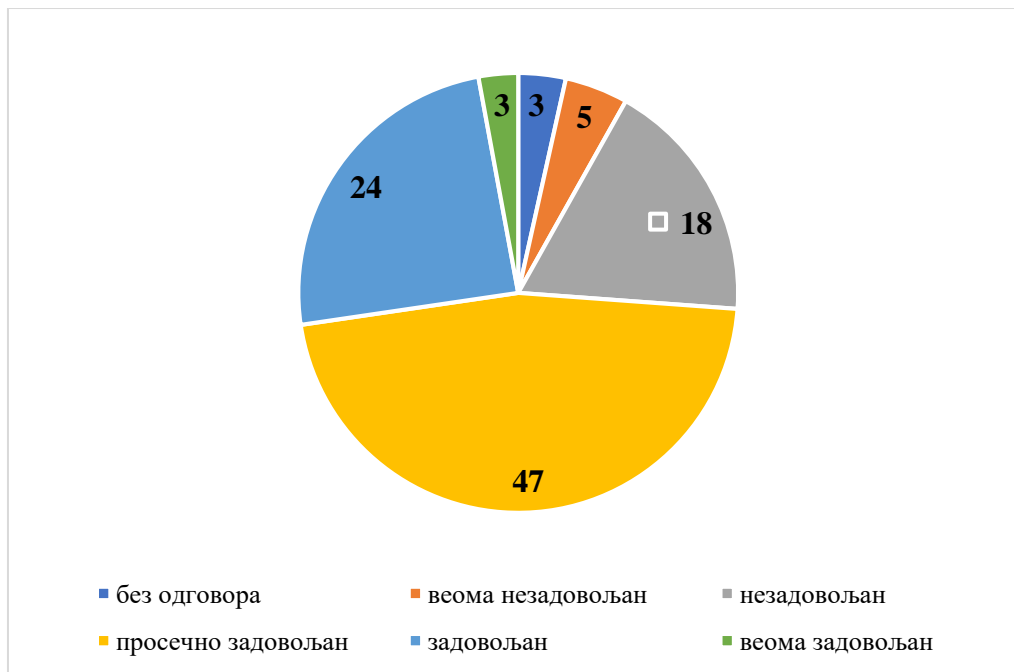
Висок проценат испитаника, као и у претходне две категорије, показало је задовољство када је питање о *понуди из области културе*. У односу на просечно задовољне испитанике (46%), задовољне испитанике (29%) и веома задовољне (3%), незадовољство је исказало 13% испитаних лица. Веома незадовољних испитаника има 5%, док 3% испитаника није дало одговор (*Графикон 22.*).

Графикон 22. Задовољство понудом у области културе (музеји, биоскопи, позоришта) (%)

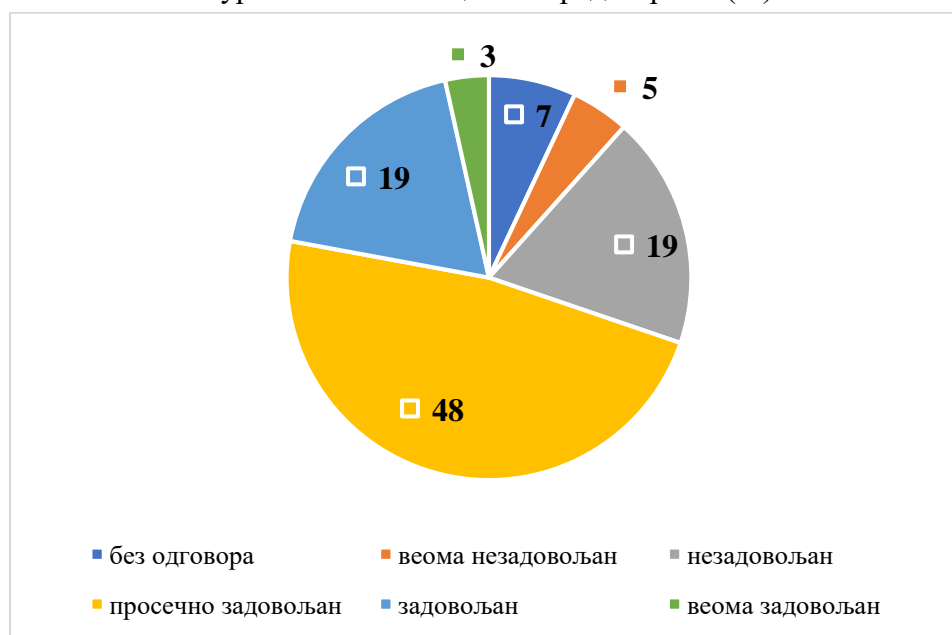
Када је у питању *туристичка понуда*, 47% испитаника је просечно задовољно, а задовољних је 24%, док је веома задовољних 3%. Код анализе ставова осталих испитаника, незадовољно је 18% испитаника, а веома незадовољно је 5% анкетираних. Без изјашњења је 3% анкетираних (*Графикон 23.*).

Графикон 23. Задовољство туристичком понудом града Врања (%)

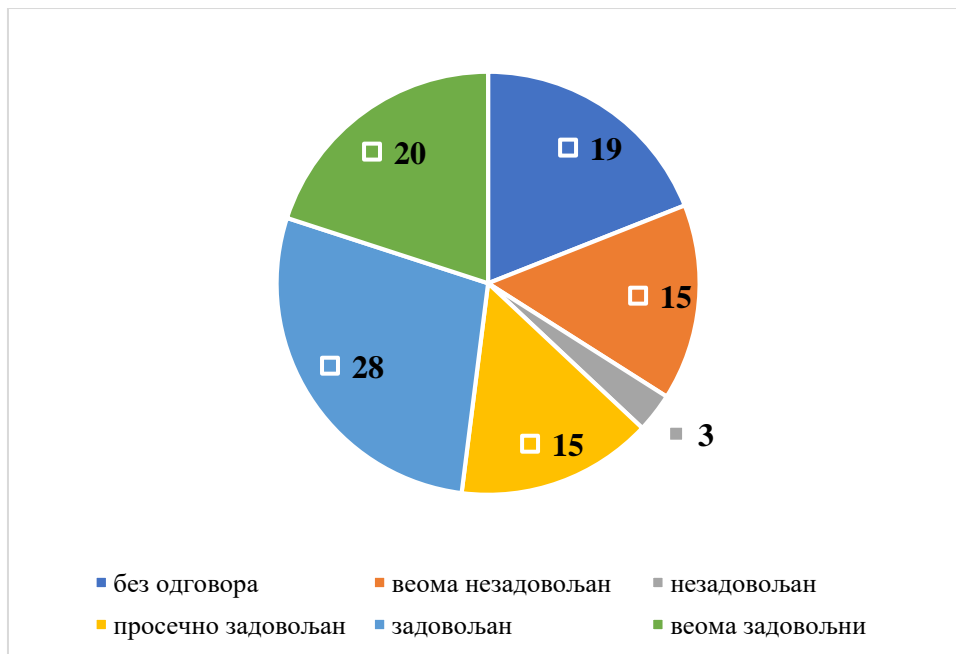
Када је у питању *задовољство квалитетом и степеном развијености смештајних туристичких капацитета*, веома незадовољно је 5% анкетираних, док је незадовољно 19% анкетираних. Просечно задовољних је 48%, задовољно је 19% анкетираних, док је веома задовољних само 3%. На ово питање одговор није дало 7% анкетираних (*Графикон 24.*).

Графикон 24. Задовољство квалитетом и степеном развијености смештајних туристичких капацитета града Врања (%)

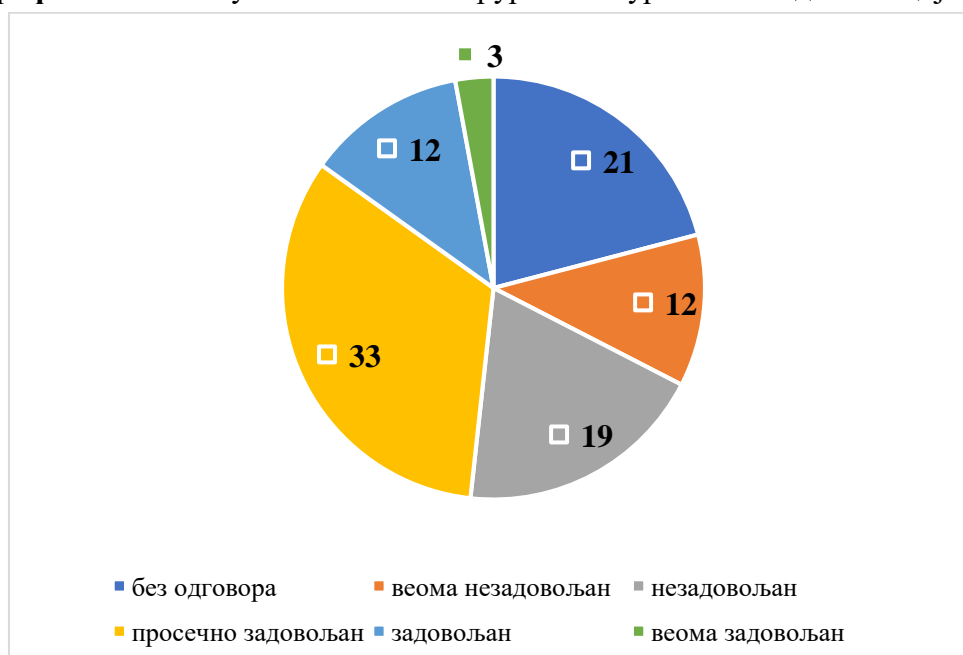
На питање о *атрактивности руралног туризма*, веома незадовољавајући став изнело је 15% испитаника, а 3% је просечно задовољних. Просечно задовољних је забележено 15%, задовољно је 28%, док је веома задовољних 20% учесника анкете. Без изјашњења на анкетно питање има 19% анкетираних (*Графикон 25.*).

Графикон 25. Атрактивност у руралном туризму (%)

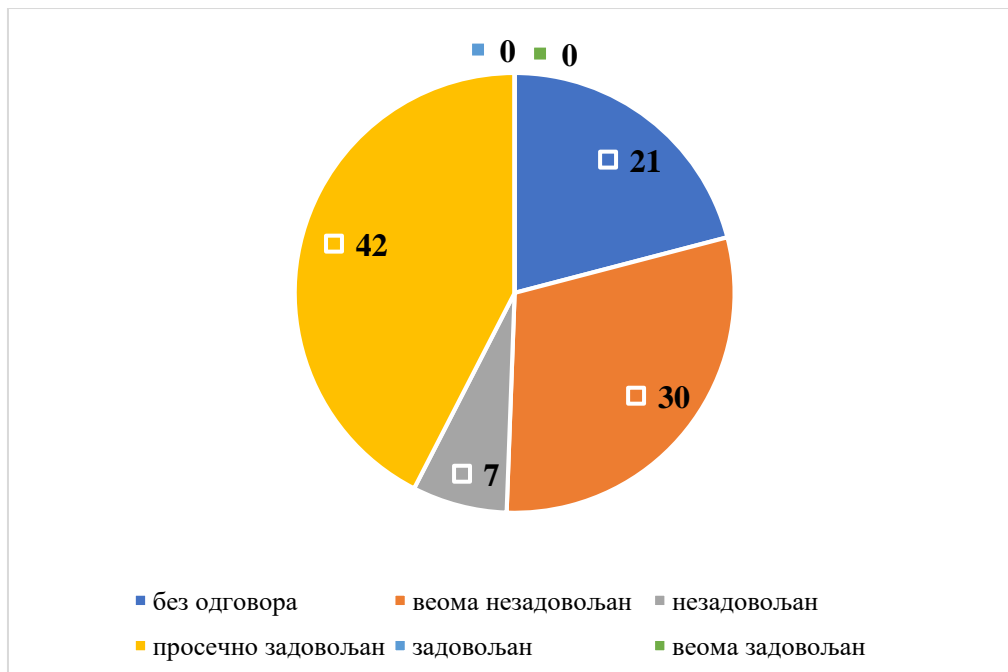
Са *актуелном посећеношћу руралних туристичких дестинација* задовољно је 12% анкетираних, просечно је задовољно 33% анкетираних, док је веома задовољно 3% испитаника. Незадовољних посећеношћу туристичких дестинација има 19%, док велико незадовољство испољава 12% анкетираних. Неизјашњено је 21% анкетираних лица (*Графикон 26.*).

Графикон 26. Актуелна посећеност руралних туристичких дестинација (%)

Забележено је 42% просечно задовољних испитаника (42%) када је у питању *уређеност смештајних објекта и капацитета* на територији града Врања. Незадовољство по истом питању исказало је 7% испитаника, док је веома незадовољно 30% анкетираних. Неизјашњено је 21% анкетираних лица (*Графикон 27.*).

Графикон 27. Уређеност смештајних објекта и капацитета (%)

Табела 1. Број ПГ и број становника у граду Врању по насељима - Друге профитабилне активности по газдинствима, РЗС (поглавље 1.6.2. Диверсификација руралне економије кроз додатне економске активности носиоца пољопривредних газдинстава)

Врање - насеља	Укупан број газдинстава	Укупан број газдинстава која обављају другу профитабилну активност
<i>Град Врање</i>	6.967	2.004
Врање	5.602	1.738
Александровац	111	38
Барбарушинце	35	14
Барелић	38	14
Бели Брег	27	П
Бојин Дел	23	12
Бресница	56	9
Буљесовце	21	13
Буштрање	143	77
Вишевце	51	32
Власе	107	8
Врање	526	89
Вртогош	316	69
Големо Село	237	67
Горња Отуља	6	П
Горње Жапско	31	12
Горње Пуношевце	13	4
Горње Требешиње	44	11
Горњи Нерадовац	66	14
Градња	73	46
Гумериште	5	П
Давидовац	126	6
Добрејанце	33	6
Доња Отуља	28	16
Доње Жапско	84	20
Доње Пуношевце	6	П
Доње Требешиње	172	52
Доњи Нерадовац	133	35
Драгобужде	19	12
Дреновац	72	11
Дубница	234	34
Дулан	20	20
Дупељево	13	8
Златокоп	119	7
Катун	108	49
Клашњице	15	5
Кобањане	28	16
Коћура	65	12
Крушева Глава	43	13
Купининце	50	24
Лалинце	34	9
Лепчинце	45	32
Луково	65	26

Марганце	10	П
Мечковац	42	8
Мијаковце	10	П
Мијовце	24	17
Миланово	75	16
Миливојце	53	18
Моштаница	111	23
Наставце	14	10
Нова Брезовица	35	21
Обличка Сена	22	9
Остра Глава	13	10
Павловац	128	32
Пљачковица	-	-
Преображење	30	15
Ранутовац	82	54
Ратаје	123	32
Рибинце	76	26
Ристовац	72	13
Рожаце	21	11
Русце	19	14
Сикирје	74	24
Смиљевић	50	11
Содерце	93	9
Средњи Дел	47	8
Станце	25	13
Стара Брезовица	46	10
Стрешак	35	7
Стропско	52	6
Струганица	7	4
Студена	34	7
Суви Дол	65	35
Сурдул	26	11
Тесовиште	24	10
Тибужде	206	64
Трстена	21	8
Тумба	9	П
Ћуковац	227	164
Ћурковица	9	П
Урманица	23	7
Ушевце	50	34
Црни Луг	72	7
Честелин	6	П
Врањска бања - Укупно	1.365	266
Бабина Пољана	16	П
Бујковац	133	18
Врањска Бања	180	15
Дуга Лука	49	7
Изумно	69	9
Клисурица	47	16

Корбевац	143	4
Корбул	4	П
Крива Феја	191	58
Кумарево	64	6
Лева Река	25	П
Липовац	15	П
Несврга	32	5
Паневље	62	26
Првонек	62	25
Превалац	43	12
Себеврање	45	16
Сливница	51	18
Стари Глог	10	5
Топлац	118	20
Црни Врх	6	П

Предлог инвестиционих модела за улагања у производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима на територији града Врања

Овај Прилог садржи 10 предлога инвестиционих модела за улагања средстава у примарну производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима у складу са могућностима и развојним потребама малих и средњих улагача града Врања.

Табела 1. Тов јунади (трајање това је 350 дана)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	8.475.233,78
1.2.	У основна средства укупно:	7.062.694,81
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.010.695,65
1.2.2.	- опрема	2.051.999,17
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	1.412.538,96
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	8.475.233,78
2.2.	Сопствени извори	5.468.816,39
2.3.	Туђи извори:	3.006.417,39
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,77%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	7.487.500,00
3.1.1.	- приход од продаје утовљене јунади	6.737.500,00
3.1.2.	- субвенције за товну јунад	750.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	6.316.233,83
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 50 телади за тов, 51%)	5.349.000,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	967.233,83
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	1.171.266,17
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,07 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	17,38% (> 2,77%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,82% (> 2,77%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	3.621.536,88
4.5.	Интерна стопа рентабилности	13,11% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,44
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме бити испод)	24,94%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	75,06%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	3
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	1
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	5.733.000,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	1.754.500,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 2. Тов свиња (трајање това је 130 дана)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	5.045.054,70
1.2.	У основна средства укупно:	4.204.212,25
1.2.1.	- објекти и грађевине	3.564.752,04
1.2.2.	- опрема	639.460,21
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	840.842,45
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	5.045.054,70
2.2.	Сопствени извори	3.179.167,08
2.3.	Туђи извори:	1.865.887,62
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,85%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	4.375.000,00
3.1.1.	- приход од продаје утовљених свиња	4.125.000,00
3.1.2.	- субвенције за товне свиње	250.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	3.841.000,51
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 250 прасади за тов, 36%)	3.117.650,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	723.350,51
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	533.999,49
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,07 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	12,95% (> 2,85%)
4.3.	Стопа рентабилности	10,58% (> 2,85%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.406.232,67
4.5.	Интерна стопа рентабилности	9,54% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,63
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме бити испод)	27,43%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	72,57%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	3
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	1
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	3.501.650,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	873.350,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 3. Производња млека (просечна млечност краве је 5.000 л/лактацији)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	13.852.426,02
1.2.	У основна средства укупно:	11.543.688,35
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.082.277,01
1.2.2.	- опрема	2.071.087,53
1.2.3.	- основно стадо (25 музних крва)	4.390.323,80
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	2.308.737,67
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	13.852.426,02
2.2.	Сопствени извори	8.770.149,01
2.3.	Туђи извори:	5.082.277,01
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,83%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	5.711.250,00
3.1.1.	- приход од продаје млека	3.750.000,00
3.1.2.	- приходи од продаје телади (од 7 дана)	461.250,00
3.1.3.	- премије за млеко	875.000,00
3.1.4.	- субвенције за музне краве	625.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	3.806.100,33
3.2.1.	- материјални трошкови	2.535.000,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	1.271.100,33
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	1.905.149,67
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,11 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	45,24% (> 2,83%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,75% (> 2,83%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	6.041.689,19
4.5.	Интерна стопа рентабилности	14,25% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,30
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	9,10%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	90,90%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	2.535.000,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	3.176.250,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 4. Производња поврћа у пластенику (на површини од 50 m²)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	1.616.964,25
1.2.	У основна средства укупно:	1.469.967,50
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.322.970,75
1.2.2.	- опрема	146.996,75
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	1.616.964,25
2.2.	Сопствени извори	955.478,88
2.3.	Туђи извори:	661.485,37
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,05%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	1.149.896,78
3.1.1.	- приход од продаје спанаћа	81.583,20
3.1.2.	- приход од продаје парадајза	692.722,18
3.1.3.	- приход од продаје зелене салате	375.591,40
3.2.	Укупни трошкови:	1.045.691,67
3.2.1.	- материјални трошкови	410.410,63
3.2.2.	- нематеријални трошкови	713.064,10
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	104.205,11
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,10 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	8,16% (> 3,05%)
4.3.	Стопа рентабилности	5,80% (> 3,05%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	761.463,84
4.5.	Интерна стопа рентабилности	18,04% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,22
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	14,42%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	85,58%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:*	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	919.493,1990
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	230.403,5775
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 5. Подизање засада малине (на површини од 1 ha)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	3.159.353,29
1.2.	У основна средства укупно:	2.872.139,35
1.2.1.	- опрема и механизација	1.710.890,37
1.2.2.	- вишегодишњи засади: саднице (сорта Виламет) 16.000 комада/ha: 2,5 x 0,25m	763.534,57
1.2.3.	- остало	397.714,41
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	287.213,94
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	3.159.353,29
2.2.	Сопствени извори	1.998.104,31
2.3.	Туђи извори:	1.161.248,98
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,84%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	2.175.000,00
3.1.1.	- приход од продаје малине	2.175.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	1.336.727,65
3.2.1.	- материјални трошкови	401.167,77
3.2.2.	- нематеријални трошкови	935.559,88
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	838.272,35
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,63 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	38,54% (> 2,84%)
4.3.	Стопа рентабилности	26,53% (> 2,84%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.956.028,79
4.5.	Интерна стопа рентабилности	17,15% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,11
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	14,81%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	85,19%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	10
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	881.167,77
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	1.293.832,23
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 6. Подизање засада јабуке (на површини од 10 ha)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	141.267.051,88
1.2.	У основна средства укупно:	128.424.592,62
1.2.1.	- објекти и грађевине	70.558.440,00
1.2.2.	- опрема и механизација	32.327.525,26
1.2.3.	- вишегодишњи засади:	19.403.571,00
1.2.3.1.	- саднице: сорта Златни делишес 3.900 комада/ha: 3,2m x 0,8m	18.345.194,40
1.2.3.2.	- саднице: за опрашивање (300 комада/ha)	1.058.376,60
1.2.4.	- остало	6.135.056,36
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	12.842.459,26
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	141.267.051,88
2.2.	Сопствени извори	84.820.299,88
2.3.	Туђи извори:	56.446.752,00
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,00%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	41.925.000,00
3.1.1.	- приход од продаје јабуке (расхлађене)	39.000.000,00
3.1.2.	- приход од продаје јабуке (свеже)	2.925.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	11.668.973,28
3.2.1.	- материјални трошкови	3.292.727,20
3.2.2.	- нематеријални трошкови	8.376.246,08
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	30.256.026,72
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	3,59 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	72,17% (> 3,00%)
4.3.	Стопа рентабилности	21,42% (> 3,00%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	24.474.412,71
4.5.	Интерна стопа рентабилности	6,77% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,77
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	2,02%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	97,98%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	16
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	5.340.727,20
7.	Просечна годишња маржа покрића (3.1. – 6.)*	36.584.272,80
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 7. Прерада меса (производи добијени прерадом свињског меса)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања	2.463.900,72
1.2.	У основна средства укупно:	2.053.250,60
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.469.967,50
1.2.2.	- опрема	583.283,10
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	410.650,12
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	2.463.900,72
2.2.	Сопствени извори	1.277.930,95
2.3.	Туђи извори:	1.185.969,78
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,23%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	3.143.700,00
3.1.1.	- приход од продаје кобасица	873.600,00
3.1.2.	- приход од продаје сувог меса	285.600,00
3.1.3.	- приход од продаје ребара	132.300,00
3.1.4.	- приход од продаје сланине	453.600,00
3.1.5.	- приход од продаје сувих костију	239.400,00
3.1.6.	- приход од продаје масти	151.200,00
3.1.7.	- приход од продаје чварака	252.000,00
3.1.8.	- приход од продаје упакованог свежег меса (буткице, коленице и месо за шницле)	756.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	2.682.218,08
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 84 товљеника телесне масе 130 kg, 90,87%)	1.802.629,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	879.589,08
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	461.481,92
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,17 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	13,09% (> 3,23%)
4.3.	Стопа рентабилности	16,70% (> 3,23%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.503.168,41
4.5.	Интерна стопа рентабилности	18,07% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,23
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	22,34%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	77,66%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	2.437.669,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	706.031,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 8. Прерада млека (производи добијени прерадом крављег млека)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања:	13.497.405,50
1.2.	У основна средства укупно:	11.247.837,91
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.657.611,72
1.2.2.	- опрема	3.501.493,14
1.2.3.	- основно стадо (музне краве: 12 грла Сименталске расе)	2.088.733,05
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	13.497.405,50
2.2.	Сопствени извори	7.907.179,32
2.3.	Туђи извори:	5.590.226,18
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,07%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	7.602.707,00
3.1.1.	- приход од продаје производа добијених прерадом млека:	6.167.067,00
3.1.1.1.	- приход од продаје белог сира	3.480.000,00
3.1.1.2.	- приход од продаје кајмака	2.646.000,00
3.1.1.3.	- приход од продаје сурутке	41.067,00
3.1.2.	- приход од продаје осталих производа:	1.135.640,00
3.1.2.1.	- приход од продаје телади, јуница и стајњака	1.135.640,00
3.1.8.	- субвенције за музне краве	300.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	4.983.131,38
3.2.1.	- материјални трошкови	2.723.450,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	2.259.681,38
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	2.619.575,62
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,71 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	40,47% (> 3,07%)
4.3.	Стопа рентабилности	25,42% (> 3,07%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	9.818.915,32
4.5.	Интерна стопа рентабилности	20,65% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,14
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	4,97%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	95,03%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Стални радници (технолог)	1
5.3.	Привремени радници (сезонска радна снага)	2
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	3.891.450,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	3.411.257,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 9. Прерада поврћа (производња упакованог киселог купуса)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања;	3.159.712,58
1.2.	У основна средства укупно:	2.872.465,98
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.763.961,00
1.2.2.	- опрема	1.108.504,98
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	3.159.712,58
2.2.	Сопствени извори	1.698.415,40
2.3.	Туђи извори:	1.461.297,18
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,31%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	1.113.600,00
3.1.1.	- приход од продаје упакованог киселог купуса (главице)	883.200,00
3.1.2.	- приход од продаје упакованог киселог купуса (рибанац)	230.400,00
3.2.	Укупни трошкови:	616.498,75
3.2.1.	- материјални трошкови (купус I класе: 12.600 kg, 54,40%)	277.920,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	338.578,75
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	497.101,25
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,81 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	40,18% (> 3,31%)
4.3.	Стопа рентабилности	14,16% (> 3,31%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.509.459,07
4.5.	Интерна стопа рентабилности	15,51% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,30
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	8,44%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	91,56%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	2
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	368.640,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	744.960,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 10. Прерада воћа (производња чипса од јабуке)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања:	4.630.985,61
1.2.	У основна средства укупно:	4.209.986,92
1.2.1.	- објекти и грађевине	2.675.340,85
1.2.2.	- опрема	1.534.646,07
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	420.998,69
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	4.630.985,61
2.2.	Сопствени извори	2.919.943,44
2.3.	Туђи извори:	1.711.042,17
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,12%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупнана примања:	2.485.770,00
3.1.1.	- приход од продаје упакованог чипса од јабуке (кесице од 50 gr)	2.415.090,00
3.1.2.	- приход од продаје ринфузно пакованог чипса од јабуке (вреће од 5 kg)	70.680,00
3.2.	Укупни трошкови:	1.806.954,61
3.2.1.	- материјални трошкови (јабука II класе, 15 тона, 45,19%)	497.884,50
3.2.2.	- нематеријални трошкови	1.309.070,11
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	678.815,39
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,38 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	24,58% (> 3,12%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,1% (> 3,12%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	2.020.585,13
4.5.	Интерна стопа рентабилности	14,20% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,36
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	6,43%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	93,57%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	4
6.	Просечни годишњи варијабилни трошкови (динара):*	1.477.084,50
7.	Просечна годишња маржа покрића (3.1. – 6.):*	1.008.685,50
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

МЕТОДОЛОГИЈА ОЦЕНЕ ИНВЕСТИЦИОНИХ МОДЕЛА ЗА УЛАГАЊА У ПРОИЗВОДЊУ И ПРЕРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА МАЛИМ И СРЕДЊИМ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ВРАЊА

Полазне основе за оцену 10 предлога инвестиционих модела за улагања средстава у примарну производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима на територији Града Врања су следеће:

- под туђим изворима средстава се подразумева банкарски кредит, добијен под следећим условима:
 - годишња каматна стопа (k) износи 6%;
 - годишњи анuitети (отплата + камата) су једнаки;
 - период отплате кредита ($ПОК$) износи 5 година;
 - динамика враћања кредита је тромесечна (квартална);
 - период мировања кредита (грејс период) износи 1 годину;
- претпоставка за израчунавање дисконтне стопе (δ) је следећа:
 - номинална каматна стопа на сопствени капитал износи 1%;
 - номинална каматна стопа на позајмљени (туђи) капитал износи 6%;
- финансијски план се односи на репрезентативну годину (пуног капацитета);
- очекивани ефекти пројекта се односе на репрезентативну годину (пуног капацитета):
 - *коэффициент економичности* (κ_e) представља однос између укупног прихода и укупних трошкова (инвестициони пројекат је економичан, тј. инвестиција је исплатива, када је укупан приход већи од укупног расхода: $\kappa_e > 1$);
 - *стопа акумулативности* (c_a) представља однос између добити (нето ефекта) и укупног прихода (инвестициони пројекат је акумулативан, тј. инвестиција је исплатива, када је стопа акумулативности већа од дисконтне стопе: $c_a > \delta$);
 - *стопа рентабилности* (c_p) представља однос добити и предрачунске вредности инвестиције (инвестициони пројекат је рентабилан, тј. инвестиција је исплатива, када је стопа рентабилности већа од дисконтне стопе: $c_p > \delta$);
 - *нето садашња вредност* ($НСВ$) представља садашњу вредност суме економских резултата остварених у периоду експлоатације инвестиционог објекта (инвестиција је исплатива када је нето садашња вредност већа од нуле: $НСВ > 0$);
 - *интерна стопа рентабилности* ($ИСП$) представља остварену корист од инвестиције у односу на уложени капитал (инвестиција је исплатива када је интерна стопа рентабилности већа од кредитне каматне стопе: $ИСП > k$, односно од дисконтне стопе: $ИСП > \delta$);
 - време повраћаја инвестиције ($ВПИ$) представља део планираног периода експлоатације инвестиционог објекта у коме је могуће извршити поврат у инвестицију уложеног капитала и одговарајућег износа камате, при одређеној дисконтној стопи (инвестиција је исплатива када је време повраћаја инвестиције мање од периода отплате кредита: $ВПИ < ПОК$);
 - *доња тачка рентабилности* ($ДТР$) показује критичне вредности обима производње и прихода од продаје испод којих инвестициони пројекат више није оправдан;
 - *степен сигурности* (c_c) показује колики пад може да поднесе обим продаје (производње) у условима рентабилног пословања, а да се притом не оде у губитак;

- *варијабилни трошкови (BT)* представљају збир материјалних трошкова и трошкова радне снаге: $BT = MT + TPC$;
- *маржа покрића (MP)* представља бруто финансијски резултат, који се израчунава када се од укупних примања (*UPI*) одузму варијабилни трошкови ($MP = UPI - BT$). Маржа покрића у себи садржи поред добити и део нераспоређених фиксних трошкова.